

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologické a sociální etiky

Diplomová práce

**Chudoba a sociální vyloučení:
etická výzva české společnosti**

Vedoucí práce: doc. Mgr. Jindřich Šrajer, Dr. theol.

Autor práce: Lucie Kolářová

Studijní obor: Etika v sociální práci

Ročník: III.

2012

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

28. března 2012

Lucie Kolářová

Děkuji vedoucímu diplomové práce doc. Mgr. Jindřichu Šrajerovi, Dr. theol. za cenné rady, připomínky a metodické vedení při zpracovávání tohoto textu.

MOTTO:

„Vždyť chudé máte stále kolem sebe“ (Mt 26,11)

OBSAH

Úvod.....	7
1 Chudoba a sociální vyloučení.....	9
1.1 Chudoba	9
1.2 Sociální vyloučení	10
1.3 Sociální vyloučení v současné globalizované společnosti	12
2 Jak žijí a jednají lidé postižení chudobou	14
2.1 Chudí jako neznámí cizinci	14
2.2 Strategie chování – kultura chudoby	15
3 Potřeba solidarity a sociální spravedlnosti ve společnosti.....	19
3.1 Solidarita	19
3.2 Pohled do historie.....	19
3.3 Princip solidarity v sociálním učení církve	21
3.4 Solidarita dialogu - příspěvek Józefa Tischnera	23
3.5 Sociální spravedlnost.....	24
4 Sociální stát	26
4.1 Pojem sociálního státu.....	26
4.2 Cesta k sociálnímu státu	27
4.2.1 Reziduální pojetí liberálního státu	27
4.2.2 Korporativní pojetí – sociálněprávní stát kontinentálního typu	28
4.2.3 Institucionální pojetí – sociální stát	28
4.3 Diskuse o sociálním státu	29
4.3.1 Minimální stát.....	30
4.3.2 Sociální stát zaměřený na suverenitu.....	30
4.3.3 Emancipační sociální stát	31
4.3.4 Subsidiární sociální stát	32
4.4 Sociální stát dnešní doby.....	33
4.4.1 Krize solidarity jako skutečné ohrožení sociálního státu	33
4.4.2 Sociální stát a střední vrstvy jako jeho hlavní sponzor	35
5 Chudoba a sociální vyloučení v České republice.....	36
5.1 Statistické údaje o chudobě v ČR.....	36
5.2 Skupiny obyvatelstva zasažené chudobou a sociálním vyloučením	38
5.3 Romové v České republice.....	39
5.3.1 Problém romské identity.....	39
5.3.2 Romové a vládní politika ČR	42
5.3.3 Romové jako sociálně vyloučená skupina.....	43
5.4 Záchraná sociální síť v České republice.....	45
5.4.1 Financování českého sociálního systému	46
5.4.2 Systém sociálních dávek v České republice	47
5.4.2.1 Dávky státní sociální podpory.....	47
5.4.2.2 Dávky pomoci v hmotné nouzi	49
5.4.3 Problémy ve fungování systému sociálních dávek.....	52
5.5 Sociální vyloučení a problematika bydlení	53
5.5.1 Vznik současných problémů.....	53

5.5.2 Sociálně vyloučené lokality	54
5.5.3 Proces sociálního vylučování v oblasti bydlení.....	56
5.5.4 Možnosti veřejné podpory v oblasti bydlení	58
5.5.5 Sociální bydlení	61
5.6 Sociální vyloučení a destruktivní zadlužování.....	65
5.6.1. Zadlužení českých domácností – statistické údaje	65
5.6.2 Geneze zadlužování u sociálně vyloučených	67
5.6.3 Obchod s chudobou	68
5.6.4 Problematické aspekty vymáhání dluhů v České republice	70
5.6.4.1 Trvale udržitelný dluh	70
5.6.4.2 Rozhodčí doložka.....	71
5.6.4.3 Praxe neslučování pohledávek	73
5.6.4.4 Exekuce příkázáním pohledávky z účtu.....	73
5.6.5 Návrhy opatření proti destruktivnímu zadlužování	74
5.7 Sociální vyloučení a přístup na trh práce	76
5.7.1 Příčiny vylučování z trhu práce	77
5.7.2 Nástroje využívané pro integraci na trh práce	80
5.7.3 Návrhy na opatření pro další zpřístupnění trhu práce.....	84
6 Minimalizace chudoby a sociálního vyloučení jako etická výzva	86
6.1 Jak přistupovat k problému chudoby a sociálního vyloučení	86
6.2 Česká republika a její současný postoj k chudobě a k sociálnímu vyloučení ...	87
6.2.1 Problém represivního přístupu k sociálnímu vyloučení	88
6.3 Sociální doktrína České republiky	93
6.4 Lidská důstojnost jako východisko	95
Závěr	97
Seznam literatury a dalších použitých zdrojů:	102
Abstrakt	107
Abstract	108

Úvod

Již několik let se v rámci své profese sociálního pracovníka setkávám s lidmi, kteří se ocitli v situaci chudoby a sociálního vyloučení. To mi dává mnoho příležitostí k úvahám o jejich životě i o tom jak stát jako instituce život mých klientů ovlivňuje a kam by měl své působení zaměřit.

Sociální práce v prostředí sociálně vyloučených je složitou činností. Klade značné nároky nejen na dovednosti v oblasti individuální případové sociální práce, ale rovněž staví sociálního pracovníka před řadu otázek, které jsou obecnější a souvisejí s celkovým fungováním společnosti. Sociální pracovníci pohlížejí na společnost a její struktury od jejích nejnižších pater. Taková perspektiva je nutně spojena s tázáním po spravedlnosti, rovnosti šancí, výrazně vystupují otázky rasismu, xenofobie a diskriminace. Sociální pracovníci vidí potřebnost nejen motivace a změny klientů, ale i systémových změn ve společnosti.

V této diplomové práci navazuji na téma mé bakalářské práce, která byla zaměřena na individuální sociální práci s lidmi v sociálním vyloučení. Zamýšlela se nad tím, zda je potřebné a užitečné pro sociálního pracovníka zabývat se při práci s těmito klienty otázkou viny a jak s nimi pracovat, jaké by měly být zásady dobré praxe. V diplomové práci chci toto téma dále rozvinout a přesunout pozornost od tázání, zda si lidé za svůj život v chudobě a vyloučení mohou sami, k prozkoumání role státu a společnosti v této oblasti. Tedy: co může stát udělat pro své chudé, má vůbec něco dělat, jakým způsobem, má to nějaký smysl a proč? Cílem práce je poukázat na to, že přístup společnosti k chudobě jako k osobnímu nedostatku a selhání je neproduktivní a generuje strategie spojené s represí, které rezignují na pochopení příčin chudoby a sociálního vyloučení, a proto nemohou být dostatečně efektivní. Společnost by měla problémy chudoby reflektovat, promýšlet a účinně je řešit.

Práce je rozdělena do šesti kapitol. V první části své práce se zabývám popisem stěžejních pojmů – chudoby a sociálního vyloučení, jejich rozlišením a interpretacemi.

V další části je popsána chudoba jako životní styl – je zřejmé, že chudí lidé přijímají ve svém životě specifické návyky a strategie, je dobré je znát a rozumět jim. Obecně existuje v současném světě jen malá tolerance vůči chudobě, chudoba je považována za osobní nedostatek, na jehož odstranění by měl jednotlivec pracovat. Ačkoliv nelze popřít nutnost osobní zodpovědnosti každého člověka za vlastní život, chci v této části poukázat na to, že je užitečné také pohlížet na chudobu a sociální

vyloučení jako na společenské fenomény, kde fungují určité zákonitosti. Chci dále ukázat, že je pro společnost praktické o těchto zákonitostech vědět.

Třetí a čtvrtá kapitola jsou věnovány otázce solidarity a sociální spravedlnosti ve společnosti, genezi a podobám sociálního státu. Pokládám za potřebné zdůraznit význam solidarity pro společnost a rovněž rehabilitovat pojem sociálního státu jako účelné a praktické cesty k sociálnímu smíru ve společnosti.

Pátá kapitola se podrobně věnuje stavu chudoby a sociálního vyloučení v české společnosti. Uvádí statistické údaje a charakterizuje ohrožené skupiny obyvatelstva. Na příkladu Romů pak popisuje situaci skupiny asi nejvíce chudobou zasažené. Rovněž věnuje pozornost definici a popisu záchranné sociální sítě v České republice. Následně poukazuje na nejpálčivější problémy spojené s chudobou a sociálním vyloučením, a to v oblasti bydlení, destruktivního zadlužování a uplatnění na trhu práce. Důsledkem je prohlubující se pauperizace některých skupin obyvatelstva.

Poslední kapitola se zabývá přístupem české společnosti k chudobě a sociálnímu vyloučení. Obrací pozornost k základním východiskům české sociální politiky a k jejich etickým aspektům. Je otázkou, zda český stát dostatečně vnímá a reflektuje vzniklou situaci. Možné efektivní strategie vedoucí ke zmírnění chudoby jsou v českém prostředí často blokovány neznalostí problému, emocemi, touhou po rychlých řešeních a tendencemi k represí, které se v sociální oblasti opakovaně objevují.

1 Chudoba a sociální vyloučení

1.1 Chudoba

V moderní evropské společnosti představuje chudoba především deprivaci, nerovnost a nedostupnost. Existují dvě základní pojetí chudoby - absolutní a relativní chudoba. Za absolutní chudobu označujeme stav, kdy pro naprostý nedostatek prostředků nejsou uspokojovány základní životní potřeby, a to někdy až do té míry, že hrozí smrt hladem. O relativní chudobě hovoříme tehdy, když potřeby jedince nebo skupiny jsou uspokojovány na výrazně nižší úrovni než je v dané společnosti obvyklé, tedy na relativně nižší úrovni.¹

Jako jeden z prvních se hranici chudoby pokusil stanovit Charles Booth, který v roce 1889 rozdělil chudé obyvatele Londýna na „velice chudé“, „téměř hladovějící“ a „hladovějící“, dohromady šlo asi o třetinu tehdejších obyvatel města. Jako měřítko chudoby zavedl Booth pojem „životního minima“, tedy takový objem prostředků, který slouží v dané společnosti k zajištění základních potřeb, tj. dostatku jídla a náležitého přístřeší. Životní minimum bývá obvykle vyjádřeno konkrétní finanční částkou. Jsou však situace, kdy toto jednotící kritérium pro stanovení chudoby selhává, zejména proto, že roste životní úroveň a mění se normy a očekávání společnosti.² Proto většina zemí přešla k relativní metodě posuzování chudoby, kdy se vychází z dosahovaného průměrného příjmu v dané zemi. V Evropě se hranice příjmu, pod níž nastává stav chudoby obvykle pohybuje mezi 50 a 70 % průměrného příjmu.³

Právě pro svou relativní povahu zůstává chudoba trvalou součástí společenské stratifikace i v moderních a bohatých státech. V roce 2010 bylo v Evropské unii 115,5 miliónu osob ohroženo chudobou nebo sociálním vyloučením, což představovalo 23,4% populace. Příjmovou chudobou bylo ohroženo 16,4% populace.⁴ Předpoklad, že prosperující ekonomika chudobu odstraní, se ukazuje jako mylný – naopak se rozevírají nůžky mezi lidmi, kteří bohatnou a mezi lidmi, kteří se stávají relativně chudšími.

V Prvním evropském akčním programu na potírání chudoby, který vydala Rada Evropy, jsou chudí definováni jako osoby, rodiny nebo skupiny osob, které nedostatek

¹ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2.vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80- 86484-00-9, s. 152-3.

² Srov. GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4, s. 280.

³ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80- 86484-00-9, s. 155.

⁴ Tisková zpráva: Hodnocení chudoby v EU. *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR* [online]. 17.2.2012 [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/12503/tz_170212a2.pdf

materiálních, kulturních a sociálních prostředků vylučuje z účasti na způsobu života, jenž je ještě přijatelný ve státě, v němž žijí. Všeobecně se má za to, že chudoba způsobuje sociální izolaci a stav nouze. Právě izolace je považována za nejzávažnější faktor chudoby v moderní společnosti.⁵

K izolaci chudých přispívá také kult individualismu a osobního úspěchu, dominující v současné společnosti. Proto bývá chudoba považována za nežádoucí stav, který je důsledkem selhávání jednotlivce.

1.2 Sociální vyloučení

Jako sociální vyloučení označujeme „proces, kterým jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavováni přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do sociálních, ekonomických a politických aktivit společnosti jako celku. Proces sociálního vyloučení je primárně důsledkem chudoby a nízkých příjmů, přispívají k němu však také další faktory jako je diskriminace, nízké vzdělání či špatné životní podmínky. Sociálně vyloučení jsou odříznuti od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí. Projevem sociálního vyloučení je tedy například dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, život v prostorově vyloučených částech obcí (ghettech), nízká kvalifikace, špatný zdravotní stav, rozpad rodin či ztráta sebeúcty. Jako adaptace na podmínky sociálního vyloučení se často vytváří specifické hodnoty a normy, mezi něž patří například důraz na přítomnost, neschopnost plánovat do budoucna, pocitu beznaděje a bezmocnosti či přesvědčení, že člověk nemůže ovlivnit vlastní sociální situaci.“⁶

Koncept sociálního vyloučení – sociální exkluze – pochází z Francie, kde se lidé žijící v chudobě označovali jako *les exclus*. V dnešním významu pojem jako první používal René Lenoir který v roce 1974 vydal knihu *Les Exclus: un Français sur Dix (Vyloučení: jeden Francouz z deseti)*. Lenoir takto označoval osoby a skupiny osob, které byly odříznuty od pracovních příležitostí a zároveň od záchranné sociální sítě. Z Francie se termín sociálního vyloučení rozšířil do celé Evropy.⁷

⁵ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80- 86484-00-9, s. 153.

⁶ *Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení* [online]. [Praha] : Ministerstvo vnitra ČR, 2010 [cit. 2011-03-23]. Dostupné z WWW: <<http://www.mvcr.cz/clanek/bezpecnostni-hrozby-337414.aspx?q=Y2hudW09NA%3d%3d>>.

⁷ Srov. NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8, s. 30.

Neexistuje jednoznačný výklad pro termín sociální vyloučení, k dispozici jsou různé interpretace tohoto pojmu. Například Ruth Leviatsová rozlišuje tři možné pohledy, podle hlavní příčiny sociálního vyloučení, a to *redistributivní diskurz*, *morální underclass diskurz* a *sociálně integrační diskurz*.⁸

Podle RED, *redistributivního diskurzu*, jsou zdůrazňovány sociální vlivy způsobující exkluzi. Je zaměřen na osoby a skupiny žijící v chudobě a na sociální příčiny tohoto stavu. Zastánci přístupu RED nepovažují za příčinu sociálního vyloučení morální charakteristiky a osobní postoje (např. vztah k práci). Chudobu a nerovnost lze podle tohoto přístupu snižovat redistribucí statků ve společnosti prostřednictvím zdanění, dávek a služeb.⁹

MUD – *morální underclass diskurz* interpretuje sociální vyloučení jako důsledek asociálního chování. Zdůrazňuje se kriminální chování a morální úpadek celých sociálních skupin – např. obyvatel určitých městských čtvrtí. Nejnižší třída – *underclass* – je vyloučena, protože si osvojila z hlediska etiky problematické hodnoty a problematické chování.¹⁰

SID – *sociálně integrační diskurz* spojuje sociální vyloučení zejména s vyloučením z trhu práce a cestu k integraci vyloučených vidí především v dostupnosti legální placené práce pro tyto skupiny obyvatelstva. Přístupy SID a RED se zdánlivě sobě podobají, je však třeba zdůraznit, že SID je úzce zaměřen na problematiku trhu práce.¹¹

Výklady sociálního vyloučení se mohou značně lišit - existují i sociologické interpretace upozorňující na morální úpadek vyloučených. V dnešní době se však výrazně prosazuje tendence chápat sociální vyloučení spíše jako selhání společnosti v některé z jejích čtyř základních složek: demokracie a práva (podporuje občanskou integraci), trhu práce (podporuje ekonomickou integraci), sociálního státu (podporuje sociální integraci) a rodinného a komunitního systému (podporuje interpersonální integraci), než jako selhání jedince.¹² Sociální vyloučení je bariérou, která zabraňuje participovat v některém z výše vyjmenovaných systémů. Aby člověk mohl získat pocit

⁸ Srov. NAVRÁTIL, P. a kol. Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8, s. 31.

⁹ Srov. tamtéž, s. 31.

¹⁰ Srov. tamtéž, s. 31.

¹¹ Srov. tamtéž, s. 31.

¹² Srov. SIROVÁTKA, T. (ed.). Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: Masarykova Univerzita, 2002. 355 s. ISBN 80-210-2791-6, s. 19.

sounáležitosti se společností, ve které žije, musí participovat v každém z nich. Nejhorší situace nastává tam, kde jsou lidé vyloučeni ze všech čtyř složek současně.

1.3 Sociální vyloučení v současné globalizované společnosti

Lze se domnívat, že v globalizované společnosti přibývá lidí, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením. Současní sociologové, např. Guy Roustang, u nás Jan Keller, poukazují na to, že s nárůstem úspěšnosti ekonomiky (měřeno tempem růstu hrubého domácího produktu) roste počet lidí, bez nichž se tato ekonomika dokáže obejít. Dochází k výrazné individualizaci a polarizaci společnosti. Hovoří se o „dvoutřetinové společnosti“ (Německo), o společnosti „dvourychlostní“ (Francie), o rozdělení společnosti na „A-tým“ a „B-tým“, v anglickém jazykovém prostoru se používá pojem „underclass“ jako označení těch, kteří se stali obětí sociální exkluze.¹³

Narůstají vrstvy marginálních, jejichž jádro tvoří dlouhodobě nezaměstnaní. Rostou i nároky na finanční zabezpečení těchto marginalizovaných skupin. Přitom však zdroje klasického národního státu vysychají – v důsledku globalizace ekonomiky mohou národní státy ztratit kontrolu nad tvorbou a distribucí bohatství. Počet potřebných roste, ale zdroje na krytí jejich potřeb se zdaleka nezvyšují stejným tempem. Globalizace ekonomiky tak může být podle Kellera doprovázena právě globalizací marginality. Slovo *marginalita* je však stále častěji nahrazováno pojmem *marginalizace* - člověk je na okraj společnosti totiž postupně odsouván, je marginalizován. Zatímco marginalita je existencí na rozhraní dvou kultur, je ještě balancováním mezi dvěma světy, koncept marginalizace s ničím takovým nepočítá. Marginalizovaný člověk je ze společnosti vytěšňován na okraj a stojí zcela mimo společnost – je sociálně vyloučen.¹⁴

Vyloučení vede k pocitu bezmocnosti, a k nezájmu o odepřené šance. Nastává odcizení mezi majoritou a vyloučenou minoritou. Podle Dahrendorfa majoritní společnost přestává být pro vylučované společnosti referenční,¹⁵ vylučování ztrácí vztah a důvěru k této společnosti.

¹³ Srov. KELLER, J. Soumrak sociálního státu. 1. vyd. Praha: Slon, 2006. 158 s. ISBN 80-86429-41, s. 114

¹⁴ Srov. SIROVÁTKA, T. (ed.). Menšiny a marginalizované skupiny v České republice. Brno: Masarykova Univerzita, 2002. 355 s. ISBN 80-210-2791-6, s. 26.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 21.

Je třeba se ptát: Co se stane, až marginalizovaní aktéři dají průchod své frustraci, a to ve společnosti, ke které nemají vybudovaný vztah, která je jim lhostejná, protože oni jsou lhostejní jí?

Francouzský sociolog Robert Castel hovoří o návratu tzv. *nebezpečných tříd*. Původní nebezpečné třídy tvořili lidé dočasně vyloučení, lidé, které akcelerující ekonomický růst odstavil jako nepotřebné. Přesto se věřilo, že ve vhodnou dobu se tyto skupiny opět dočkají integrace, která utlumí jejich hněv. Současné nebezpečné třídy jsou ovšem považovány za nezpůsobitelné k integraci a za neasimilovatelné, protože pro ně nelze vymyslet žádnou užitečnou funkci, kterou by mohly plnit. Takové vyloučení už není důsledkem momentálního neštěstí, je trvalé a neodvolatelné. Nezvratnost vyloučení je tím, co z dočasně vyloučených dělá nebezpečné třídy.¹⁶

Odmítnutí a vyloučení je pokořující stav. Společnost přitom očekává, že vyloučení lidé přijmou svoji sociální nedokonalost a podřadnost. Ti se však tomu brání - a tak, místo aby akceptovali své odmítnutí, raději ty, kdo je nepřijímají, sami odmítnou. Přitom mají k dispozici jen jediný prostředek, jedinou sílu, která jim umožňuje postavit se moci elit, které se podílejí na jejich vyloučení – tato síla vždy obsahuje jistý stupeň násilí. Někteří autoři v této souvislosti poukazují to, že odmítnutí a vyloučení je integrální součástí sociální produkce zločinu - podílí se (kromě dalších faktorů) na genezi zločinnosti a sociální patologie vůbec. Odmítání a vylučování je součástí strategie společnosti, která se ocitá v existenční nejistotě. S tím souvisí i častá posedlost zákonem a pořádkem, která se v takovýchto obdobích objevuje jako výrazné téma. Zygmunt Bauman však označuje tuto posedlost za úskok, kterým se společnost snaží nahradit seriózní snahu postavit se výzvě narůstající existenční nejistoty.¹⁷

¹⁶ Srov. BAUMAN, Z. *Tekuté časy : Život ve věku nejistoty*. Vydání první. Praha: Academia, 2008. 109 s. ISBN 978-80-200-1656-0, s. 68.

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 147-148.

2 Jak žijí a jednají lidé postižení chudobou

2.1 Chudí jako neznámí cizinci

Ačkoliv chudoba byla v lidské společnosti vždy přítomna, vždy měla společnost své dno, svůj okraj, pro řadu lidí z jiných společenských vrstev zůstávali chudí velkou neznámou. Tento stav trvá dodnes.

Při setkáních s chudými lidmi z okraje společnosti se můžeme cítit zaskočení. Je to jako setkání s cizincem. Podle sociologa Zygmunta Baumana, cizinec není prostě jen neznámý člověk, naopak, je nám do jisté míry známý. Je pevně usazen uvnitř světa, který obýváme, čas od času se bez pozvání objeví v našem zorném poli, jeho existence je pro nás zdrojem nejistoty.¹⁸ Této nejistotě se lidé brání útekem do „stejnosti“ – domnívají se, že společnost stejných disponuje ochranou proti rizikům, které přináší život s cizinci. Paradoxně však ponor do stejnosti rizika, která ho vyvolala, nijak nezmenšuje ani nezahlazuje, jen prohloubí odříznutí stejných od odlišných. Cizinci se zdají ještě více neznámí, cizí, neuchopitelní. Ztrácí se dialog a interakce, které by mohly vést k pochopení a přijetí jinakosti.¹⁹

Není snadné světu cizinců porozumět, ostatně málokdo je ochoten se o jejich život vůbec zajímat. Jan Keller hovoří v této souvislosti o vyloučení z komunikačního toku. Marginálové, kteří z hlediska sociální stratifikace stojí zcela mimo jakoukoliv stupnici a tedy nejsou zařaditelní podle klasického dělení na horní, střední a dolní vrstvy, nejsou majoritou vůbec oslovováni. Podle Kellera „*nejsou dobří ani k tomu, aby poslouchali (tak jako nižší vrstvy), co se od nich žádá. Pokud k nim někdo z horních promluví řečí charity, dělá to často kvůli publiku z jiných vrstev.*“ Keller považuje takové vyloučení z komunikace za zničující.²⁰

Podobně Paul Freire, představitel pedagogiky osvobození, označil situaci chudých, lidí jako *kulturu ticha*. Rozumí se tím společenská situace, ve které majorita způsobila, že odcizené a utlačované skupiny nejsou vnímány – jako by neexistovaly. Dominantní skupina jim nerozumí a oni nerozumí sami sobě. Internalizují negativní obraz o sobě samých a cítí se neschopni měnit svoji životní situaci k lepšímu.²¹

¹⁸ Srov. BAUMAN, Z. *Myslet sociologicky*. Praha: Slon, 1997. ISBN 80-85850-14-1, s. 58.

¹⁹ Srov. BAUMAN, Z. *Tekuté časy: Život ve věku nejistoty*. Vydání první. Praha: Academia, 2008. 109 s. ISBN 978-80-200-1656-0, s. 84-85.

²⁰ Srov. Články, studie, citace Jana Kellera. *Darius.cz* [online]. [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: http://www.darius.cz/jankeller/index_clanky.html

²¹ Srov. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. 309 s. ISBN 80-7178-473-7, s. 241-242.

2.2 Strategie chování – kultura chudoby

V předcházející kapitole o sociálním vyloučení již bylo zmíněno, že skupiny obyvatelstva ohrožené exkluzí často přijímají specifické životní strategie – žijí pouze přítomností, neplánují budoucnost, pociťují bezmocnost.

Ptáme-li se proč, můžeme pro odpověď nahlédnout do chudinských ghett. V ghettu nefunguje vzájemná svépomoc a dělba práce, lidé žijící v ghettu jsou zbaveni mnoha společenských vazeb a pravidel, včetně pravidel sociální kontroly. Život plyne bezútesně, je naplněn pocitem bezvýchodnosti, realizují se jen krátkodobé životní strategie zaměřené na bezprostřední uspokojení základních potřeb. Žije se pro přítomný okamžik, budoucnost tito lidé nemají, pochopili, že v jejich situaci nemá smysl cokoliv plánovat.

V souvislosti s těmito životními strategiemi se někdy hovoří o „kultuře chudoby“. Koncept kultury chudoby formuloval v roce 1959 Oscar Lewis.

Podle Lewise kultura chudoby není pouze otázkou strádání a stavu hmotného nedostatku – jde o skutečnou kulturu v antropologickém pojetí, která poskytuje lidem návod na život a způsoby řešení problémů a má tedy významnou adaptivní funkci. Tento životní styl přesahuje státní hranice i regionální rozdíly – u jeho protagonistů po celém světě lze nalézt nepřehlédnutelnou podobnost v rodinných strukturách, v mezilidských vztazích, zvycích, v hodnotovém systému a v orientaci v čase. Jejich chování má pevné vzory a je dobře předvídatelné a také, jak zdůrazňuje autor teorie, hluboce zakořeněné. Koncept kultury chudoby může korigovat přístup který označuje určité chování jako typické pro některé etnické, národnostní či regionální skupiny. Např. vysoký počet sňatků uzavřených podle zvykového práva nebo domácností vedených ženou se v USA pokládal za typický pro černošské rodiny a byl zdůvodňován historickou zkušeností s otroctvím. Podle Lewise však jde o základní projevy kultury chudoby, které nalezneme po celém světě u nejrůznějších národů, a to i mezi takovými skupinami obyvatelstva, které otroctví ve své historii nemají.²²

Lewis předpokládal, že tam, kde jsou splněny určité výchozí podmínky, může docházet k výskytu fenoménu kultury chudoby. Za tyto výchozí podmínky považoval:

1. Existenci peněžně tržní ekonomiky (*cash economy*)

²² Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 402-403.

2. Trvalou vysokou míru nezaměstnanosti, nedostatečnou zaměstnanost a nízké mzdy pro nekvalifikovanou pracovní sílu.
3. Stav, kdy společnost nedokáže lidem z nízkopříjmových skupin nabídnout odpovídající sociální, politický či ekonomický aparát.
4. Uplatňování bilaterálního příbuzenského systému založeného na nukleární rodině, na rozdíl od unilaterálního příbuzenského systému, který je založen na rodech a klanech
5. Existenci dominantního hodnotového systému ve společnosti, který vysoce oceňuje šetrnost a hromadění bohatství a majetku a špatné ekonomické postavení zdůvodňuje osobní nedostatečností a méněcenností jednotlivce²³

Lewis identifikoval v rámci svých výzkumů celkem asi 70 znaků, které jsou pro kulturu chudoby typické:

Za klíčové považuje, že se chudí lidé nezapojují do významných společenských institucí. Nejsou členy politických stran a organizací, nejsou členy odborů, nenajdeme je ve vzdělávacích institucích, jen zřídka navštěvují nemocnice, obchodní domy, muzea, divadla, apod. Jejich aktivní participace ve vězeňství, armádě a sociální péči, která by přispívala k potlačení znaků kultury chudoby, je zcela minimální. To vše s sebou kromě chudoby přináší také segregaci, diskriminaci, strach, podezíravost, beznaděj a netečnost. Ve slumových komunitách vznikají alternativní instituce a postupy řešení. Důsledkem takového oddělení od většinové společnosti je také nepřátelství k institucím reprezentujícím vládnoucí třídu. Nelze přehlédnout, že kultura chudoby má v sobě potenciál k odporu a k účasti na politických hnutích namířených proti stávajícímu řádu.

Chudí lidé vytvářejí jen málo bohatství a také málo dostávají zpět. Jsou často dlouhodobě nezaměstnaní, pokud pracují, jejich mzda je nízká, nevytvářejí úspory, neakumulují majetek, naopak se potýkají s nedostatkem peněz a s častou absencí potravinových zásob v domácnosti. Vnější svět jim finanční prostředky nezajistí. Proto se ekonomika slumu obrací dovnitř – obyvatelé slumů si mezi sebou každodenně poskytují drobné výpůjčky (peněz, cigaret, jídla), v případě akutního nedostatku peněz zastavují osobní věci a půjčují si u místních lichvářů.

Život v chudobě, bez stálé práce, majetku a perspektiv ovlivňuje také rodinný život chudých. V situaci existenční nejistoty je pro muže volný svazek rozumným řešením.

²³ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 404-405.

Ženy rovněž odmítají spojit svůj život dlouhodobě s muži, kteří jsou bez peněz a bez budoucnosti, většinou nedospělí, nezralí a nespolehliví. Proto se ve slumech velice často vyskytují domácnosti vedené ženami, seskupené kolem žen, domácnosti, kde tíha všedního života leží převážně na ženách. Zároveň (paradoxně) je silně rozšířeno přesvědčení o mužské nadřazenosti, muži zdůrazňují vlastní maskulinitu.

Rodina se velmi často soustřeďuje kolem matky a její rozšířené rodiny. Ženy řídí rodinu autoritativně. Mezi sourozenci existuje silné soupeření o mateřskou lásku i materiální statky. Přísun obojího je omezen a ovlivněn existenční nouzí a trvale přítomným stresem z ní. Dětství není v těchto rodinách obdobím, které je třeba láskyplně chránit a prodlužovat. Pohlavní život začíná brzy. Pro kulturu chudoby jsou také typická nuzná a přeplněná obydlí, která neposkytují dostatek soukromí. Kultura chudoby je sice bohatá na společenský styk, avšak má minimální organizaci. Vznikají jen příležitostná, krátkodobá neformální seskupení.²⁴

To vede k okrajovému postavení kultury chudoby ve společnosti a de facto k jejímu utajení a prohlubování odcizení a izolace.

Kultura chudoby je snahou vyrovnat se s frustrací, vyplývající z toho, že si lidé na okraji společnosti uvědomují, že je nepravděpodobné, že někdy dosáhnou v této společnosti úspěchu, který potvrdí hodnoty, společností oceňované.²⁵ Kultura chudoby je reakce a adaptace chudých na jejich marginální pozici v rámci majoritní společnosti a je procesem socializace předávána z generace na generaci. Na lidi žijící v chudobě jsou společností kladeny stejné kulturně předepsané aspirace jako např. na příslušníky střední třídy, ale jsou jim uzavřeny cesty k dosažení těchto aspirací, což vede k odlišnému chování, často až k sociální patologii. Charakter osobnosti jedince se vyznačuje pocity marginality, beznaděje, méněcennosti, nedůvěrou v oficiální instituce, nedostatečnou kontrolou emocí, fatalismem, orientací na přítomnost a neschopností odkládat požitky. Dalšími znaky jsou nedostatečné vyjadřovací schopnosti, slabé ego, nejasná sexuální identifikace – dle Lewise odrážejí nedostatek mateřské pozornosti. K tomu přistupuje i poměrně vysoká tolerance k psychopatologickému chování.²⁶

Jakmile kultura chudoby jednou vznikne a ustaví se, má sklony neustále se reprodukovat. Děti narozené ve slumu obvykle do věku šesti nebo sedmi let vstřebávají

²⁴ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 405-407.

²⁵ Srov. tamtéž, s. 404-405.

²⁶ Srov. tamtéž, s. 290-292.

základní postoje a hodnoty své subkultury. Proto nejsou psychicky připraveny plně využít měnicí se podmínky či příležitosti, které se mohou za jejich života objevit. Lidé kultury chudoby mají také malý rozhled. Obvykle znají jen své okolí a svůj způsob života. Mají nedostatek znalostí i představivosti, nemohou porovnat své potíže s potížemi lidí jinde ve světě, kteří jsou v podobném postavení. Neuvažují koncepčně, nemají vlastní třídní povědomí. Přesto jsou velmi vnímaví k symbolům statusu.²⁷

Podle Lewise nejpravděpodobnějšími kandidáty kultury chudoby jsou lidé, kteří pocházejí z nejnižších vrstev rychle se měnící společnosti a jsou od ní již částečně odcizeni. V českém prostředí takovými kandidáty bezesporu jsou Romové, o nichž se ještě zmíním.

Lze na kultuře chudoby nalézt také něco dobrého? Badatelé v oboru společenských věd mají obvykle tendenci zaměřovat se na negativní aspekty kultury chudoby. Lewis v této souvislosti konstatuje, že pochopitelně není nutné chudobu idealizovat a chválit, avšak zároveň nesmí být přehlížena možná pozitiva kultury chudoby. Život pro přítomnost rozvíjí spontaneitu a potěšení ze smyslových požitků. U středních vrstev, orientovaných na budoucnost, na výkon a úspěch, se tyto prvky prožívání a chování vytrácejí, či otupěly. Zajímavá je rovněž podobnost mezi způsobem života těch nejchudších a těch nejbohatších – v obou případech jde o poměrně povrchní kulturu obsahující hodně patosu, utrpení a prázdnoty. Je to tedy chudoba kultury, která je dominantním znakem kultury chudoby.²⁸

Kultura chudoby dává příležitost vysvětlit společenské fenomény dosud považované za charakteristické pro určité rasové, národnostní či regionální skupiny a uchopit je v novém kontextu. Pochopení této subkultury může vést k vytváření strategií, které by ji mohly pomoci odstranit.

²⁷ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 405-407.

²⁸ Srov. tamtéž, s. 409-411.

3 Potřebnost solidarity a sociální spravedlnosti ve společnosti

V souvislosti s chudobou, které jsme ve společnosti svědky, vyvstává před každým z nás nutně otázka solidarity. Je solidarita mezi lidmi potřebná a proč? Pokud ano, jakou míru poskytnuté solidarity zvolit?

3.1 Solidarita

Slovo solidarita má původ v latinském *solidus*, které lze přeložit jako pevný, trvalý, celý. V běžném jazyce znamená solidarita ochotu k vzájemnému závazku a k vzájemné podpoře.²⁹ Určitá míra solidarity ve společnosti je nutná k tomu, aby společnost vůbec mohla existovat – zničení solidárních vazeb prakticky znamená zánik společenství.

Podle Oswalda von Nell Breuninga solidarita nese společnost tak, jako pilíř stavbu gotického dómu, nebo ocelová konstrukce mrakodrap.³⁰

Dnešní společnost strádá nedostatkem solidarity. Konzumní způsob života posiluje individualismus, násobí touhu po prožitcích, přitom se lidé vzájemně odcizují a mezilidská solidarita ustupuje do pozadí. Vyvstává nebezpečí, že se řetězec solidarity přetrhne.³¹

3.2 Pohled do historie

Patrně nejstarší podoba mezilidské solidarity byla zabudována do rodového systému. Problémy členů rodu se řešily v daném rodovém či rodinném uspořádání, hlava rodiny, rodu nebo kmene rozhodovala o přidělování prostředků. Postupně se kmenová solidarita ovládaná náčelníkem vyvinula v patriarchální paternalismus. Na vrcholu hierarchické struktury stál náčelník, později ve starověkých despociích vládce – despota, který přiděloval role a prostředky všem, tedy i sociálně potřebným. Ti, kteří nemohli své role zastávat, byli v některých společnostech zprvu zabíjeni. Nepotřební otroci byli utráceni, zchudlí svobodní propadali dlužnímu otroctví. V myšlení i ve společenském uspořádání otrokářských společností vládla totalita. Vládní struktura sama určovala kdo jsou potřební a jak je podpořit – především byly tyto první státní podpory směřovány k lidem, o něž se stát opíral, tedy k těm, kteří sloužili v armádě a státní správě. Ve starém Babylonu dostávali váleční veteráni přiděly půdy a král Chammurapi zařadil mezi práva

²⁹ Srov. ANZENBACHER, A. Křesťanská sociální etika: Úvod a principy. 1. vydání. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2004. 254 s. ISBN 80-7325-030-6, s. 198.

³⁰ Srov. MARTINEK, C. Cesta k solidaritě. 1. vydání. Svitavy: Trinitas, 1998. 336 s. ISBN 80-86036-07-3, s. 153.

³¹ Srov. tamtéž, s. 152.

svých vojáků i právo vdovy na třetinu vojenského přídělů, zůstal-li po zemřelém vojákovi nezletilý syn.³²

První koncepci sociálních institucí vytvořili Řekové. V antickém Řecku vznikla soustava demokraticky uspořádaných městských států, kde se svobodný občan mohl podílet na výkonu státní moci. Na jednoho svobodného občana však připadalo ve starém Řecku deset otroků – např. ve Spartě žilo v době jejího největšího rozkvětu dvacet tisíc svobodných občanů a dvě stě tisíc otroků. Svobodného občana jeho otroci živili, a proto nepotřeboval podporu státu. Nebezpečí hrozilo zchudlým svobodným – ti mohli být prodáni do dlužního otroctví.

Podobně jako asijské a africké despotie poskytovaly např. Athény pomoc válečným poškozcům (pisištraton) a také sirotkům po vojácích, které stát živil a vychovával až do jejich plnoletosti.³³ Důvody této podpory byly však ryze pragmatické, soucit zde neměl místo. Antika byla v tomto smyslu krutou dějinnou epochou, která milosrdenství pokládala za slabost. Od občanů byla očekávána soběstačnost, schopnost čelit důstojně ranám osudu a nedožadovat se soucitu druhých. Neduživé děti byly usmrcovány, nemocní a zranění byli léčeni, jen pokud byla naděje, že se vrátí na své místo ve společnosti. S nemocnicemi nebo útulky bychom se ve starém Řecku nesetkali.³⁴

Ve starém Římě se objevují podpůrné spolky – collegia, zakládali je řemeslníci, kteří patřili k nejzranitelnějším vrstvám mezi svobodnými občany. Smyslem byla vzájemná podpora v nemoci a v případě smrti. Tyto spolky postupně získaly takový vliv, že je císař Marcus Aurelius (180 – 161 př. n. l.) podřídil státnímu doзору. Sociální požitky byly ve starém Řecku i v Římě součástí vládnoucího systému a byly přidělovány, nebyl na ně nárok. Zpravidla byly určeny pouze svobodným občanům, až na výjimky se netýkaly otroků.³⁵

Sociální citění, milosrdenství a solidarita se objevují až s nástupem monoteistických náboženství, především judaismu a později v křesťanství. Pomoc bližnímu byla postulována jako ctnost, díky které lze dojít ke spasení a věčné

³² Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80- 86484-00-9, s. 33-34.

³³ Srov. tamtéž s. 35.

³⁴ Srov. Pospíšil POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Teologie služby : Kniha (nejen) pro ty, kdo se věnují křesťanské charitě a diakonii*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství s.r.o., 2002. 214 s. ISBN 80-7192-748-1, s. 77.

³⁵ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80- 86484-00-9, s. 36.

blaženosti. Učení Ježíše Krista po staletí formovalo a ovlivňovalo podoby lidské vzájemnosti a solidarity.

V Horském kázání v Matoušově evangeliu, které je jakýmsi shrnutím křesťanské etiky, jsou blahoslavení, nikoliv silní a průbojní, ale naopak lidé z vnějšího pohledu slabí, ubozí a strádající, ti, kteří se obětují pro spravedlnost, milosrdní a pokorní (Mt. 5, 3-10). Všem těmto lidem, stojícím nezdědka na okraji společnosti, je zaslíbeno Boží království. Takový postoj byl ve své době neobvyklý a paradoxně dnes opět je. Současná společnost oceňuje sílu, výkon a schopnost sebeprosazení. Křesťanství nás však navrácí k lidské vzájemnosti – vyzdvihuje ochranu lidské důstojnosti za všech okolností, pomoc ke spravedlnosti, milosrdenství a lásku k bližnímu.

3.3 Princip solidarity v sociálním učení církve

V dnešní době je solidarita jedním z pilířů sociálního učení církve. Sociální učení církve je charakterizováno triádou principů, kterými jsou: solidarita, subsidiarita a personalita. Princip solidarity vychází z příkazu lásky k bližnímu a z toho, že máme nést břemena jeden druhého. Jan Pavel II. definuje princip solidarity jako *pevnou a trvalou odhodlanost usilovat o obecné blaho neboli dobro všech a jednoho každého, protože všichni jsme odpovědní za všechny*.³⁶ Obecné blaho znamená, že by se měli mít dobře všichni, ne jenom někteří. Nejde o co největší blaho jednotlivého člověka, ale o blaho všech. Solidarita se vztahuje na všechny lidi bez rozdílu, bez ohledu na to jakou mají barvu pleti, jaké náboženství vyznávají, nebo jaké společenské postavení zaujímají.

Personalita a solidarita jsou spolu propojeny. Zatímco personalita na základě křesťanského chápání lidské důstojnosti vyzdvihuje lidsko-právní status každého člověka, solidarita zavazuje k sociální spolupráci, která je vlastně zárukou naplnění lidských práv .

Hovoříme-li o solidaritě, musíme si uvědomit, že její pojetí může být široké - je třeba rozlišit mezi rovinou spravedlnosti a rovinou dobrého života. Solidarita může být striktně stanovenou právní povinností, na druhé straně existuje solidarita, která nemá charakter závazné právní povinnosti ze spravedlnosti a která se projevuje jako nepovinná, dobrovolná, charitativní pomoc. Podle Nell-Breuninga je princip solidarity jako normativní sociální princip primárně právním principem, je to povinnost, která vyplývá z právních nároků a je proto závazná ze spravedlnosti. Nejde zde tedy o

³⁶ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: Úvod a principy*. 1. vydání. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2004. 254 s. ISBN 80-7325-030-6., s. 197.

dobročinnou pomoc sociálně slabým (jakkoliv je také velmi důležitá), ale o plnění povinnosti společností.³⁷

Dále je potřebné odlišit sociálně etický a individuálně etický pohled na solidaritu. Ze sociálně etického hlediska se princip solidarity týká cíleného reflektování sociální skutečnosti společností a vytváření sociálních struktur, řádů a vztahů na základě této reflexe. Naproti tomu individuálně etický pohled se týká subjektivního solidárního smýšlení, osobní ochoty praktikovat solidaritu - jako konkrétní právní povinnosti i jako dobrovolný projev lásky k bližnímu a také jako osobní angažmá při utváření institucionalizace solidarity. Podobně jako rozlišujeme mezi solidaritou jako závaznou právní povinností a solidaritou jako ochotou pomáhat, rozlišuje encyklika *Quadragesimo anno* mezi sociální spravedlností a sociální láskou (označení sociální láska pochází původně od Tomáše Akvinského). Je jisté, že lidské společenství potřebuje obojí – jak solidaritu začleněnou do právního řádu, tak nepovinnou ochotu pomáhat a angažovat se ve prospěch potřebných.³⁸ Je úkolem každé civilizované společnosti hledat správnou míru mezi těmito dvěma aspekty solidarity – tedy nakolik a v jakých oblastech se má při podpoře potřebných angažovat stát a jaký je prostor pro individuální dobročinnost.

Podle Josefa Höffnera, právo a spravedlnost však mají v sobě vždy něco tvrdého a jsou nezávislé na citu a náklonnosti. Proto je vyzdvihována sociální láska, která dává postulátům spravedlnosti duši. Sociální láska navazuje na lásku k bližnímu, která má kořen v Boží lásce k člověku. Vztahuje se ke společenství, překonává konflikty porozuměním, zabezpečuje sociální mír a umožňuje spolupráci mezi lidmi. Sociální láska hledá to, co spojuje, bere požadavkům spravedlnosti jejich chlad a přísnost. Lze říci, že sociální láska je skutečným předpokladem sociální spravedlnosti – stává se oporou právně vymahatelných sociálních nároků (např. daňový poplatník pak lépe akceptuje proč mu stát ukládá za povinnost odevzdávat část svých příjmů ve formě daní např. na podporu nezaměstnaných, apod.).³⁹

Přestože je sociální princip primárně právním principem a směřuje k formování závazných pravidel ve společnosti, je bytostně spjat se sociální láskou a s morálním

³⁷ Srov. ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: Úvod a principy*. 1. vydání. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2004. 254 s. ISBN 80-7325-030-6, s. 199.

³⁸ Srov. tamtéž, s. 200.

³⁹ Srov. NASS, E. *Sociální spravedlnost. Teologické texty*, 2007, roč. 18, č. 2, s. 87-91, s. 89.

solidárním smýšlením. Křesťanská sociální etika proto vždy bude zdůrazňovat kulturu srdce jako významnou součást sociálního řádu⁴⁰

3.4 Solidarita dialogu - příspěvek Józefa Tischnera

Předpokladem toho, aby solidarita zaujala ve společnosti místo, které jí náleží, předpokladem fungování a uplatňování solidarity je dialog. Na nedostatečnou komunikaci ve společnosti odkazují v této souvislosti i další autoři, jak již bylo výše zmíněno – Keller hovoří o ničujících následcích nekomunikace mezi majoritou a sociálně vyloučenými, Freire dokonce popisuje tento stav jako kulturu ticha. Sociálně vyloučení nejen že stojí mimo společnost, ale společnost o nich málo ví, protože s nimi nekomunikuje a oni nekomunikují s ní. Tak se může stát, že se tyto dva světy zcela míjejí. Pokud se setkají, bývá to v situaci krize či konfliktu, v situaci zpravidla vyhrocené, ve které už je prostor pro komunikaci a vyjednávání značně zúžen. To se týká jak jednotlivých konfliktů chudých např. s úřady, tak skupinových násilných projevů při sociálních bouřích. Nekomunikace zde v obou případech nese hořké ovoce. Je čas přemýšlet o dialogu.

Na dialog jako významný aspekt solidarity upozornil Jozef Tischner. Ve svých kázáních – úvahách, které byly původně adresovány polské Solidarnosci, se zamýšlí nad různými aspekty lidské solidarity. Dialog je zde *conditio sine qua non* – je podmínkou bez níž nelze, bez níž to celé nemá smysl. Podle Jozefa Tischnera je solidarita vždy solidaritou dialogu. Takový dialog znamená, že lidé překročí svoji uzavřenost, přiblíží se jeden druhému a začnou spolu mluvit. Je třeba překonat strach i vlastní předsudky a hledat společnou řeč jejímž slově obě strany dokážou porozumět. Je třeba být věcný, realistický, neuchylovat se k urážkám a k odsuzování. Tischner odkazuje na biblické „*Vaše ano nechť je ano, vaše ne, nechť je ne. Co je nad to, je od zlého.*“⁴¹

Prvním předpokladem skutečného dialogu je schopnost zaujmout stanovisko druhého. Není to jen vcítění, je to něco víc – uznání, že ten druhý má také kousek pravdy, je to nakročení a nahlédnutí do světa toho druhého. Je dobré v rozhovoru vzájemně porovnat své názory, umět se na sebe podívat zvenčí, očima druhé strany. Úplná pravda je podle Tischnera plodem společných zkušeností obou účastníků dialogu. Jestliže vstupuji do takového autentického dialogu jsem připraven přijmout pravdu toho

⁴⁰ Srov. ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: Úvod a principy*. 1. vydání. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2004. 254 s. ISBN 80-7325-030-6, s. 201.

⁴¹ Srov. TISCHNER, J. *Etika solidarity*. 1. vydání. Mnichov: Opus Bonum, 1985. 80 s, s. 12.

druhého jako část své vlastní pravdy o něm a podobně moji pravdu o mně učinit částí jeho pravdy o mně. Jde o budování vzájemnosti, teprve z té vyrůstá pravá solidarita.⁴²

Jaké je hlavní téma dialogu, jenž je základem solidarity? Podle Tischnera je to utrpení, to utrpení, které působí jeden člověk druhému. Zatímco bychom měli bližnímu jeho kříž spíše ulehčovat, často se děje opak a lidé si navzájem působí bolest. Jde však o to, abychom k přírodou danému utrpení nepřidávali zbytečně bolest, kterou si způsobují lidé navzájem. Co můžeme udělat pro to, aby k utrpení nedocházelo? Tischner si odpovídá – jde také o dialog citlivého svědomí. Je třeba vydávat svědectví – nazývat věci jejich jmény, probouzet lidi z lhostejnosti ke zbytečnému utrpení. A především – mít naději, naději, že věci lze změnit.⁴³

Myšlenky Józefa Tischnera, i když z jiné doby, jsou cenným příspěvkem k diskusi o potřebnosti solidarity. Jeho důraz na dialog je v dnešní době aktuální. Dialog je základem solidarity, východiskem ke zmírnění lidského trápení a cestou k dobrému. Jedině v něm se mezi sebou poznáváme a učíme se sobě rozumět. Jedině, když se navzájem známe a chápeme, může většina užitečně podpořit menšinu a menšina se může stát cennou součástí společnosti a nikoliv jen přítěží a problémem. Máme si pomáhat nést svá břemena a nikoliv svá trápení prohlubovat.

3.5 Sociální spravedlnost

Sociální spravedlnost lze obecně charakterizovat jako spravedlnost, která se týká podmínek postavení člověka ve společnosti⁴⁴

Sociální spravedlnost je základní hodnotou katolické sociální nauky. Pojem „sociální spravedlnost“ prosazoval v 19. století Luis Taparelli jako spravedlnost mezi lidmi.⁴⁵ Oficiálně termín poprvé použil papež Pius XI. Encyklice *Quadragesimo anno* v roce 1931, která se označuje také jako encyklika sociální spravedlnosti. Díky této encyklice se název etabloval v sociálním učení církve

Sociální spravedlnost se týká hospodářského blaha společenských skupin. Její naplnění vyžaduje proto poměrný podíl sociálních partnerů na plodech jejich hospodářské spolupráce. Neúměrně vysoký zisk na jedné straně a naopak přehnaně vysoké mzdy na straně druhé, narušují uskutečnění sociální spravedlnosti. Sociální spravedlnost také žádá, aby se vyrovnaly rozdíly v bohatství mezi nejsilnějšími a

⁴² Srov. TISCHNER, J. *Etika solidarity*. 1. vydání. Mnichov: Opus Bonum, 1985. 80 s., s. 12-13

⁴³ Srov. tamtéž, s. 14.

⁴⁴ Srov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Vydání první. Praha: Portál, s.r.o., 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0, s. 215.

⁴⁵ Srov. NASS, E. Sociální spravedlnost. *Teologické texty*, 2007, roč. 18, č. 2, s. 87-91, s. 87.

nejslabšími sektory společnosti, či mezi rozvinutými a méně rozvinutými oblastmi určitého státu. Pro zachování sociální spravedlnosti ve světě mají jednotlivé státy rovněž povinnosti ve vzájemných vztazích – hospodářsky rozvinuté země mají pomáhat méně rozvinutým státům, především pak těm, které jsou sužovány chudobou. Jde v podstatě o spravedlivé rozdělení blahobytu ve firmě, ve státním celku, v rodině. Sociální spravedlnost je příspěvkem k obecnému blahu sociálních skupin a k uplatnění jejich práva na důstojný život.⁴⁶

Sociální spravedlnost usiluje o vyrovnání napětí, které pochází z rozdílností mezi lidmi, kteří ve svobodě rozvíjejí. Lidská společenství mohou fungovat jen za určitých podmínek: totiž když lidé požívají stejné míry důstojnosti, když jsou vzájemně propojeni a když každý člověk dostane určitou základní míru stejných šancí, aby mohl utvářet svůj život. V dnešním kontextu se používá často termín *rovné příležitosti*. Jde o to, umožnit všem lidem získat ve společnosti důstojnou pozici, založenou na bezpečí a přijetí. Sociální spravedlnost tedy směřuje k účasti všech na společném dobru. Vždy bude existovat napětí mezi rovností lidí a uplatňováním individuální svobody. Hledání rovnováhy mezi těmito dvěma póly je zásadní otázkou při usilování o sociální spravedlnost. Je zřejmé, že sociální spravedlnost je dynamická veličina. V sociálním učení církve pak je určujícím ukazatelem rozvoje lidské důstojnosti jednotlivých členů společnosti.⁴⁷

Existují také alternativní pojetí sociální spravedlnosti. Jedním z nich je i subjektivistický výklad, vycházející z tzv. normativního individualismu, který neuznává žádné absolutní hodnoty. Základní hodnoty sociální spravedlnosti odvozuje od zjištěných preferencí jednotlivců. Smyslem pomoci potřebným je zmírnění revolučního potenciálu chudých. Jürgen Habermas argumentuje: „Lidská práva mohou být morálně sebelépe zdůvodněna, nelze je však suverénu paternalisticky vnutit. Idea právní autonomie občanů vyžaduje, aby se adresáři práva mohli zároveň považovat za jeho autory.“ Jakkoliv je tento přístup praktický, nese s sebou riziko svévolných výkladů při určování lidské důstojnosti. Zájem jednotlivců stanoví, co je lidská důstojnost. Z křesťanského hlediska není posuzování důstojnosti přijatelné, lidská důstojnost je totiž absolutní hodnotou. Takové myšlení uzavírá prostor pro sociální lásku.⁴⁸

⁴⁶ Srov. PESCHKE, K. H. *Křesťanská etika*. Vydání druhé. Praha: Vyšehrad, 2004. 695 s. ISBN 80-7021-718-9, s. 215-216.

⁴⁷ Srov. NASS, E. Sociální spravedlnost. *Teologické texty*. 2007, roč. 18, č. 2, s. 87-91, s. 87-88

⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 89.

4 Sociální stát

Předcházející kapitoly představují chudobu a sociální vyloučení jako určité společenské fenomény, které mají svou genezi i specifické projevy. Nelze přehlédnout, že sociální vyloučení může být také zdrojem sociálních patologií a především, že má určitý násilný potenciál. Tyto pragmatické úvahy však nejsou samy o sobě dostatečnou argumentací v boji proti chudobě, nejsou-li opřeny o ucelený hodnotový systém. Směřovat k sociální spravedlnosti je nejen užitečné, ale i etické – jak ukazuje např. sociální učení církve.

Kromě významných charitativních a dobročinných aktivit, projevem pochopení potřebnosti solidarity v lidském společenství byly v průběhu dějin také snahy států o zakotvení principu solidarity v právním řádu. Tak se postupně rozvíjely a formovaly podoby sociálního státu.

4.1 Pojem sociálního státu

Existuje užší a širší pojetí sociálního státu. Podle užšího pojetí se sociální stát snaží svým občanů poskytovat ochranu před příjmovými riziky, která přináší nemoc, invalidita, stáří či nezaměstnanost. Pomáhá řešit důsledky určitých sociálních událostí.

V širším pojetí sociální stát usiluje nejen o zabezpečení sociální jistoty, ale i o sociální spravedlnost, společenskou integraci a individuální svobodu. V tomto širším pojetí patří k úkolům sociálního státu také např. podpora rodin s dětmi, podpora těch, kteří se dostali bez vlastního zavinění do nouzových situací, podpora lidem, kteří mají příjmy pod úrovní zákonem stanoveného životního minima, vytváření pracovních podmínek ochraňujících důstojnost člověka, využívání politických nástrojů ke zmírňování nezaměstnanosti.⁴⁹

Politika sociálního státu bude vždy oscilovat mezi dvěma základními antropologickými charakteristikami člověka – mezi křehkostí a zranitelností člověka (která se projevuje právě v těžkých životních situacích, v nemoci, ve stáří, apod.) a jeho touhou a schopností utvářet svobodně sám svůj život. Vždy bude existovat napětí mezi lidskou křehkostí a lidskou vůlí ke svobodě. Pokud stát přihlíží jen k lidské zranitelnosti, má tendenci se chovat přehnaně pečovatelsky a potlačovat práva a

⁴⁹ Srov. SPIEKER, M. *Sociální stát a jeho krize*. 1. vyd. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4, s. 5.

svobodu svých občanů. Je-li naopak ochráncem svobodného individua a jeho práv, rezignuje na svoji povinnost přispívat k sociálnímu smíru a společenské integraci.⁵⁰

4.2 Cesta k sociálnímu státu

Kořeny novodobé sociální politiky nalezneme v osvícenství. Osvícenci přispěli k definování hlavního cíle sociální politiky jako zajištění nezczizitelného lidského práva na život. Svými představami o nedespotické vládě založené na dělbě moci (Montesquieu), o toleranci (Voltaire) a o přirozených právech člověka (Rousseau) otevřeli dveře moderním sociálním koncepcím budoucnosti, se všemi jejich výhodami i úskalími.

4.2.1 Reziduální pojetí liberálního státu

Liberální stát, který vzešel z holandské (1556 – 1609), anglické (1648 - 1649), či francouzské (1789) revoluce, se do soukromých záležitostí svých občanů nepletl. Liberální stát nechával občana rozhodnout o vlastních příjmech a výdajích a tedy i o darech jiným. Jeho hlavním heslem bylo *laissez faire, laissez passer*, (nech činiti, nech býti), vyjadřující víru v ekonomii svobodného trhu a sílu individua. Sociální péče byla státem poskytována pouze těm, kteří „vypadli“ z jiných systémů (např. selhala péče rodiny či sdružení). Mělo být poskytováno jen to nezbytné, to, co na tyto účely „zbylo“, a to jen tehdy, pokud se nepostaral již někdo jiný (církve, filantropické sdružení) aby nebyli ochuzováni daňoví poplatníci. Pro liberální období vývoje byla typická institucionalizovaná filantropie.⁵¹

K nejvýraznějším projevům tohoto liberálního přístupu patřily zákony, které vznikly v 16. století v Anglii a které nutily tuláky pracovat. Zákon *Poor Relief Act* z roku 1576 patřil k nejtvrdějším. Nabízel práceschopným chudým jen práci, nikoliv podporu. Chudí si museli svoji almužnu odpracovat. Alžbětinské reformy v 17. století pak zavedly rozdílný přístup k práceschopným a práceseschopným. Staří a nemocní lidé

⁵⁰ Srov. SPIEKER, Manfred. *Sociální stát a jeho krize*. 1. vyd. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4, s. 7.

⁵¹ Srov. TOMEŠ, Igor. *Sociální politika : teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. přeprac. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80-86484-00-9, s. 44-46.

neschopní práce byli umisťováni do chudobinců, zatímco práce schopní do tzv. pracovních domů.⁵²

Kromě pracovního zákonodárství se v období liberalismu vytvářelo soukromoprávní pojištění a také např. institut výměnku.

4.2.2 Korporativní pojetí – sociálněprávní stát kontinentálního typu

Ke korporativnímu pojetí vedlo více cest – svépomocná solidarita, institucionalizovaná solidarita a povinné pojištění. Korporativní zabezpečení spočívá v tom, že:

1. stát vytváří institucionalizované struktury s povinnou účastí občana
2. občan, resp. jeho zaměstnavatel musí na financování těchto struktur přispět
3. občan získá právo na určité konkrétní dávky, kde jsou předem definovány podmínky a výše dávek

Pro korporativní systémy je typická účast zaměstnavatele na zabezpečení zaměstnance – např. prostřednictvím příspěvků do pokladen profesních spolků a bratrstev. Jako první nařídil povinný příspěvek dělníka i zaměstnavatele německý stát (Otto von Bismarck v 80. letech 19. století), což byla primitivní forma a počátek sociálního pojištění. Korporativní snahy tak byly posunem od institucionalizované filantropie ke skutečně systémovým opatřením v rámci sociálního pojištění.⁵³

4.2.3 Institucionální pojetí – sociální stát

Reziduální a korporativní pojetí bylo vystřídáno institucionálním, systémovým pojetím. Sociální politika a sociální instituce začaly být vnímány jako nezbytná součást společenského uspořádání. Znamená to, že nenastupují až tehdy, když ostatní nástroje pomoci selžou, nýbrž pomáhají ostatním zúčastněným (rodina, sdružení, apod.), aby nesehlaly. Dávky jsou integrální součástí přerozdělování ve společnosti, sociální stát vytváří prostředí, které respektuje a uspokojuje občanská práva členů společnosti.⁵⁴

Filozofický základ pojetí sociálního státu položili utopisté a socialisté v 19. století. S prvky sociální péče (social welfare) se lze setkat již na konci 19. století v Anglii.

U počátků současného evropského pojetí státní sociální politiky stál lord John Maynard Keynes (1883-1946), který v roce 1934 navrhl využít přerozdělení daní při

⁵² Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika : teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. přeprac. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80-86484-00-9, s. 45.

⁵³ Srov. tamtéž, s. 51.

⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 54.

realizaci sociální politiky. Na pojetí Keynesese navázal o několik let později sir William Beveridge (1879-1963), který v roce 1942 navrhl vytvořit národní sociální pojištění. Vznikl tak anglosaský model sociálního státu. Poněkud jinou podobu měl welfare state ve Švédsku, kde se na jeho formulaci podílel Gunnar Karl Myrdal (1898-1987). Švédsko zavedlo systém státní péče o rodinu a postupně přešlo k institucionálnímu pojetí v oblasti státní podpory nezaměstnaným, pojištění v mateřství a zdravotní péče. Pojetí sociálního státu založené na solidaritě vzniklo po 2. světové válce ve Francii zásluhou Pierra Laroquea, který se zasadil na půdě mezinárodní organizace práce o vytvoření norem pro social welfare. Úmluva č. 102 o minimálních standardech pro sociální bezpečnost byla pak skutečně v roce 1952 přijata.⁵⁵

Existují dvě interpretace institucionální sociální politiky:

Interpretace statická zvýrazňuje spíše pasivní pečovatelské formy namísto integrace, postrádá dynamické prvky prevence, rehabilitace, readaptace a reintegrace, které navracejí člověka do běžného života. V dynamickém pojetí naopak převažují aktivní formy sociální politiky, které podporují reintegraci a posilují schopnosti člověka fungovat ve svém rodinném, pracovním, společenském a občanském prostředí.

Obecně je institucionální sociální politika zárukou naplňování sociálních práv, tak, jak vyplývají ze Všeobecné deklarace lidských práv z roku 1948. Taková sociální politika je podporou rovných šancí a lidského potenciálu každého člověka.⁵⁶

4.3 Diskuse o sociálním státu

V současné době je otázka sociálního státu častým námětem diskuse. Stačí jen zadat do internetového vyhledavače sousloví *sociální stát* – i z titulků nalezených odkazů je zřejmé, že sociální stát má své stoupence i horlivé odpůrce. Na jedné straně lze se setkat s odmítnutím sociálního státu jako zbytnělého monstra, jako pozůstatku minulé doby, jako čehosi co brzdí svobodný rozvoj občanů. Na straně druhé si opačná část politického spektra přivlastňuje sociální stát jako určitý výdobytek, který je třeba pro budoucí generace zachovat. Ideologická válka o sociální stát však nikam nepovede. Je

⁵⁵ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika : teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. přeprac. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80-86484-00-9, s. 55 – 57.

⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 57.

lépe se zaměřit na věcnou argumentaci ohledně parametrů takového státu a jeho priorit.⁵⁷

V diskusi o sociálním státu lze rozlišit několik konceptů, které zmíním v následujících kapitolách.

4.3.1 Minimální stát

Stoupenci minimálního státu nepřiznávají sociálnímu státu vůbec legitimitu. Podle nich sociální stát ve jménu distributivní či sociální spravedlnosti nepřiměřeně zasahuje do svobod občanů a ničí otevřenou společnost. Na distributivní spravedlnost pohlíží jako na ideologii, která v krajním případě vede až k totalitnímu režimu. Sociální spravedlnost pak je označována jako „fata morgana“. Úkolem státu je především chránit osobu proti násilí, krádeži a podvodu a hájit prosazování smluv. Stoupenci tohoto názoru označují stát různými přídomky, např. jako „makléře společnosti“, či dokonce „nočního hlídače“.

Svoboda individua je zde tou nejvyšší hodnotou a „posledním politickým cílem“ (von Hayek). Stát nesmí omezovat schopné a ty, kterým štěstí přeje. Neexistuje povinnost solidarity. Společnost je fikcí v představách jednotlivců, sociální jevy nelze pochopit jinak, než skrze jednání jednotlivých osob. Jak upozorňuje Manfred Spieker, antropologicky je zde člověk redukován na monádu. Monády se pouze starají o to, aby se nezranily, když do sebe narážejí, nevytvářejí však společenství. Podle Spiekerera je koncept minimálního státu ohrožen tím, že nedokáže řešit konfrontaci mezi právy *beati possidentes*, tedy šťastnými vlastníky, a nároky těch, kteří nemají takové štěstí – *non possidentes*.⁵⁸

4.3.2 Sociální stát zaměřený na suverenitu

Podle této koncepce je sociální stát ospravedlnitelný, ovšem za předpokladu, že nepodkopává suverenitu státu systémem sociálních dávek. Sociální stát nemusí být nutně zakotven v ústavě, ke zvládnutí sociální péče postačuje existence právního státu. Podle Ernsta Forsthoffa je sociální stát důsledkem industrializace, která sice rozšířila životní prostor a přinesla nové šance, ale zároveň způsobila, že ubylo onoho ovládnutého a bezpečného životního prostoru. Výsledkem je, že člověk ve stále

⁵⁷ Srov. PEHE, J. *Zbytečný spor o sociální stát* [online]. 2002-08-30 [cit. 2010-02-11]. Dostupný z WWW: <<http://www.pehe.cz/clanky/2002/zbytecny-spor-o-socialni-stat>>.

⁵⁸ Srov. SPIEKER, M. *Sociální stát a jeho krize*. 1. vyd. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4, s. 22-23.

rostoucí míře potřebuje organizovaná opatření ze strany státu. Úkolem státu je, aby tato opatření (sociální dávky) zajistil. Podstata člověka se však podle Forsthoffa v průběhu dějin nezměnila – stále spočívá ve svobodném disponování svými účely a cíli. Proto funkcí sociálního státu podle tohoto konceptu je pouhé obnovení autonomie individua. To nás ovšem přivádí k dilematu: Sociální stát zajištěním sociálních dávek svým občanům jednak pomáhá, jednak je ale uvádí do závislosti na těchto dávkách. Životní podmínky průmyslové civilizace však nedovolují sociální stát zcela odmítnout.

Dalším dilematem, které se zde objevuje, je dilema autonomie a suverenity. Předpokládejme, že stejně jako má jednotlivec možnost samostatně rozhodnout o svých cílech a prioritách, má stát moci stejně suverénně rozhodovat o cílech a prioritách druhých. V tom je však problém – cíle, které jedné straně škodí, se mohou straně druhé jevit jako prospěšné a legitimní. Státní suverenita by měla snižovat riziko následků individuální anarchie – protože je jí však dáno stejně málo norem jako individuální autonomii, zůstává suverenita státu ohrožena. Napětí mezi autonomií a suverenitou tak přetrvává.⁵⁹

4.3.3 Emancipační sociální stát

Koncept emancipačního sociálního státu považuje princip sociálního státu za ústřední ústavní princip. To je pokládáno za nástroj celospolečenského emancipačního boje zaměstnanců. Zastánci tohoto stanoviska mají pochopitelně silnou oporu v odborech. Protože považují zespolečenštění výrobních prostředků v dohledné době za nedosažitelné, je zde sociální stát vhodnou kompenzací.

Člověk je v tomto pojetí souhrnem společenských vztahů, je společensky determinovanou osobou, jehož rozvoj se může uskutečnit jako celostátně řešený úkol, prostřednictvím nástrojů sociálního státu. Princip subsidiarity je ovšem odmítnut, protože zbavuje stát odpovědnosti. Individuální svoboda se v tomto pojetí vytrácí ve prospěch svobody společenské. Lze říci, že jde o pojetí všeobjímajícího státu, které nerespektuje lidskou svobodu a důstojnost osoby.⁶⁰

⁵⁹ Srov. SPIEKER, M. Sociální stát a jeho krize. 1. vyd. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4, s. 24-26.

⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 27-29.

4.3.4 Subsidiární sociální stát

Tento koncept vychází z předpokladu, že sociální stát je založen na požadavku obecného blaha. Jeho legitimita je vázána na subsidiaritu. Subsídium znamená podporu, pomoc. Z principu subsidiarity vyplývá, že stát a společnost mají občanům a společenstvím poskytovat podporu a pomoc, ale ponechat jim svobodu. Poprvé formuloval tento princip papež Pius XI. v roce 1931: „To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, se jim nemá brát z rukou a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší. To má totiž pak za následek těžké poškození a rozvrat sociálního řádu. Neboť každý společenský zásah svým působením a svou přirozenou povahou má přinášet pomoc údům těla společnosti, nikdy je však nemá ničit a pohlcovat.“ Stručně řečeno: tolik svobody, kolik možno, tolik zasahování kolik nutno.⁶¹

Prvním cílem sociálního státu je zajištění individuální svobody, dále pak sociální jistota, sociální spravedlnost a sociální integrace. Takový sociální stát je nejen ochranou proti příjmovým rizikům vyplývajícím z nemoci, invalidity, stáří, či nezaměstnanosti, ale pečuje i o právní rámec pracovních vztahů, o trh práce směrem ke zmírnění nezaměstnanosti, o zmírnění rodinných břemen, apod. Svou činností takový stát přispívá k sociálnímu smíru a je podporou důstojného života.

Jak již bylo zmíněno, antropologickým základem je zde pojetí člověka jako svobodné bytosti. Je-li člověk svobodný, má však také odpovědnost. Subsidiární stát předpokládá odpovědnost člověka k sobě samému i k bližním. Primární je odpovědnost jednotlivce, rodiny a obce. Dávky v nemoci, ve stáří, v nezaměstnanosti jsou založeny na principu pojištění a závisí na výši příjmů. Od příjemců dávek stát také vyžaduje důkaz potřeby, jako projev odpovědnosti vůči poplatníkům. Antropologický princip subsidiarity by měl občana chránit před zaopatřovací expanzí sociálního státu a zároveň stát a jeho dávkový systém před přemírou požadavků ze strany občanů.⁶²

⁶¹ Srov. MARTINEK, C. *Cesta k solidaritě : Nástin sociálního učení církve*. 1. vydání. Svitavy: Trinitas, 1998. 336 s. ISBN 80-86036-07-3, s. 154.

⁶² Srov. SPIEKER, M. *Sociální stát a jeho krize*. 1. vyd. Praha : Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4, s. 31-33.

4.4 Sociální stát dnešní doby

Jakou podobu by měl mít sociální stát v dnešní době? Na tuto otázku není snadné odpovědět. Je však zřejmé, že bude třeba přihlídnout i k morálním aspektům. Novodobý sociální stát čerpá své hlavní zásady ze sociálního učení církve, které se rozvíjelo od poloviny 19. století prostřednictvím sociálních encyklik a také v pastorální konstituci *Gaudium et spes* a v dalších vatikánských dokumentech a pastýřských listech. Ze sociálního učení církve pocházejí také základní principy sociálního státu – princip solidarity, subsidiarity a princip obecného blaha. Dbát těchto principů je základní podmínkou pro existenci novodobého sociálního státu, ale samo o sobě to nestačí. Je třeba vyzdvihnout i význam morálního étosu občana sociálního státu. Bez tohoto étosu zůstane sociální stát jen prázdnou konstrukcí.

Podle Spiekerova první morální podmínkou sociálního státu je *vita activa* - ochota pracovat, ochota převzít iniciativu, vyvinout úsilí, osvojit si odpovědnost, rozvíjet trvalé morální postoje – neboli ctnosti. Za druhé jde o solidární chování občana – fungující sociální stát předpokládá ochotu k solidaritě. Spieker používá pojem *vita socialis*. Solidární chování není důsledkem bláhového altruismu, ale poznáním, že na fungujícím sociálním státu závisí možnost svobodného rozvoje každé osoby, každého člena společnosti. Je očekávána solidarita jak od těch, kteří nesou břemeno sociálního systému – spočívající v ochotě systém respektovat a přispívat do něj, tak od těch, kteří z tohoto systému profitují a kteří by ho neměli zneužívat. Je-li solidarita na jedné či druhé straně nalomena, vede to ke krizi sociálního státu. Třetí morální podmínkou je *vita contemplativa* - - schopnost ujasnit si životní horizont, své aspirace a očekávání, neoddávat se utopickým nadějím, které vedou k přetěžování sociálního systému.

Sociální stát není zaručeným zabezpečovatelem štěstí a nelze mu tuto roli vnucovat. Záleží i na individuální odpovědnosti každého občana. Sociální učení církve může být v tomto ohledu cennou inspirací.⁶³

4.4.1 Krize solidarity jako skutečné ohrožení sociálního státu

Sociální stát je v současné době nejvíce ohrožen krizí solidarity. Jak docílit onoho předpokládaného stavu vzájemné společenské solidarity? Jak ji posilovat? Lze očekávat od občanů odpovědnost vůči druhým a zároveň určitou kázeň ve vztahu k systému, tak,

⁶³ Srov. SPIEKER, M. *Sociální stát a jeho krize*. 1. vyd. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4, s. 66-70.

aby systém nebyl nároky občanů přetěžován? Není princip solidarity jen utopickým postulátem? Proč máme k němu směřovat?

Určitá míra vzájemné solidarity je předpokladem pro fungování společnosti, je dokonce podmínkou její existence. Původní formy solidarity měly podobu rodinné, příbuzenské, sousedské, církevní či cechovní vzájemnosti. Tyto přirozeně vzniklé skupiny působily jako seberegulující systémy, které mobilizovaly v případě potřeby vlastní zdroje a udržovaly se tak v rovnováze. V rozvíjející se moderní společnosti tyto primární formy solidarity oslabují. Jejich rychlý rozklad nastává v první polovině 19. století v důsledku industrializace – výsledkem je nárůst počtu vykořeněných existencí, anomie a sociální napětí. Následně vznikala sekundární, uměle vytvořená solidarita, která postupně získávala stále systematičtější podobu a vyústila v instituci sociálního státu. Je paradoxem, že moderní sociální stát založený na principu solidarity je důsledkem oslabení jejích primárních forem. Postupně dochází k celkové desolidarizaci, k zeslabení všech forem solidarity, což vyústilo v současnou krizi sociálního státu.⁶⁴

Proces desolidarizace popsal německý badatel F. X. Kaufmann, podle něj probíhá v následujících fázích:

1. individuální desolidarizace – jednotlivci se snaží získat výhody z účelového využívání zákonů. Může jít o zneužívání sociálních dávek a dalších výhod, ale i o daňové úniky těch bohatších.
2. kolektivní desolidarizace – snaha organizací a firem přehodit břemeno sociálního státu na ty, kdo mají ve společnosti horší postavení a menší vliv
3. kulturní desolidarizace – pokusy revidovat hodnoty sociálního státu, zpochybnit je, prosazovat práva silných a výkonných členů společnosti

Moderní sociální stát by se měl zaměřit na posílení prvků solidarity. Často se však setkáváme s tím, že jsou navrhovány dávkové, penzijní, pojistné či daňové systémy, které jako by se solidaritou ani nepočítaly. Kladou především důraz na aktivizaci jednotlivců, kteří mají své problémy iniciativně řešit sami, bez ohledu na to, zda jsou toho skutečně schopni. Tento přístup povede zřejmě k rozdělení společnosti na ty, kteří zvládají a na ty, kteří nezvládají a ještě více oslabí meziskupinovou solidaritu.⁶⁵

Sociální stát se dostává do bludného kruhu. Jeho existence zničila přirozené sociální vazby, které byly po staletí udržovány jak o životně důležité – v důsledku toho se stal člověk zranitelnější a potřebný. Následně nastupuje sociální stát, aby ho ochránil.

⁶⁴ Srov. KELLER, J. Soumrak sociálního státu. 1. vyd. Praha: Slon, 2006. 158 s. ISBN 80-86429-41-5, s. 91-92.

⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 96.

4.4.2 Sociální stát a střední vrstvy jako jeho hlavní sponzor

V období rozmachu sociálního státu dlouhodobě platilo, že střední vrstvy nalézaly pod křídly sociálního státu ochranu a podporovaly jeho rozvoj. Šlo o vzájemnou symbiózu – stát kompenzoval nižší příjmy i méně kvalifikovaným zaměstnancům a umožnil jim tak přechod do střední vrstvy. Také poskytoval dotace na vzdělání, na kulturu, na zdravotní péči, i na rozvoj veřejné dopravy a síť veřejných služeb. To vše znamenalo profit pro příslušníky střední vrstvy. Členové středních vrstev díky podpoře ze strany sociálního státu nebyli nuceni vytvářet si větší rezervy pro případ nouze a mohli přesunout své příjmy do spotřeby. To vedlo ke vzniku nových pracovních míst a k posílení ekonomiky, z naplněné státní pokladny pak bylo možné dále rozšířit sociální výdaje. Tak se rozvíjel poválečný blahobyt.

V souvislosti s nástupem globalizace byly tyto procesy narušeny. Firmy a příslušníci nejvyšších příjmových vrstev naléhali na snížení daňové zátěže, vždy zde byla možnost, že ze země odejdou. Firmy se přestaly chovat sociálně zodpovědně. Bylo to důsledkem globalizované ekonomiky, která vytvářela zostřenou konkurenci a sociální zodpovědnost se stávala pro firmy přítěží. Firmy pod tímto tlakem porušily pakt solidarity jak se svými zaměstnanci, tak se státem. Silné firmy získaly možnost vystupovat vůči státu z pozice síly a vyžadovat pro sebe nejrůznější úlevy a privilegia. Naopak stát ztrácí nástroje, jak tyto firmy přimět k sociálně citlivému chování.⁶⁶

Postupně tak došlo k tomu, že stále větší díl břemena sociálního státu byl přenášen na střední vrstvy. Ty se tak staly hlavním osamoceným sponzorem sociálního státu. Protože střední vrstvy nejsou schopny samy sociální výdaje financovat, sociální stát chudne a zadlužuje se. Přestává být schopen poskytovat středním vrstvám to, co dříve. Střední vrstvy platí státu stále více a dostávají stále méně. Je čím dál jasnější, že sociální stát se bude zaměřovat jen na ty nejpotřebnější. Tato koncepce však bude obtížně získávat podporu širší veřejnosti. Střední vrstvy přestávají sociální stát podporovat, když z něj samy nemají užitek a dostávají se do sociálních rizik.⁶⁷

⁶⁶ Srov. KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. 1. vyd. Praha: Slon, 2006. 158 s. ISBN 80-86429-41-5, s. 99-100.

⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 108-109.

5 Chudoba a sociální vyloučení v České republice

Chudoba a sociální vyloučení jsou vnímány jako stav, kdy se jedinec nebo skupina lidí plně nepodílí na ekonomickém a sociálním životě společnosti nebo kdy jim jejich příjem a přístup k ostatním zdrojům neumožňuje dosáhnout takového životního standardu, který je považován ve společnosti za přijatelný.

Česká společnost vnímá marginalizované aktéry převážně negativně. Jsou „nepřizpůsobiví“, vyskytují se názory, že zneužívají sociální systém, nechtějí pracovat, neplní své povinnosti, pouze vznášejí nároky. Následující podkapitoly se věnují vybraným aspektům života v chudobě a sociálnímu vyloučení v České republice a zamýšlejí se nad postojem státu k této problematice a nad možnými podobami změn stávajícího systému, které by vedly k podpoře a inkluzi skupin zasažených exkluzí.

5.1 Statistické údaje o chudobě v ČR

Podle údajů Českého statistického úřadu žilo u nás v roce 2010 celkem 936 256 osob, tj. 9%, pod hranicí příjmové chudoby (příjmy těchto osob nedosahovaly 60% mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu).⁶⁸ Výrazně častěji se příjmy pod hranici chudoby dostávaly v rodinách rodičů samoživitelů (38,9% osob z této skupiny) a vůbec v rodinách s dětmi, přičemž čím více dětí rodina má, tím vyšší je pravděpodobnost, že se jí chudoba bude týkat. Pokud jde o vzdělanostní úroveň domácností, příjmová chudoba nejvíce zasahuje domácnosti s nízkou úrovní vzdělání jejích členů (33,4%).⁶⁹

Česká republika se přesto v současnosti řadí ke členským státům Evropské s nejnižší mírou chudoby.

⁶⁸ Srov. Příjmy hospodářských domácností, míra ohrožení chudobou a náklady na bydlení. *Český statistický úřad* [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z:

[http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/2E00381D5D/\\$File/0001110901.xls](http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/t/2E00381D5D/$File/0001110901.xls)

⁶⁹ Srov. Hodnocení chudoby v EU a v České republice. *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR* [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/12502>

Vývoj vybraných ukazatelů charakterizujících riziko chudoby a sociálního vyloučení v EU v roce 2010 (% z populace)				
Země	Ohrožení chudobou nebo soc. vyloučením - souhrnný ukazatel *)	Ohrožení chudobou *)	Silná materiální deprivace (4 položky a více z 9) *)	Osoby ve věku 0-59 let žijící v domácnostech s velmi nízkou prac. intenzitou (< 0,20 **)
EU-27	23,4	16,4	8,1	9,9
Belgie	20,8	14,6	5,9	12,6
Bulharsko	41,6	20,7	35,0	7,9
Česká republika	14,4	9,0	6,2	6,4
Dánsko	18,3	13,2	2,7	10,3
Německo	19,7	15,6	4,5	11,1
Estonsko	21,7	15,8	9,0	8,9
Irsko	:	:	:	:
Řecko	27,7	20,1	11,6	7,5
Španělsko	25,5	20,7	4,0	9,8
Francie	19,3	13,5	5,8	9,8
Itálie	24,5	18,2	6,9	10,2
Kypr	:	:	:	:
Lotyšsko	38,1	21,3	27,4	12,2
Litva	33,4	20,2	19,5	9,2
Lucembursko	17,1	14,5	0,5	5,5
Maďarsko	29,9	12,3	21,6	11,8
Malta	20,6	15,5	5,7	8,4
Nizozemí	15,1	10,3	2,2	8,2
Rakousko	16,6	12,1	4,3	7,7
Polsko	27,8	17,6	14,2	7,3
Portugalsko	25,3	17,9	9,0	8,6
Rumunsko	41,4	21,1	31,0	6,8
Slovinsko	18,3	12,7	5,9	6,9
Slovenská rep.	20,6	12,0	11,4	7,9
Finsko	16,9	13,1	2,8	9,1
Švédsko	15,0	12,9	1,3	5,9
Velká Británie	23,1	17,1	4,8	13,1
<p>Pozn.: Sledované položky materiální deprivace: 1. krytí nečekaných výdajů; 2. jeden týden dovolené ročně mimo domov; 3. předcházení vzniku dluhů; 4. jídlo s masem nebo rybou každý druhý den; 5. přiměřené vytápění bytu nebo domu; 6. pračka; 7. barevná televize; 8. telefon; 9. osobní automobil. *) údaje jsou vztaženy k celé populaci **) údaje jsou vztaženy k populaci ve věkové kategorii 0-59 let, zaměstnanost a pracovní intenzita je posuzována u osob ve věku 18-59 let : údaje nejsou k dispozici Zdroj: Eurostat, výsledky šetření EU - SILC 2010</p>				

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že Česká republika má v EU nejnižší hodnotu souhrnného ukazatele „míra ohrožení chudobou nebo sociálním vyloučením“. V roce 2010 šlo o 1 495 tis. osob, tj. 14,4%. Rovněž míra ohrožení příjmovou chudobou byla v Česku nejnižší z celé EU. Silná materiální deprivace se týkala 6,2% a byla pod průměrem EU. Podíl osob v žijících v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou byl

v roce 2010 v ČR 6,4 %, což je ve srovnání s ostatními členskými státy EU příznivý výsledek.⁷⁰

I když je tedy v České republice míra chudoby nižší než jinde v Evropě, téměř jeden milion obyvatel České republiky má příjmy pod hranici stanovenou jako hranice chudoby. Je to v České republice vnímáno jako problém?

V českém prostředí, jako bychom po roce 1989 s chudobou nepočítali. Automaticky se předpokládalo, že s rostoucí životní úrovní bude chudých lidí ubývat. Česká společnost, zaujatá budováním nových poměrů ve svobodném státě, problém chudoby vytěsnila.

V roce 2008 zaplatil český stát na dávkách státní sociální podpory a na dávkách pomoci v hmotné nouzi cca 45 miliard korun. Společnost GAC spolu se Socioklubem spočítaly, že v roce 2008 nás důsledky existence sociálně vyloučených lokalit stály 16 miliard korun. Lze předpokládat, že toto číslo každým rokem poroste.⁷¹

5.2 Skupiny obyvatelstva zasažené chudobou a sociálním vyloučením

Existují skupiny obyvatelstva, které jsou chudobou a sociálním vyloučením ohroženy více než jiné. Patří mezi ně např.:

- osoby s nízkým vzděláním
- osoby dlouhodobě nebo opakovaně nezaměstnané
- osoby s mentálním či fyzickým handicapem
- osoby trpící nějakým druhem závislosti
- osaměle žijící senioři
- imigranti
- příslušníci etnických menšin
- osoby v těžké životní situaci, z níž si samy nedokážou pomoci a další

Je-li člověk v situaci, kdy patří rovnou do několika z výše vyjmenovaných skupin, riziko sociálního vyloučení se výrazně zvýší. Typickým zástupcem sociálně vyloučených je nízkokvalifikovaný, dlouhodobě nezaměstnaný příslušník etnické

⁷⁰ Srov. Vývoj vybraných ukazatelů charakterizujících riziko chudoby. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 17.2.2012 [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/12504/priloha.pdf>

⁷¹ Srov. KOVALČÍK, Martin . Česká sociální past: co je špatně?. Lidové noviny : Chudoba okolo nás: Mimořádná příloha organizací bojujících proti sociálnímu vyloučení. 2009, 23. 10. 2009, s. 1.

menšiny. V českém prostředí se to týká především romského obyvatelstva, která je chudobou silně zasaženo.

5.3 Romové v České republice

Při posledním sčítání lidu, domů a bytů se k romské národnosti přihlásilo necelých 12 tisíc osob, tj. pouze 0,1% všech obyvatel. Výrazně více osob – celkem 32 tisíc se přihlásilo k romskému mateřskému jazyku.⁷² Podle expertních odhadů lze oba tyto údaje považovat za podhodnocené, počet Romů v České republice se zřejmě pohybuje kolem 200 tisíc. Jde v naprosté většině o potomky slovenských Romů a Romů z ostatních okolních států, kteří přišli do Čech po skončení 2. světové války v souvislosti s osidlováním pohraničí. Původní romská populace žijící na českém území byla totiž v průběhu války zcela zdecimována (ze 7000 Romů, kteří žili v Čechách a na Moravě před válkou, se vrátilo asi 500 osob). Už v roce 1947 však zde žilo 70 000 Romů, v roce 1978 90 000 a v roce 1988 už 140 000.⁷³

Komunistický režim usiloval o asimilaci Romů, to se však nemohlo podařit a ani nepodařilo, právě z důvodu, že tento způsob vplývání do majoritní společnosti zcela ignoroval otázku po romské identitě. Po roce 1989 už se stále častěji hovoří spíše o integraci Romů, přístup majority se zdá být poněkud osvícenější, ale to pouze na první pohled – pod povrchem stále přetrvává přání Romy přizpůsobit, předělat a když to nejde, tak z našeho prostoru vyloučit. Jsou označováni, a to i představiteli politické reprezentace, jako nepřizpůsobiví občané a velice často jen *nepřizpůsobiví* – už bez přidaného slova občané. Politici a představitelé státní správy zřejmě považují toto označování Romů za korektní, nejde však o nic jiného, než o etiketizaci, která ve svém důsledku blokuje cestu k nalezení východiska.

5.3.1 Problém romské identity

Mluvíme-li o Romech, můžeme se setkat s trojím významem tohoto označení:

- Rom je ten, kdo si osvojil určitý systém hodnot, norem, principů, způsobů řešení problémů, systém, který označujeme jako romskou kulturu. V České republice dosud nebyl zformulován ucelený teoretický model romské kultury a podle

⁷² Srov. MARADA, R. (ed.), *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006. 310 s. ISBN 80-7325-111-6, s. 221.

⁷³ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 189.

všeho ani v budoucnu k tomu nedojde. Romové, kteří zde žijí, netvoří jasné a ohraničené společenství, existuje značná variabilita kulturních vzorců jednotlivých romských příbuzenských skupin

- Rom je ten, kdo se za Roma považuje. Avšak ne všichni, kdo jsou si vědomi svého romství, se hlásí k romské národnosti, k příslušnosti k romskému národu. Mnoho občanů České republiky se možná považuje za Romy, ale necítí se být příslušníky romského národa, nevnímají své romství jako národnost.
- Romem je ten, kdo je za Roma považován svým okolím – většinou bývají takto identifikováni na základě jakéhosi „typického vzhledu“.

Kultura, sebeidentifikace a fyzický vzhled se mohou jako atributy romství vyskytovat zcela nezávisle na sobě – např. nositelé romské kultury se nemusí považovat za Romy, ti, kteří se za Romy považují, nemusí praktikovat tradiční kulturní vzorce a ti, kteří, dle názoru svého okolí jako Romové vypadají, mohou takové zařazení odmítat⁷⁴

Mnozí Romové prožívají svoji identitu komplikovaně – např. někteří obyvatelé sociálně vyloučených lokalit, sami dle vzezření Romové, svoji identitu popírají, vyjadřují se opovržlivě o svých sousedech a v žádném případě se s nimi necítí spjati. Nepřejí si také, aby jejich dítě chodilo do školy s „cikány“ a aby se s takovými vůbec stýkalo. Jeden z důvodů, proč tomu tak je, je ten, že v sociálně vyloučených lokalitách bývají sestěhovány rodiny, které by za normálních okolností spolu nikdy nesdílely společný prostor. Jsou zde seskupeny domácnosti, z nichž jen některé jsou mezi sebou svázány příbuzenskými vztahy, nejčastěji příbuzenské vazby úplně chybí. To vede k tomu, že tito sousedé se navzájem přehlížejí, necítí sounáležitost a solidaritu mezi sebou, separují se a nepomáhají si. V těchto případech nelze proto hovořit o romské komunitě, protože takové společenství žádné rysy komunity nenesou (komunita se rozhoduje, vytváří své zastoupení, vstupuje do jednání s okolím, apod.⁷⁵). Pro takovou skupinu lidí, rodin nebo domácností je vhodnější používat označení *místní populace* nebo *enkláva*.

V současné době vyvstává otázka identity Romů jako naléhavá zejména při řešení problémů spojených se sociálním vyloučením Romů a se snahami o jejich integraci. Jde o to, zda kategorie etnicity může být nosným konceptem pro řešení otázek spojovaných

⁷⁴ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 13-18.

⁷⁵ Srov. tamtéž, s. 19.

se sociálním vyloučením.⁷⁶ V souvislosti s tím lze poukázat na tři kritické přístupy k problematice romské identity:

- Podle Michaela Stewarta je romský způsob života adaptací cizí etnické skupiny na hostitelské prostředí, ve kterém úspěšně našli volný prostor k zaplnění, což jim umožnilo zachování odlišnosti. Je třeba vzít však v úvahu, že tato adaptace se uskutečnila zevnitř naší společnosti a že Romové jsou částí nás samých, tou částí, s jejíž akceptací máme problém⁷⁷. Podíváme-li se do historie, zjistíme, že společnosti vždy znovu a znovu uplatňují sociální kontrolu a generují své marginální skupiny. Stewart parafrázuje výrok Jeana-Paula Sartra: „Pokud by nebylo Cikánů, museli bychom si je vytvořit“.⁷⁸
- Podle Marka Jakoubka se romské hnutí tvořené aktivisty, kteří jsou však začleněni do většinové společnosti, nemůže o romskou populaci obecně opřít, protože ta jim převážně nerozumí. V romských osadách neexistují formální organizace jako kluby či spolky vytvořené nezávislymi jedinci, všechna uskupení zde mají příbuzenský základ. Dále trh a tržní ekonomika zde nehrají roli, neboť sféra ekonomiky je regulována mimoekonomickými prvky. Postavení jedince je determinováno rodinou, ze které vzešel a je dědičně předáváno skupinou. V rámci společenství pak představa univerzální svobody a rovnosti není přijímána, obyvatelé jsou si a priori nerovní na základě svého přirozeného původu.⁷⁹
- Příspěvek Martina Kovatse. Ten si všímá, že čím více přibývá etnoemancipačních snah a jejich finanční podpory, tím více se zhoršuje sociální situace většiny Romů. Je snadnější podporovat etnickou odlišnost než promyšlet a financovat rozvojové programy podporující inkluzi všech osob ohrožených chudobou a marginalitou. Kovats kritizuje romskou politiku řízenou seshora nadnárodními politickými elitami. Podle něj se iniciativami, jako je například založení Evropského romského fóra v konečném důsledku oslabí pro-integrační zdola působící místní aktivity a aktivisté budou manipulováni směřovat své úsilí k evropským a nadnárodním institucím namísto vyjednávání s místní správou.

⁷⁶ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 169.

⁷⁷ Srov. tamtéž, s. 170.

⁷⁸ Srov. tamtéž, s. 171-171.

⁷⁹ Srov. tamtéž, s. 171-172.

Kovats považuje takovou agendu za nacionalistickou a za výlučně elitářskou. Mezinárodní romské hnutí se pak stává nástrojem pro prosazování partikulárních zájmů jednotlivých vlivových skupin, které se zlepšováním životních podmínek Romů v chudinských enklávách nemají mnoho společného.⁸⁰

Z uvedených argumentů vyplývá, že vysvětlovat situaci sociálně vyloučených Romů jejich etnicitou, je rezignací na ideál rovnosti a může vést k tzv. *trvale udržitelnému vyloučení*. Jsou pak vytvářeny systémy pomoci, kde hlavní kvalifikací koordinátora či poradce je přihlášení se k etnicitě cílové skupiny. Působením těchto etnoemancipačních programů může být situace segregace de facto posilována, ke zlepšení stavu romských chudinských enkláv to však nepovede.

5.3.2 Romové a vládní politika ČR

Po roce 1989 až do roku 1997 se vládní politika zaměřená na romskou populaci omezila na politiku národnostní. V článku „Východiska trpělivého přístupu“, uveřejněného v *Sociální politice* (18/8 1992: 11) se zástupkyně úřadu předsednictva vlády ČSFR vyjadřuje takto: „*Přijetím listiny základních práv a svobod v podobě ústavního zákona ČSFR stát deklaroval jako nový princip právo každého občana přihlásit se k té národnosti, s níž se identifikuje ... Tím se otevřela cesta i pro část romského obyvatelstva, prohlásit se příslušníky národnostní menšiny a uplatňovat svůj nárok na všechna práva, která jsou platným čs. Právním řádem pro příslušníky národnostních menšin zaručena v ČSFR. ... Výsledkem stejného procesu je pak postupné ukončování speciální sociální péče o romské obyvatelstvo jako o zvláštní skupinu. ... Přijetím Listiny základních práva s svobod se řešení problému Romů v ČSFR posunulo z roviny sociální do roviny společenské a politické*“⁸¹

Realita však ukázala, že romskou komunitu mnohem více než otázky národnostní postihují a ovlivňují problémy sociální povahy. Zatímco stát zaměřil své úsilí na podporu romské kultury, romských tradic a literatury, rozvíjela se tiše a velmi rychle pauperizace většiny Romů v České republice. Ve snaze vytvořit demokratický systém založený na rovnoprávnosti všech občanů, stát podcenil skutečnost, že velká část

⁸⁰ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „*Romové*“ v *osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 172-176.

⁸¹ Srov: NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8, s. 57.

romského obyvatelstva vlivem řady okolností z minulosti nemá předpoklady přizpůsobit se transformaci společenských a ekonomických podmínek.⁸²

Teprve rok 1997 lze považovat za obrat ve vládní politice vůči Romům. V tomto roce vláda vzala na vědomí“ první dokument vztahující se k problematice Romů – *Zprávu o situaci Romů v České republice*“, tzv. *Bratinkovu zprávu*. Byl to první vládní dokument, který se zabýval situací Romů v České republice. V tomto roce byla také nově zřízena vládní instituce zaměřená pouze na Romy – *Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity*, která se měla stát poradním orgánem pro otázky spojené s postavením Romů v České společnosti. Od této doby prošla politika vlády zaměřená na Romy velkými změnami. Z Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity, která působila jako pracovní skupina, vznikl stálý poradní orgán vlády – *Rada vlády pro záležitosti romské komunity* (dnes *Rada vlády pro záležitosti romské menšiny*). Po roce 2000 v koncepci politiky vlády ČR postupně převládl důraz na sociální dimenzi, oproti dimenzi národnostní.⁸³

5.3.3 Romové jako sociálně vyloučená skupina

Romové v České republice jsou zasaženi klasickými projevy sociální exkluze: jde o nízkou vzdělanost, v důsledku toho ztížené uplatnění na trhu práce, nekvalitní bydlení, často se známkami segregace v sociálně vyloučených lokalitách, nízké právní vědomí i sociální kompetence a také hluboké zadlužení většiny z nich.

Podle Gabalovy Analýzy sociálně vyloučených lokalit má většina Romů, kteří zde žijí, ukončené maximálně základní vzdělání, je dlouhodobě nezaměstnaná a závislá na systému dávek.⁸⁴

Uvádí se, že 80 – 85 % Romů má jen základní vzdělání a více než 80 % romských dětí navštěvuje speciální a praktické školy.⁸⁵ Je jasné, že šance na uplatnění na trhu práce jsou pak nízké. Míra nezaměstnanosti v sociálně vyloučených lokalitách se uvádí 90 – 100 %. Velice často jde o dlouhodobou (běžně několikaletou) nebo opakovanou nezaměstnanost. Častá je rovněž situace, kdy jsou bez zaměstnání všichni dospělí

⁸² Srov. NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8, s. 58-59.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 176.

⁸⁴ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 52

⁸⁵ Srov. NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8, s. 65.

členové domácnosti. Pokud obyvatelé lokality pracují, je jejich pozice na trhu práce marginální. Vykonávají sezónní a příležitostné práce, které se zakládají na nechráněných pracovně právních vztazích a jsou zdrojem stálé nejistoty. Zaměstnanecké poměry na dobu neurčitou představují naprosté výjimky. Dlouhodobě nezaměstnaní Romové si vytvářejí alternativní životní strategie – žijí v závislosti na sociálních dávkách („od výplaty k výplatě“), pracují načerno a zadlužují se. Tyto strategie a s nimi spojené hodnoty (podceňování významu vzdělání, orientace na přítomnost) se upevňují a jsou dále mezigeneračně předávány.⁸⁶

Sociálně vyloučení Romové mají problém orientovat se v majoritním prostředí, např. v systému sociálních dávek, také mají nízké právní vědomí – neznají svá práva a nedokážou je uplatnit a nejsou schopni si získat potřebné informace.⁸⁷

Častým jevem je špatný zdravotní stav obyvatel těchto lokalit, mají v důsledku toho např. sníženou pracovní schopnost, mnozí pobírají invalidní důchody. Již třicetiletí Romové mívají zdravotní problémy, se kterými se příslušníci majority setkávají až kolem padesátky.

Za vážný problém je třeba označit stále sílící zadlužení Romů. Vedle dluhů na nájmem, za nedoplatky za vodu a elektřinu, dluží obyvatelé lokalit např. za zdravotní pojištění, nezaplacené pokuty, za splátky úvěrů na nakoupené zboží (nábytek, elektronika), apod. Typické je využívání tzv. rychlých půjček.⁸⁸ Rodiny kryjí jednu půjčku druhou a upadají do dluhové pasti. Často dochází k exekucím majetku, sociálních dávek i příjmů z případného zaměstnání.

Pauperizaci romského obyvatelstva završuje podlehnutí gamblerství a drogám u mnohých z nich.

Na příkladu romského obyvatelstva je patrné, jak stát podcenil nástup a rozvoj chudoby po roce 1989, jak si idealizoval výsledky transformace a v zápalu budování nového demokratického systému přehlédl sociální rizika, která to přináší některým skupinám obyvatelstva.

⁸⁶ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 42

⁸⁷ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s.43

⁸⁸ Srov. tamtéž, s.44.

5.4 Záchranná sociální síť v České republice

Záchranná sociální síť je systém státem garantovaného a institucionálně zajištěného sociálního zabezpečení, který má zajistit, aby se občan nedostal do stavu neúnosné nouze, a to ani v dobách společenské transformace nebo ekonomické krize.⁸⁹

Pojem záchranná sociální síť (anglicky social safety net) vznikl jako produkt liberální představy, že sociální ochrana má zajistit jen důstojnou minimální hranici životních potřeb a ponechat na iniciativě jednotlivce, aby si zajistil více. V období ekonomické transformace je fungování záchranné sociální sítě nezbytnou podmínkou akceptace ekonomické reformy obyvatelstvem. Lidé jsou ochotni přijmout důsledky sociální reformy jen pokud ji mohou přežít. S reformou, která je existenčně ohrožuje se nesmíří. Proto stát musí lidem poskytnout životní minimum, aby zabránil růstu sociálního napětí a ekonomické emigraci.⁹⁰

Podle Krebse a kol. záchrannou sociální síť tvoří legislativní normy upravující různá sociálně politická opatření, kterými stát garantuje všem svým občanům určitou minimální úroveň pomoci pokud se ocitnou v závažných a státem uznaných nouzových sociálních situacích. Záchranná sociální síť v ČR plní tyto základní funkce:

- aktivně působí v politice zaměstnanosti a spoluvytváří předpoklady k tomu, aby se pracovní síla vracela do aktivní ekonomické činnosti a byla zabezpečena nezbytnými příjmy v době nezaměstnanosti
- zaručuje ekonomicky aktivnímu obyvatelstvu tzv. *minimální mzdu* jako minimální výši pracovního příjmu
- zaručuje nezbytně nutnou výši příjmů sociálně potřebným občanům (např. stanovením *životního minima*)
- poskytuje ochranu bydlení občanům v hmotné nouzi (formou příspěvků na úhradu nákladů bydlení)
- stanoví principy valorizace důchodů v systému důchodového zabezpečení
- poskytuje sociální služby

Fungování záchranných sítí není bez problémů. Konkrétní podoba záchranné sociální sítě není jen výsledkem konsensu a sociálního cítění ve společnosti, ale je také závislá na zdrojích, z nichž jsou opatření financována. Kromě nedostatečného

⁸⁹ Srov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Vydání první. Praha: Portál, 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0., s. 268.

⁹⁰ Srov. TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vyd. Praha: SOCIOKLUB, 2001. 262 s. ISBN 80-86484-00-9, s. 28.

profinancování záchranné sociální sítě, může její fungování komplikovat i to, že možní adresáti pomoci o ni nedokážou požádat, někdy ani o svém nároku neví, či nevěří, že by žádat mohli. Svoji roli hraje pocit ponížení, složitá a komplikovaná administrace dávky, nedostatek času na získání informace a vyplnění formuláře, nedostatečná znalost čtení a psaní.⁹¹

5.4.1 Financování českého sociálního systému

Ze všech postkomunistických států má Česká republika dvacet let po pádu totalitního režimu nejspravedlivější sociální systém. Uvádí to studie Bertelsmannovy nadace, která hodnotila míru sociální spravedlnosti v jednatřiceti členských zemích Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Hodnocení se týkalo úspěšnosti boje s chudobou, přístupu ke vzdělání, možnosti přístupu na trh práce, rozdělení platů a rovnosti mezi generacemi. V celkovém pořadí mezi zeměmi OECD se ČR umístila na třináctém místě. Nejlépe v tomto průzkumu obstáli Islandčané, Švédové, Dánové, Norové, Nizozemci a Švýcaři.⁹²

Ve srovnání s tímto výzkumem jsou zajímavé následující údaje, které svědčí o paradoxní situaci – Česká republika do sociálního systému od svých občanů hodně vybere a relativně málo vkládá zpět:

Podle statistik Eurostatu vynaloží Česká republika ročně na sociální systém (veškeré sociální dávky a důchody) částku, která odpovídá 12 procentům hrubého domácího produktu. V rámci EU jde o jeden z nejnižších údajů, unijní průměr činí 18,7 procenta (nejštedřejším státem je v tomto ohledu Dánsko s 22,4 procenta, nejméně patří Lotyšsko s 9,4 procenta a Slovensko s 9,8 procenta). Méně než Češi vydá v EU na sociální systém jen 6 zemí. Znamená to tedy, že odvody do českého sociálního systému jsou nízké? Podle dat OECD, příjmy českého rozpočtu ze sociálního pojištění jsou vůbec nejvyšší z 31 členských států EU. Český stát vybere na sociálním pojištění od zaměstnanců asi 10 procent a od zaměstnavatelů dokonce více než 28 procent, celkem tedy 38 procent. Podobnou strukturu příjmů má v Evropě jen Francie, Španělsko, Itálie a Švédsko – země „sociálně štedré“. Všechny tyto země však mají celkové příjmy ze sociálního pojištění nižší než ČR. Přitom francouzská vláda každoročně věnuje do

⁹¹ Srov. FRANCOVÁ, H.; NOVOTNÝ, A. *Sociální politika v základech*. Vydání 1. Praha: Triton, 2008. 181 s. ISBN 978-80-7387-125-3, s. 132-133.

⁹² Srov. Nejlepší sociální systém má Island, český obstál. *Lidové noviny*. 2011, 13.9.2010, s. 18.

sociálního systému částku odpovídající 22 procentům HDP, což ji řadí v EU na druhé místo.⁹³

5.4.2 Systém sociálních dávek v České republice

Asi nejčastěji diskutovaným prvkem záchranné sociální sítě v ČR jsou sociální dávky. Často se objevují otázky zda objem prostředků určený na sociální dávky není příliš vysoký, zda jsou sociální dávky řádně využity těmi, kteří je pobírají a obecně existuje ve veřejnosti představa, že sociální dávky bývají zneužívány. Co tedy znamená žít v České republice tzv. „na dávkách“? Systém sociálních dávek v České republice je rozdělen na dávky státní sociální podpory a na dávky pomoci v hmotné nouzi. Dávky státní sociální podpory jsou ty, které jsou obvykle čerpány jako první, teprve po uplatnění nároku na tyto dávky, pokud není finanční situace žadatele dostatečně sanována, lze žádat o dávky pomoci v hmotné nouzi.

5.4.2.1 Dávky státní sociální podpory

Systém státní sociální podpory (SSP) je upraven zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Podle tohoto zákona se poskytují následující dávky:

- Přídavek na dítě - je základní dlouhodobou dávkou poskytovanou rodinám s dětmi. Nárok mají rodiny s příjmem do 2,4násobku životního minima. Výše přídatku na dítě je stanovena podle věku dítěte.
- Rodičovský příspěvek - nárok na rodičovský příspěvek má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině, a to až do vyčerpání celkové částky 220 000 Kč, nejdéle do 4 let věku dítěte. Rodič si může zvolit libovolnou délku čerpání, maximálně však do 4 let věku dítěte. Podmínkou však je, aby aspoň jednomu z rodičů bylo možno stanovit denní vyměřovací základ pro stanovení peněžité pomoci v mateřství nebo nemocenské v souvislosti s porodem nebo převzetím dítěte podle zákona o nemocenském pojištění. Pokud ani jednomu z rodičů nelze uvedený vyměřovací základ stanovit, náleží rodičovský příspěvek v pevných měsíčních částkách 7 600 Kč do konce 9. měsíce věku a následně ve výši 3 800 Kč do 4 let věku dítěte. Příjmy rodiče nejsou sledovány. Rodič může při nároku na výplatu

⁹³ Srov. Česko dává v rámci EU na sociální systém málo. *Lidové noviny*. 2010, 5.1.2011, s. 3.

rodičovského příspěvku zlepšovat sociální situaci rodiny výdělečnou činností, ale musí v této době zajistit péči o dítě jinou zletilou osobou.

- Příspěvek na bydlení - touto dávkou stát přispívá na náklady na bydlení rodinám a jednotlivcům s nízkými příjmy. Nárok na příspěvek na bydlení má vlastník nebo nájemce bytu pouze pokud je přihlášený v bytě k trvalému pobytu. Výplata příspěvku na bydlení je časově omezena na 84 měsíce v období posledních 10 kalendářních let. Toto omezení neplatí pro domácnosti sestávající výlučně z osob starších 70 let a pro osoby se zdravotním postižením, které bydlí v pro ně postavených nebo upravených bytech.
- Dávky pěstounské péče - stát přispívá na potřeby spojené s péčí o dítě, které je svěřené do pěstounské péče. Pěstounovi a dítěti svěřenému do pěstounské péče může vzniknout nárok i na další dávky státní sociální podpory, např. na rodičovský příspěvek, přídavek na dítě apod.
- Porodné - jednorázově přispívá rodině na náklady související s narozením prvního dítěte. Nárok na porodné vznikne, pokud v kalendářním čtvrtletí předcházejícím narození dítěte byly příjmy rodiny nižší než 2,4násobek životního minima rodiny. Výše porodného činí 13 000 Kč na první živě narozené dítě (v případě narození dalšího živě narozeného dítěte nebo dětí 19 500 Kč)
- Pohřebné - na pohřebné má nárok ten, kdo vypravil pohřeb nezaopatřenému dítěti, nebo osobě, která byla rodičem nezaopatřeného dítěte. Podmínkou je, že zemřelá osoba měla ke dni úmrtí trvalý pobyt na území ČR. Výše pohřebného je 5 000 Kč.⁹⁴

Nárok na dávky má pouze fyzická osoba a s ní společně posuzované osoby, které jsou hlášeny k trvalému pobytu na území České republiky. Systém SSP chápe rodinu jako soužití rodičů a nezaopatřených dětí ve společné domácnosti. U příspěvku na bydlení jsou společně posuzovány všechny osoby, které jsou v bytě hlášeny k trvalému pobytu, podmínka společné domácnosti se nevyžaduje. Při posuzování nároků na dávky SSP se netestuje majetek rodiny, pouze příjmy, a to také pouze u některých dávek. V závislosti na příjmu rodiny jsou poskytovány přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, porodné. Bez ohledu na příjem rodiny se poskytují rodičovský příspěvek, dávky

⁹⁴ Srov. Státní sociální podpora. *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR* [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/2>

pěstounské péče, pohřebné. Základem pro stanovení nároku a výši některých dávek včetně určení hranice příjmů osoby či rodiny je životní minimum. Dávky SSP zohledňují jak příjmovou tak i sociální situaci rodiny. Čím je v rodině více nepříznivých sociálních událostí, tím více a vyšších dávek je rodině poskytováno. Rodina může pobírat více dávek SSP souběžně. Žádosti o poskytování dávek SSP vyřizují kontaktní místa příslušných úřadů práce dle místa trvalého pobytu osoby, která uplatňuje svůj nárok na dávky. Žádosti o dávky se podávají na tiskopisech předepsaných MPSV.⁹⁵

5.4.2.2 Dávky pomoci v hmotné nouzi

System pomoci v hmotné nouzi je formou pomoci lidem s nedostatečnými příjmy. Vychází ze zásady, že každý, kdo pracuje, by se měl mít lépe než ten, který nepracuje, nebo se práci vyhýbá. Zákon o pomoci v hmotné nouzi pomáhá zvládnout některé nárazové životní situace. Stanovuje, že každá osoba má nárok na poskytnutí základních informací, které vedou nejenom k řešení její současné situace, ale i k předcházení stavu hmotné nouze. Součástí pomoci v hmotné nouzi je sociální práce s klienty.

Hmotná nouze je definována jako stav, kdy osoba či rodina nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni ještě přijatelné pro společnost. Současně si tyto příjmy nemůže z objektivních důvodů zvýšit (vlastní prací, uplatněním nároků a pohledávek, prodejem nebo využitím majetku) a tak svoji situaci vlastním přičiněním zlepšit.

Zákon určuje, že v hmotné nouzi není osoba:

- která prokazatelně neprojevuje snahu zvýšit si příjem vlastním přičiněním,
- která není v pracovním nebo obdobném vztahu, nevykonává samostatnou výdělečnou činnost a není vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání,
- která je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání a bez vážných důvodů odmítla vykonávat krátkodobé zaměstnání nebo se účastnit programu zaměřeného na získání zaměstnání,
- které nevznikl nárok na nemocenské nebo jí náleží ve snížené výši, a to z důvodu, že si přivodila pracovní neschopnost úmyslně,

⁹⁵ Srov. Sociální tematika: Obecné informace. *Integrovaný portál MPSV* [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/obecne>

- která je osobou samostatně výdělečně činnou a její příjem po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje částky živobytí proto, že se nepřihlásila k nemocenskému pojištění,
- které byla uložena sankce za neplnění povinností zákonného zástupce dítěte spojených s řádným plněním povinné školní docházky
- která nastoupila výkon zabezpečovací detence nebo trestu odnětí svobody nebo byla vzata do vazby

Druhy dávek hmotné nouze:

- Příspěvek na živobytí - je základní dávkou pomoci v hmotné nouzi, která pomáhá při nedostatečném příjmu. Při výpočtu částky se vychází z existenčního a životního minima. Částka živobytí je u některých skupin osob snížena na úroveň existenčního minima: u osoby která dluží na výživném pro nezletilé dítě částku vyšší než trojnásobek stanovené měsíční splátky, u osoby, která je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání a v posledních 6 kalendářních měsících před podáním žádosti o dávku pomoci v hmotné nouzi jí byl skončen základní pracovněprávní vztah z důvodu porušení povinnosti vyplývající z právních předpisů vztahujících se k jí vykonávané práci zvláště hrubým způsobem nebo s ní byl skončen jiný pracovní vztah z obdobného důvodu a také u osoby, které je poskytována zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení po celý kalendářní měsíc.
- Doplatek na bydlení – je vyplácen k uhrazení nákladů na bydlení tam, kde nestačí vlastní příjmy osoby či rodiny včetně příspěvku na bydlení ze systému státní sociální podpory. Dávka je poskytována nájemci nebo vlastníku bytu, který má nárok na příspěvek na živobytí a na příspěvek na bydlení. Zákon umožňuje poskytnout doplatek na bydlení i ve výjimečných případech, kdy žadatel nemá nárok na příspěvek na živobytí, případně i žadateli, který využívá jinou než nájemní formu bydlení.
- Mimořádná okamžitá pomoc - je poskytována osobám v zákonem definovaných situacích – jde o následující situace, které je nutno bezodkladně řešit:
 1. Nejsou plněny podmínky hmotné nouze, ale v případě neposkytnutí pomoci hrozí vážná újma na zdraví. V takovém případě lze doplnit příjem osoby do

výše existenčního minima (v případě nezaopatřeného dítěte do životního minima).

2. Postižení vážnou mimořádnou událostí (živelní pohroma, větrná pohroma, ekologická havárie, požár apod.) Dávku lze poskytnout až do výše 15násobku částky životního minima jednotlivce, tj. až do výše 51 150 Kč.
3. Nedostatek prostředků k úhradě jednorázového výdaje spojeného např. se zaplacením poplatku za vystavení duplikátů osobních dokladů nebo v případě ztráty peněžních prostředků.
4. Nedostatek prostředků k nákupu nebo opravě předmětů dlouhodobé potřeby. Dávku lze poskytnout až do výše těchto výdajů, avšak v průběhu kalendářního roku maximálně do výše 10násobku částky životního minima jednotlivce, tj. až do částky 34 100 Kč.
5. Nedostatek prostředků k uhrazení odůvodněných nákladů vznikajících v souvislosti se vzděláním nebo se zájmovou činností nezaopatřených dětí a na zajištění nezbytných činností souvisejících se sociálně-právní ochranou dětí. Také tato dávka je v průběhu kalendářního roku omezena maximální možnou částkou 34 100 Kč.
6. Ohrožení sociálním vyloučením. Dávku lze poskytnout např. osobám vracejícím se z vězení, z dětského domova a z pěstounské péče po dosažení zletilosti nebo po ukončení léčby závislostí a to do výše 1000 Kč. V průběhu roku může být poskytnuta opakovaně, maximálně však do částky 12 504 (4násobek částky životního minima jednotlivce).

Od 1. ledna 2012 byla sjednocena výplata nepojistných dávek sociální ochrany (dávky státní sociální podpory, dávky pomoci v hmotné nouzi a také podpora v nezaměstnanosti a podpora při rekvalifikaci a příspěvek na péči) a je nyní prováděna jediným orgánem, kterým je Úřad práce ČR. Žádosti o dávky pomoci v hmotné nouzi se tedy nově podávají na předepsaném formuláři příslušné krajské pobočce Úřadu práce podle místa trvalého pobytu občana.⁹⁶ K výplatě sociálních dávek bude od jara 2012 zavedena *Karta sociálních systémů*, která bude rovněž sloužit jako průkaz při vyřizování agendy na úřadu práce. Kartou bude možné platit u obchodníků, vybrat si dávku z bankomatu, případně si ji přeposlat na účet.

⁹⁶ Srov. Pomoc v hmotné nouzi. *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR* [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5>.

Kromě dávek státní sociální podpory a dávek hmotné nouze existují v ČR ještě dávky pro zdravotně postižené (příspěvek na mobilitu a příspěvek na zvláštní pomůcku) a dále speciální dávka – příspěvek na péči. Obě tyto skupiny dávek jsou ovšem vázány na posouzení zdravotního stavu (respektive osobní soběstačnosti u příspěvku na péči), nikoliv primárně příjmu žadatele. Pokud tedy v dalším textu používám termín *sociální dávky*, jsou míněny dávky státní sociální podpory a dávky hmotné nouze.

5.4.3 Problémy ve fungování systému sociálních dávek

Obecně lze říci, že je systém sociálních dávek v České republice poměrně složitý a pro žadatele i pro širokou veřejnost není snadné se v něm zorientovat. Administrace dávek je složitá - o každou z dávek se žádá na jiném typu formuláře, ke každému formuláři je třeba dodat ještě řadu dalších potvrzení do příloh a vyplnit pro účely těchto příloh další tiskopisy. O řadu dávek je nutno žádat v krátkém čase opakovaně, např. vždy jedenkrát za 3 měsíce, a celé kolečko s tiskopisy absolvovat znovu. Zejména pro žadatele s nízkou úrovní vzdělání a gramotnosti je žádání obtížné a ne vždy jsou schopni své nároky řádně uplatnit, případně uplatnit je včas – to vede ke značným výkyvům v jejich finanční situaci. Problémem také je, že systém neumí pružněji reagovat na změny ve finanční situaci žadatelů. Žadatel po podání žádosti v jednom měsíci zpravidla čeká na vyřízení dávky v dalším měsíci a dochází tak k výpadkům v příjmech žadatelů. Mimořádná okamžitá pomoc tyto výpadky pokrývá jen ve výjimečných případech, tak, jak bylo výše popsáno. Je třeba připomenout, že žadatelé o dávky nemají finanční rezervy, ze kterých by sami mohli tyto výpadky financovat.

Dávkoví specialisté na příslušných úřadech jsou přetížení množstvím žádostí, které musí administrovat a zbývá jim méně času na individuální sociální práci se žadateli. Tito specialisté dobře ovládají legislativu související s poskytováním dávek, protože procházejí povinným školením v této oblasti, avšak v oblasti sociální práce s klienty se jim dostává minimální odborné podpory od zaměstnavatelů. Nejsou cvičeni pro řešení složitých a konfliktních situací s klienty na přepážkách, jejich pracoviště většinou nevyužívají supervize, apod.. Tito úředníci jsou odborníky v oblasti dávek, ale postrádají odbornost v oblasti specifických komunikačních dovedností s klienty žijícími v sociálním vyloučení.

Život „na dávkách“ není tak jednoduchý, jak bývá někdy deklarováno. Jde o život v existenční nouzi, ve stresu, nezdědka bez perspektivy na uplatnění na trhu práce. Má

jistě smysl a je úkolem dobře hospodařícího státu nastavit systém poskytování sociálních dávek tak, aby byl jasný, srozumitelný a pokud možno efektivní. Český stát má v tomto směru rezervy. Morální pohoršování nad příjemci sociálních dávek však není na místě. Je zde riziko, že zneužívání sociálních dávek může být, zejména v dobách krize, veřejnosti předkládáno jako zástupný problém. Chudí jsou snadným a vhodným terčem k ventilování vlastní nejistoty plynoucí z neutěšeného stavu hospodářství a společnosti jako celku. Václav Bělohradský nedávno upozornil na to, jak snadné je právě chudé a slabé zobrazit jako nepřítele: „... lidem znejistělým krizí, je třeba dodat obraz nepřítele tyjícího z jejich daní.“. V českém veřejném prostoru často proklamovaný boj proti zneužívání sociálních dávek dokonce Bělohradský v této souvislosti označil jako *“krycí název pro starý český proticikánský rasismus“*.⁹⁷

5.5 Sociální vyloučení a problematika bydlení

Jedním z projevů sociálního vyloučení je i sídelní segregace – vytváření chudinských enkláv, obývaných nízkopříjmovým skupinami obyvatelstva, které jsou nezřídka oddělené od prostoru obývaného majoritou – nacházejí se zpravidla v okrajových částech měst. Jsou známy pod označením sociálně vyloučené lokality.

Je třeba říci, že tak jako v dalších oblastech souvisejících se sociálním vyloučením i v oblasti bydlení jsou v České republice výrazně zasažena skupinou Romové. Proto i následující text poukazuje zejména na romskou populaci.

5.5.1 Vznik současných problémů

Problémy s bydlením chudých lidí v českých městech souvisí s ekonomickou transformací po roce 1989. Od 90. let 20. století v českých městech narůstal ekonomický tlak na odchod nejchudších obyvatel z bytů v centru města na periferii. Domácnosti s nízkými příjmy postupně měnily standardní bydlení, obvykle v městských bytech, kde měli nájemní smlouvu na dobu neurčitou, za bydlení substandardní. Docházelo k restitucím a rovněž k masivní privatizaci městských bytových fondů, městské celky se zbavovaly svých bytových jednotek. Předpokládalo se, že soukromí vlastníci objektů budou lepšími správci než stát. Ne vždy se tato očekávání naplnila. Ve víru transformace stát opominul, že existují ve společnosti skupiny obyvatelstva, které

⁹⁷ Srov. BĚLOHRADSKÝ, V. Pět poučení z květnových voleb. *Právo*. 2010, 3.7.2010, s. 10.

nejsou na vstup do transformačních procesů vůbec připraveny. Šlo především o lidi nízkokvalifikované, s nízkými příjmy a s nedostatečnými sociálními kompetencemi, často i se sníženou gramotností. Na druhé straně, noví majitelé domů neměli a nemají zájem na tom, aby v jejich bytech žili chudí, natož romští nájemníci.⁹⁸ Nebyli také vybaveni a připraveni na komunikaci s těmito nájemníky a nebyli k ní ochotní. Nejčastější strategie, kterou pak zvolili, bylo vytěsnění chudých nájemníků. Stát v 90. letech nepromyšlel strategii, která by zachovala možnost důstojného bydlení chudým, zejména romským domácnostem. To vedlo ke vzniku sociálně vyloučených lokalit, obývaných převážně (i když ne výhradně) Romy a k nárůstu dalších problémů. Výzkum společnosti GAC z roku 2006 identifikoval celkem 310 sociálně vyloučených lokalit, ve kterých podle odhadu žilo mezi šedesáti a osmdesáti tisíci Romů.⁹⁹ Nutno podotknout, že výzkum nezachycuje všechny sociálně vyloučené lokality na území ČR. Postupně vznikaly a objevily se další.

5.5.2 Sociálně vyloučené lokality

Sociálně vyloučené lokality vznikají především:

- přirozeným sestěhováním chudých rodin do lokalit s cenově dostupnějším bydlením
- vytlačováním chudých romských rodin z bytů lukrativních lokalitách a přidělováním náhradního bydlení v lokalitách s často vysokým podílem romského obyvatelstva
- řízeným sestěhováním (nejčastěji ze strany obcí) lidí považovaných za „problémové“ a „nepřízpůsobivé“ do ubytoven či „holobytů“

Sociálně vyloučené lokality se navzájem odlišují např. svou velikostí, mírou prostorového vyloučení, mírou etnické a sociální homogenity obyvatel, mírou dostupnosti základní občanské vybavenosti (včetně dopravní obslužnosti), velikostí a typem vlastnictví bytů a domů a také stavem a vybaveností bytů a domů. Obecně lze

⁹⁸ Srov. HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 27-28.

⁹⁹ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 27.

však říci, že v těchto lokalitách jsou životní podmínky výrazně horší, než je běžný standard v ČR.¹⁰⁰

Pro sociálně vyloučené lokality je charakteristická nízká kvalita bydlení – většinou jde o méně kvalitní domy s malometrážními byty nižších kategorií. Byty jsou nedostatečně vybavené – sociální zařízení se často nachází mimo byt, bývá někdy i společné pro více domácností. V řadě lokalit není k dispozici teplá voda, či přívod vody chybí a je nutno ji čerpat na dvoře, případně donášet od sousedů. Domy jsou v nevyhovujícím technickém stavu, z toho pak vyplývá, že jsou vlhké, obtížně se vytápějí a vyskytují se zde plísňe. V nevyhovujícím stavu jsou někdy i střechy, omítky, rozvody energií. Byty jsou malé a přeplněné. Dospělé děti se svými nově založenými rodinami zůstávají v bytech rodičů, protože mají jen malou šanci získat vlastní bydlení. Dalším důvodem přeplněnosti bytů je rodinná soudržnost Romů – ubytovávají své příbuzné, kteří přišli o byt, nebo ty, kteří se přistěhovali ze Slovenska, či se vrátili odjinud ze zahraničí. Důsledkem přeplněnosti a horších hygienických podmínek v bytech bývá také zhoršený zdravotní stav jejich obyvatel. Technický stav budov se v průběhu let stále zhoršuje – jednak sami obyvatelé někdy devastují společné prostory, jednak majitelé objektů neprovádějí ani nejnutnější údržbu a opravy.¹⁰¹

U významné části lokalit platí, že jsou *prostorově vyloučené* – nacházejí se mimo běžnou zástavbu, zpravidla na okrajích měst a obcí, např. v jejich průmyslových zónách, v částech města oddělených od vnitřního města (řekou, frekventovanou silnicí či železnicí). V blízkosti lokalit většinou nejsou základní obchody, služba a instituce. Naopak zde ve vyšší míře najdeme herny a zastavárny.¹⁰²

Prostorovou segregaci považovaly mnohé obce za vhodné řešení situace problémových rodin. Tak v mnoha případech ke vzniku sociálně vyloučených lokalit významně přispěly. Prakticky každé větší město u nás (a také řada těch menších) má své sociálně vyloučené lokality (např. obecní domy, kam obec sestěhovala sociálně slabé nájemníky, tzv. *holobyty* pro „neplatiče“, ubytovny, apod.). Města se podobají jedno druhému v přístupu svých samospráv. Jak uvádí Štěpán Moravec, „*typický přístup obecních samospráv a administrativ k problému bydlení nejchudších domácností je*

¹⁰⁰ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 28.

¹⁰¹ Srov. tamtéž, s. 29.

¹⁰² Srov. tamtéž, s. 31.

kombinací bezmoci, nezájmu, nečinnosti, nekoncepčnosti a alibismu.“¹⁰³ Obce v České republice se v důsledku nepochopení fenoménu sociálního vyloučení v uplynulých letech dopustily řady pochybení, jejichž důsledky budou samosprávy i občané pociťovat po mnoho dalších let.

Existují dva základní modely chování obcí - oba vedou ke vzniku sociálně vyloučených lokalit. V prvním modelu jde o soustavnou činnost obce, která v zájmu vymahatelnosti práva a udržování bytového fondu provádí takovou politiku, která sociálně slabší vylučuje do méně nákladného bydlení a v rámci maximální efektivity je soustřeďuje do jedné lokality, čímž vzniká ghetto. Obyvatelé se postupně na podmínky ghetta adaptují natolik, že nevyvíjejí žádnou snahu o přesídlení mimo ghetto. Druhý model je ještě problematictější – obce (často za pomoci soukromých osob, realitních kanceláří, apod.) podnikají kroky k odstěhování sociálně slabých mimo území obce. Doslova „vyvázejí“ problém za hranice své působnosti a předávají ho jiné obci. Odsunuté rodiny se koncentrují zpravidla v malých obcích, kde bydlení je velmi levné a nevyhovující. Na takovém místě je zpravidla špatná dopravní obslužnost, špatná dostupnost služeb a lékařské péče a řídké nebo spíše žádné pracovní příležitosti. Únik z ghetta je v tomto případě prakticky nemožný.¹⁰⁴

5.5.3 Proces sociálního vylučování v oblasti bydlení

Postupná koncentrace sociálně slabých rodin v místech s nízkou úrovní bydlení souvisí s přechodem těchto rodin od bydlení v nájmu na dobu neurčitou v obecním domě k bydlení v nájmu na dobu určitou v obecním nebo soukromém domě až k bydlení v nestandardních podmínkách (v městských či komerčních ubytovnách, v *holobytech*, v azylových domech, nebo v přeplněných bytech u příbuzných). K pohybu opačným směrem a ke zlepšení bytové situace dochází zřídka. Na počátku změny od chráněného nájemního vztahu ke vztahu nechráněnému, je většinou porušení zákona ze strany pronajímatele, či ze strany nájemníka. Majitelé bytů používají někdy k vypuzení chudých nájemníků praktiky, které jsou na hraně zákona, nebo zcela nezákonné. Majitelé využívají nízkého právního vědomí nájemníků, případně jejich nízké

¹⁰³ HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „*Romové*“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8, s. 38.

¹⁰⁴ Srov. tamtéž, s. 75.

gramotnosti. Kombinují výhrůžky a nabídky odstupného, které však nabízejí v nedostačující výši.¹⁰⁵

Pokud někdy nájemníci takové nízké odstupné přijmou, to nestačí na pořízení jiného bytu, rodina odstupné během několika měsíců „probydlí“ v pronájmech a bydlení na dobu neurčitou ztratí natrvalo. Je pak odkázána na hledání pronájmů. Zejména jde-li o početnou romskou rodinu, není ze strany pronajímatelů velká ochota takové rodině byt pronajmout. Navíc je třeba mít na pronájem našetřeno, protože většinou se skládá kauce – tedy několik nájmů předem. To může být pro chudé romské rodiny problém. Této situace využívají ve někteří majitelé domů a naopak se „specializují“ na pronájem bytů Romům, ovšem za vysoké ceny.

Druhým typem jednání, které způsobí ztrátu bytu, je porušení zákona samotnými nájemníky, nejčastěji neplacením nájmu a služeb spojených s užíváním bytu. Existuje řada důvodů vedoucích k neplatičství:

- Nájemníci řádně platí nájemné i poplatky za služby spojené s bydlením, nejsou ale schopni zaplatit za někdy velmi vysoké nedoplatky po ročním vyúčtování spotřeby vody a elektřiny. V řadě lokalit nejsou měřiči spotřeby energií vybaveny jednotlivé byty, měřiče jsou společné pro celé domy a celková spotřeba se rozpočítává mezi jednotlivé domácnosti. Není výjimkou, že např. rozvody vody jsou v havarijním stavu a voda dlouhodobě uniká do sklepa. Vysoká spotřeba elektrické energie zase souvisí s tím, že v zanedbaných objektech není centrální rozvod tepla, komíny jsou v havarijním stavu, není zde rozvod plynu a tak není možné topit jinak, než elektřinou
- Rodina měla nečekané výdaje spojené s nějakou mimořádnou událostí (nemoc, pohřeb, svatba apod.).
- Rodina je zadlužená (u lichváře nebo některé z firem půjčujících na vysoký úrok) a je nucena splácet dluh či jí jsou exekuvány sociální dávky.
- Některý člen rodiny propadl nějaké formě závislosti (alkoholismu, narkomanií či gamblerství).
- Neschopnost hospodařit způsobená často apatií vyvolanou bezvýchodnou životní situací. Tato neschopnost se vyznačuje upřednostňováním pořízení

¹⁰⁵ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha: [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 29.

určitých nákladnějších předmětů (např. elektroniky) před hrazením každodenních potřeb. Tyto předměty v prostředí sociálního vyloučení fungují jako statusové symboly.

- Častým důvodem neplacení nájmu byla v minulosti ztráta nároku na sociální dávky v souvislosti s nevyřízením státního občanství.

Ke ztrátě bytu může vést také jeho dlouhodobé neužívání z důvodu pobytu v zahraničí. To se týká řady Romů, kteří v minulých letech odešli např. do Anglie a po čase se rozhodli vrátit zpět.¹⁰⁶

Z lidí, kteří ztratí trvalé bydlení se stávají skrytí, putující potenciální bezdomovci. Přemísťují se mezi domy a obcemi podle své momentální finanční situace, střídají pronájmy, ubytovny, azylové domy. To vše se týká samozřejmě celých rodin – prarodičů, rodičů i jejich dětí – vytváří se tak skupina obyvatelstva, možná statisticky ještě málo významná, avšak mírou svého vyřazení ze společnosti a ztrátou jakýchkoliv perspektiv těžce postižená. Je otázkou, jakou míru chudoby a z ní plynoucí frustrace si může společnost dovolit a zda je současný český přístup ve stylu *laissez faire, laissez passer* etický.

5.5.4 Možnosti veřejné podpory v oblasti bydlení

Na sociálním vyloučení participuje řada faktorů. Lze však říci, že finanční a fyzická dostupnost vhodného bydlení má zásadní význam pro kvalitu života. Bezdomovci nejsou jen lidé bez střechy nad hlavou. Za bezdomovce lze považovat i ty, jejichž bydlení je nejisté (pro nevyhovující kvalitu bydlení, pro neplacení nájemného). Mnoho lidí také žije v nouzovém (azylovém, dočasném) ubytování. Typologie ETHOS vyvinutá Evropskou federací národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA) rozlišuje čtyři formy bezdomovství: bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení a nevyhovující bydlení.¹⁰⁷

Tato kategorizace bezdomovství tedy zahrnuje i domácnosti, které disponují určitou formou nejistého a prostorově vyloučeného bydlení. Vedle těchto domácností však podstatnou část lidí ohrožených sociálním vyloučením v důsledku problémů s bydlením

¹⁰⁶ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf>, s.29.

¹⁰⁷ Srov. LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením : mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7, s. 11-12.

tvoří domácnosti, které jsou na trhu s bydlením diskriminovány kvůli etnickému původu, či přiřazení do „rizikové“ skupiny domácností. Jedná se o domácnosti, které si z důvodu nízkých příjmů nemohou dovolit standardní bydlení na volném trhu, ale mají dostatečné schopnosti k využívání nájemního bydlení. Mohou však být vystaveny diskriminaci. V České republice mezi tyto domácnosti patří velká část domácností romské menšiny a imigrantů a obecněji pak mladé rodiny s dětmi, neúplné rodiny, či rodiny s více dětmi – ty jsou pronajímateli vnímány jako rizikové. Pokud nájemní bydlení vůbec získají, bývá to často právě v lokalitách ohrožených sociálním a prostorovým vyloučením a pouze na krátké časové období, zpravidla na jeden rok. Vzhledem k výše popsané rozmanitosti domácností, které jsou takto ohroženy, je třeba, aby případný koncept státní pomoci tuto rozmanitost reflektoval.¹⁰⁸

Česká republika ratifikovala některé mezinárodní dokumenty - např. Všeobecnou deklaraci lidských práv a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které mají garantovat takový postup státu, který vylučuje diskriminační přístup k bydlení a umožňuje dostupné bydlení i skupinám obyvatelstva, které jsou v přístupu k bydlení znevýhodněny v důsledku toho ohroženy sociálním vyloučením. Je otázkou, zda však ČR má v této oblasti skutečně svým občanům co nabídnout. V uplynulých dvaceti letech došlo v souvislosti s ekonomickou transformací k řadě výrazných změn u nájemního bydlení. Lze pozorovat tendenci definovat obecní nájemní bydlení jako „sociální“ a provizorní. Stále více se zároveň prosazuje ideologie vlastnického bydlení. Kulturní normou podporovanou bytovou politikou státu a obcí a rovněž masivními reklamami na hypotéky, je bydlet ve svém. Lze říci, že veřejná podpora české bytové politiky je výrazně vychýlena ve prospěch vlastnického bydlení. Podíl vlastnických bytů trvale narůstá.. Podle Martina Luxe takto orientovaná veřejná podpora státu místo podpory ohrožených domácností fakticky zvyšuje sociální nerovnost ve společnosti.¹⁰⁹

Dostupnost bydlení přitom patří mezi klíčové faktory, které mohou zmírnit riziko sociálního vyloučení. Proto většina vyspělých zemí přichází s nástroji bytové politiky, které usilují o zvýšení dostupnosti přiměřeného bydlení.

Veřejnou podporu v oblasti bydlení rozdělujeme do dvou základních skupin: na podporu nabídky (tzv. *podpora na cihlu*) spočívající v přímé finanční podpoře výstavby

¹⁰⁸ Srov. LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením : mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7, s. 13-14.

¹⁰⁹ Srov. ŠANDEROVÁ, J. ; ŠMÍDOVÁ, O. a kol.. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Vydání první. Praha: Slon, 2009. 269 s. ISBN 978-80-7419-015-5. s. 160-162.

nových bytů a podporu poptávky (tzv. *podporu na hlavu*), směřující ke zvýšení příjmů a koupěschopnosti občanů poptávajících bydlení.

Hlavním nástrojem podpory poptávky v oblasti nájemního bydlení je v ČR příspěvek na bydlení. Příspěvek na bydlení je dávkou státní sociální podpory. Podle zákona má na něj nárok vlastník nebo nájemce bytu (nikoliv však podnájemce), který je v bytě přihlášen k trvalému pobytu. Při určení nároku na příspěvek na bydlení jsou dále zkoumány také příjmy rodiny a její náklady na bydlení.¹¹⁰ Vázanost nároku na příspěvek na bydlení na místo trvalého pobytu žadatele a dále nemožnost přiznání příspěvku podnájemci, automaticky vylučuje z nároku na tuto podporu skupinu domácností na trhu s byty nejohroženější. Členové těchto ohrožených domácností mívají často trvalé bydliště na adrese, kde měli dříve nájemní smlouvu na dobu neurčitou, po ztrátě této smlouvy pendlují mezi pronájmy a pokud pronajímatel není ochoten přihlásit je k trvalému pobytu, nárok na příspěvek jim nevznikne, ačkoliv z hlediska jejich příjmů a nákladů na bydlení patří mezi potřebné žadatele

Kromě příspěvku na bydlení je dále možné získat od státu při splnění zákonem stanovených podmínek, tzv. doplatek na bydlení jako jednu ze složek dávky hmotné nouze. Pro přiznání doplatku na bydlení je klíčové posouzení celkových majetkových a sociálních poměrů žadatele, které provádí pracovník příslušného referátu dávek hmotné nouze na sociálním odboru. Žadatel vyřizuje svoji žádost podle místa trvalého bydliště. Pro rodiny ohrožené sociálním vyloučením, které často střídají místa pobytu, je někdy obtížné nárok vůbec uplatnit – když aktuální místo pobytu je vzdálené místu trvalého bydliště. Dalším problémem je, že někdy jsou z doplatku na bydlení sanovány náklady na bydlení, které neodpovídají standardu bydlení, v němž rodina žije. To se týká např. neúnosně vysokých nákladů v komerčních ubytovnách, penzionech a u některých dalších soukromých pronajímatelů, kteří se „specializují“ na sociálně vyloučenou klientelu. Tímto způsobem jsou ze státního rozpočtu neefektivně vypláceny vysoké částky doplatků na úhradu nepřiměřeně vysokého nájemného v bydlení, které neodpovídá základním kvalitativním standardům.¹¹¹

Podporu nabídky v oblasti nájemního bydlení představuje *sociální bydlení* – podpora výstavby veřejně podporovaných nájemních bytů. Jde o neziskové nájemní

¹¹⁰ Srov. LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením : mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7, s. 39-41.

¹¹¹ Srov. tamtéž, s. 41-42.

bydlení kde výše nájemného je díky veřejné podpoře nižší než tržní nájemné a které je přidělováno přednostně domácnostem které by si z důvodu nízkých příjmů, sociální a zdravotní situace nemohly pořídit bydlení na volném trhu. Provozovatelem sociálních bytů může být obec, stát, nezisková organizace, výjimečně též soukromí pronajímatelé.¹¹² Každá z oblastí podpory má své výhody a nevýhody, jako efektivní se jeví oba tyto přístupy kombinovat.

5.5.5 Sociální bydlení

Jak již bylo zmíněno, sociálně vyloučení jsou zasaženi nedostupností kvalitního bydlení a jsou odkázáni na nejisté bydlení v předražených a nekvalitních soukromých či obecních bytech, ubytovnách a *holobytech*. Výstavba či rekonstrukce tzv. *sociálního bydlení* se nabízí jako možné řešení této situace. V České republice však sociální bydlení v podstatě neexistuje, respektive to, co je jako sociální bydlení nazýváno, nijak neřeší situaci sociálně vyloučených rodin. Systém tzv. sociálního bydlení není v České republice na centrální úrovni definován, pouze v jednotlivých případech je definován některými obcemi. Stát v oblasti podpory nabídky bydlení poskytuje jen omezené možnosti. Přitom úloha státu je zde klíčová – stát by měl nastavit systém, který by v maximální možné míře eliminoval diskriminaci v přístupu k bydlení.

Diskriminace „rizikových“ skupin domácností v přístupu k nájemnímu bydlení má racionální základ, který spočívá v obavě z vysokého rizika. Pro pochopení diskriminace je možné využít teorii behaviorální ekonomie, podle které existuje vztah mezi velikostí subjektu a mírou averze k riziku. Čím větší subjekt, tím menší má averzi k riziku. Naopak averze k riziku u malých subjektů, u jednotlivců, je maximální. Z praxe je známo, že diskriminace ze strany soukromých pronajímatelů je vysoká, právě jako je vysoká jejich obava z rizika, které na sebe berou. Drobní pronajímatelé bytů se snaží najít nejméně rizikového nájemníka, protože případný neúspěch (neplatičství ze strany nájemníka) ohrožuje rodinné finance pronajímatele. Podobnou strategii přijímají i obce – čím je obec menší, tím větší riziko vnímá a tím více má sklon diskriminovat a vytěšňovat rizikové nájemníky. Diskriminující subjekty si na cestě za minimalizací rizika vypomáhají zohledňováním předsudků, obce také argumentují „veřejným zájmem“. Vytěšňování je nejvýhodnější na úrovni malých obcí. S vyššími stupni státní

¹¹² Srov. LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením : mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7, s. 15.

správy tato výhodnost klesá, ve větších městech dochází k opakovanému navracení se vystěhovaných rodin. Na úrovni krajů již politika vytěšňování je vyloženě neefektivní, vede k těžké migraci, což posiluje sociální nestabilitu v regionu. Proto při vytváření konceptu sociálního bydlení je role státu, případně kraje, nezastupitelná.¹¹³

Nelze tedy očekávat zásadní změnu bez nastavení systému, který by riziko pronajímatelům kompenzoval.

Efektivním nástrojem ke snížení diskriminace této skupiny domácností by mohlo být pojištění rizik pronajímatelů, kteří poskytují legální, dlouhodobé nájemní smlouvy – tzv. *cílená garance*. V rámci garance by obce (případně neziskové organizace) poskytovaly garance splácení nájemného a náhrady škody při poškození majetku soukromým pronajímatelům. Nájemní smlouva by byla uzavřena mezi soukromým pronajímatelem a domácností, přičemž jak pronajímatel, tak cílová domácnost by uzavřeli separátní dohody o podmínkách poskytnutí garance s obcí, či neziskovou organizací. Soukromí pronajímatelé by v rámci garančního programu museli akceptovat předem daný text nájemní a garanční smlouvy a pronajímané byty by musely splňovat minimální kvalitativní standardy a také výše nájemného by byla pod úrovní tržního nájmu.¹¹⁴

Dalším z možných účinných nástrojů bytové politiky je víceúrovňový model propustného bydlení. Nejčastěji jde o tříúrovňový model založený na principu individuálního postupu mezi jednotlivými stupni. Jako příklad uvádím jeden z možných konceptů, navržených v rámci studie Sociologického ústavu AV ČR (*Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením – mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*). První stupeň tvoří krátkodobé krizové bydlení typu azylového domu, ve druhém stupni je poskytováno přechodné bydlení s doprovodnými terénními službami, ve třetím stupni jde již o samostatné a dlouhodobé nájemní bydlení. Síť služeb pro první stupeň již v ČR více či méně funguje (chybí azylové domy či krizové ubytování pro rodiny s dětmi), je však třeba promyslet a dovést k realizaci další dva stupně sociálního bydlení:

Druhý stupeň – bydlení s terénními sociálními službami (tréninkové bydlení):

Toto bydlení by bylo určeno např. pro osoby přicházející z azylových domů, nekvalitních komerčních ubytoven, apod. Podmínkou setrvání v programu je aktivní

¹¹³ Srov. LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením: mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7, s 45-46.

¹¹⁴ Srov. tamtéž, s. 6.

spolupráce klienta s terénními službami, aktivní hledání zaměstnání a nulový dluh na nájemném, případně aktivní splácení již vzniklého dluhu. Klienti by měli být již schopni samostatně fungovat za podpory terénních pracovníků – samostatně hradit nájem, vyjít s finančními prostředky, které mají k dispozici, v případě dluhů dodržovat domluvené splátkové kalendáře. Nájemní smlouva by byla půlroční, s možností prodloužení na maximálně dva roky. Lze si představit tři typy tréninkového bydlení:

1. Tréninkové bydlení v bytech vlastněných neziskovou organizací – klient je nájemníkem, pronajímatelem je nezisková organizace. Nezisková organizace si pro tréninkové bydlení pořídí vlastní byty. Toto řešení má smysl v situaci, kdy obec se nechce zapojit do poskytování tréninkového bydlení, ale je ochotna přidělovat obecní byt domácnostem, které se v tréninkovém bydlení osvědčily.
2. Tréninkové bydlení v bytech vlastněných obcí – klient je nájemníkem, pronajímatelem je obec. Obec z vlastní iniciativy řídí reintegrační program – provozuje krizové bydlení i tréninkové bydlení v objektech náležících obci. Neziskovou organizaci si může najmout pro sociální práci v tréninkovém bydlení a také s ní může konzultovat vhodnost přestupu klientů mezi jednotlivými stupni bydlení
3. Tréninkové bydlení v bytech najímaných neziskovou organizací od jiných pronajímatelů. Klient je podnájemníkem, nezisková organizace je nájemníkem, pronajímatelem je obec nebo soukromý vlastník. V tomto případě nezisková organizace získává byty do nájmu a dále je podnají má klientům. Nezisková organizace vybírá vhodné klienty a zároveň se zavazuje platit pravidelně nájem a také garantuje náhradu škody, pokud by k ní došlo. Nevýhodou v českém prostředí je to, že klient nemůže, je-li podnájemníkem, získat příspěvek na bydlení. Zde by byla na místě legislativní úprava, která by umožnila realizaci tohoto jinak efektivního modelu.

Třetí stupeň: dlouhodobé samostatné nájemní bydlení

Absolvování tréninkového bydlení by se stalo zárukou pro poskytnutí samostatného dlouhodobého nájemního bydlení. Škála nabízených bytů by zde měla být co nejširší a zahrnovat jak byty obecní, tak byty v soukromém vlastnictví. Soukromí pronajímatelé by získali cílenou garanci.

Pro dobré fungování sociálního víceetapového bydlení je třeba rozšířit systém ještě o kontaktní centrum pro lidi, kteří již bydlení ztratili, nebo jsou jeho ztrátou ohroženi. Kontaktní centrum by mapovalo situaci klientů, pomáhalo by jim situaci řešit,

navrhlo by a připravilo zařazení konkrétní domácnosti do programu víceetapového bydlení. Informace o existenci programu a kontaktního centra by byly zpřístupněny veřejnosti a zejména potenciálním klientům.¹¹⁵

V českém prostředí existuje v oblasti sociálního bydlení několik příkladů dobré praxe, stále však jde o výjimky. Občanské sdružení Centrom v Ostravě provozuje bydlení s doprovodným programem již od roku 2005, v roce 2010 bylo organizaci nabízeno k pronájmu přibližně 40 – 50 bytů od různých pronajímatelů. Většina bytů je obecních, dva od soukromých pronajímatelů. Organizace je nájemcem bytů. Armáda spásy v Ostravě má v pronájmu od městských částí 25 obecních nájemních bytů, ve kterých realizuje tréninkové bydlení, IQ Roma servis v Brně provozuje jako pilotní projekt jeden modelový sociální byt.¹¹⁶

Tyto řídké příklady sociálního bydlení, svědčí o tom, že cesta k narovnání v přístupu k bydlení existuje. Bez systémového zakomponování do bytové politiky státu však má malou šanci na rozšíření. Dosavadní praxe poukázala na mnohé bariéry v této oblasti – např. se neziskovým organizacím nedaří získávat byty mimo vyloučené lokality, problémem je také nemožnost vyplácet příspěvek na bydlení a doplatek na bydlení v podnájemním vztahu a nadstandardní náklady na údržbu (kvůli vyšší míře rizika devastace bytového fondu). Počet sociálních bytů v ČR je pro realizaci reintegrace ohrožených skupin obyvatelstva zcela nedostačující. Před českým státem stojí úkol transformovat bytovou politiku tak, aby poskytla vhodné nástroje pro minimalizaci sociálního vyloučení z důvodu nedostupnosti dobrého bydlení, když ty dosavadní se ukazují jako málo účinné. V okolních státech se osvědčila větší flexibilita a škála nástrojů, větší zapojení soukromého nájemního bydlení do systému sociálního bydlení, jakož i soukromého kapitálu, posílení role neziskových organizací a užší spolupráce obcí s neziskovým sektorem i s dobrovolníky. Trendem je poskytování služeb tzv. „pod jednou střechou, nikoliv však z jedné ruky“, kdy se na spolupráci s klientem podílí více poradců z různých oblastí, což umožňuje poskytnout komplexní pomoc a podporu. Sociální práce tak v této oblasti směřuje ke koordinované multidisciplinární spolupráci.

¹¹⁵ Srov. LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením : mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7, s. 7-9.

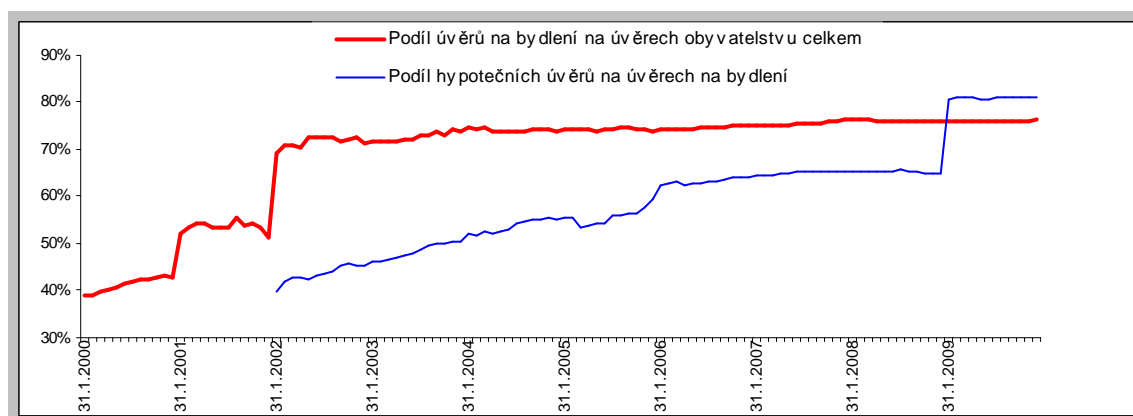
¹¹⁶ Srov. tamtéž, s. 46-47.

5.6 Sociální vyloučení a destruktivní zadlužování

5.6.1. Zadlužení českých domácností – statistické údaje

Pro zadlužování českých domácností byla v první dekádě 21. století charakteristická jeho rychlost. Zatímco koncem roku 2000 dlužilo obyvatelstvo bankám 39,7 mld. korun, koncem roku 2009 už dluh činil 897,4 mld. korun. Připočteme-li k dluhům obyvatelstva ještě zadluženost segmentu domácnosti-živnosti vč. neziskových institucí obsluhující domácnosti (NISD), pak se celková zadluženost sektoru zvýšila ze 121,5 mld. korun v roce 2000 na 973,5 mld. korun v roce 2009, tedy osminásobně.¹¹⁷ Na konci roku 2011 loňského roku zadlužení českých domácností u bank a finančních institucí už činilo 1,118 bilionu korun. V porovnání s prosincem 2010 domácnosti zvýšily své zadlužení o 60,6 miliardy korun.¹¹⁸

Je třeba říci, že v zadlužení českých domácností dominují úvěry na bydlení - od roku 2002 převyšují 70 % celkového objemu úvěrů obyvatelstvu.

Graf 4: Podíl úvěrů na bydlení na celkových úvěrech obyvatelstvu a podíl hypotečních úvěrů na úvěrech na bydlení (v %)

I přes prudký růst dluhů je relativní zadluženost českých domácností - podle stavu půjček v poměru k příjmům domácností vyjádřených jejich hrubým disponibilním důchodem - téměř o polovinu nižší než v eurozóně. Tato relativní zadluženost však stoupla v ČR za období 2000-2008 ze 13 % na 49,6 %.¹¹⁹

¹¹⁷ Srov. Český statistický úřad : ČSÚ Analýzy [online]. 2011 [cit. 2011-03-28]. České domácnosti dluží bilion. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>>.

¹¹⁸ Srov. České domácnosti se topí v dlužích, stouply jim na 1,118 bilionu korun. Novinky.cz [online]. 31.1.2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/ekonomika/257732-ceske-domacnosti-se-topi-v-dluzich-stouply-jim-na-1-118-bilionu-korun.html>

¹¹⁹ Srov. Český statistický úřad : ČSÚ Analýzy [online]. 2011 [cit. 2011-03-28]. České domácnosti dluží bilion. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>>.

Z výše uvedených údajů je zřejmé, že zadluženost českých domácností narůstá, zároveň však není hodnocena jako riziková, neboť zadluženost v eurozóně je ještě mnohem vyšší. Je tedy zadluženost domácností v Česku problémem?

Nahlédneme-li do statistik Asociace občanských poraden (AOP), které uvádějí počty dotazů v dluhovém poradenství, je zřejmé, že žádostí lidí o radu v souvislosti s dluhy výrazně přibývá. Zatímco v roce 2007, v období české ekonomické konjunktury, evidovala AOP 3634 dotazů souvisejících s dluhovou problematikou¹²⁰, v roce 2009 už uvádí celkem 10 952 dotazů a v roce 2010 již 17 872 dotazů, což představuje meziroční nárůst o 63 %¹²¹

V České republice tedy roste počet lidí, kteří nejsou schopni řádně plnit své závazky. Doplnující informaci o problémech se zadlužeností obyvatelstva a rizicích v souvislosti s dluhy podává i registr fyzických osob (SOLUS) evidující dlužníky, kteří mají či v uplynulých třech letech měli problém se splácením svých závazků. Podle tiskové zprávy organizace na konci roku 2011 čelilo potížím se splácením splatných závazků 7,68 procent všech dospělých obyvatel ČR. Nejméně odpovědně se podle aktuálních údajů o míře neschopnosti plnit své závazky zadlužují obyvatelé Ústeckého kraje, kde čelí potížím se splácením celých 14,2 procent místních obyvatel. Naopak nejlepší bilanci má Kraj Vysočina s 5,3 procenty.

Výběr dalších dat z registrů SOLUS za listopad 2011:

	Registr FO	Registr IČ
	Počet záznamů	Počet záznamů
30. listopadu 2010	1 731 746	76 999
30. listopadu 2011	1 942 635	98 836
nárůst	210 889	21 837
	Počet spotřebitelů	Počet podnikatelských subjektů
30. listopadu 2010	934 790	57 465
30. listopadu 2011	1 006 234	72 435
nárůst	71 444	14 970
	Dlužná částka po splatnosti	Dlužná částka po splatnosti
30. listopadu 2010	30 207 399 712	3 342 645 479
30. listopadu 2011	39 724 538 909	4 117 308 225

¹²⁰ Srov. Český statistický úřad : ČSÚ Analýzy [online]. 2011 [cit. 2011-03-28]. České domácnosti dluží bilion. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>>

¹²¹ Srov. Projekt dluhové poradenství proti dluhové pasti: Seminář ve Zlíně: Jak čelit nástrahám dluhové pasti. Asociace občanských poraden [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z: <http://dluhy.obcanskeporadny.cz/index.php/clanky/34-clanky/88-semina-ve-zlinjak-elit-nasrahame-dluhove-pasti>

Z uvedených dat vyplývá, že meziročně došlo k nárůstu záznamů v registru fyzických osob o 210 889, což odpovídá nárůstu o 12%, počet registrovaných dlužníků z řad spotřebitelů vzrostl o 71 444 (o 8%)¹²²

Zpráva ČSÚ z roku 2011 hodnotí ohroženost bankovního sektoru plynoucí z rychlého růstu dluhů českých domácností jako nízkou a upozorňuje pouze na individuální rizika dlužníků pramenící z jejich sociálního statutu, věku, stability zaměstnání apod.¹²³ Co se skrývá za lakonickým konstatováním statistiků o existenci individuálních rizik?

V české společnosti došlo v poslední dekádě k masivnímu zadlužení nejchudších vrstev obyvatelstva, které má destruktivní dopad na jejich život. Většina takto postižených sociálně vyloučených domácností je v tzv. dluhové pasti, která zásadně limituje jejich životní příležitosti. Tito lidé ztrácejí schopnost hradit řádně své bydlení i své náklady na živobytí, dochází k výraznému sociálnímu propadu jejich rodin, což postihuje i nezletilé děti, které v těchto rodinách vyrůstají. Je chybou si myslet, že problémy tak malého procenta domácností se nás netýkají. Jednak destruktivní zadlužení posiluje rozvoj dalších sociálně patologických jevů v těchto rodinách, které pak dopadají na celou společnost, jednak, jak bude dále vysvětleno, na uhrazení těchto dluhů se jako daňoví poplatníci všichni podílíme. Představa, že dluhy hradí dlužník a patří jen dlužníkovi, je bohužel mylná. Navíc lze konstatovat, že vymáhání dluhů je tak finančně výhodné, že není v současné české společnosti ani tak uplatňováním práva a spravedlnosti, jako spíše účelovou výrobou dlužníků a účelovým navyšováním jejich dluhů, protože pak rostou i příjmy vymahačů a exekutorů. Jde o byznys, který dlužníky nezřídkou generuje, aby pak finančně participoval na postihu.

5.6.2 Geneze zadlužování u sociálně vyloučených

Sociálně vyloučení mají většinou nízké vzdělání a obtížně se uplatňují na trhu práce. Většina z nich je závislá na podpoře státu – na sociálních dávkách. V důsledku dlouhodobé nezaměstnanosti a neschopnosti opatřit si dostatek finančních prostředků a také povzbuzování masivní, všudypřítomnou reklamou bankovních i nebankovních

¹²² Srov. Archiv tiskových zpráv: Téměř osm procent Čechů má potíže se splácením svých závazků. *SOLUS: Zájmové sdružení právnických osob* [online]. 13.12.2011 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <https://www.solus.cz/cs/archiv-tiskovych-zprav/13-12-2011-temer-osm-procent-cechu-ma-potize-se-splacenim>

¹²³ Srov. Český statistický úřad : ČSÚ Analýzy [online]. 2011 [cit. 2011-03-28]. *České domácnosti dluží bilion*. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>>.

subjektů, přistupují sociálně vyloučení často k získávání potřebných financí prostřednictvím půjček a úvěrů. Kromě toho mají sociálně vyloučené domácnosti dluhy na nájemném, na nedoplatecích za energie (jak již bylo vysvětleno, bydlení v sociálně vyloučených lokalitách může být nákladné), na pokutách za přestupky a za černé jízdy v MHD, na zdravotním pojištění, u mobilních operátorů, apod. Dohromady to spolu s půjčkami a úvěry vytváří balík pohledávek, který rodinu postupně pauperizuje a posiluje její sociální propad. V tísnivé finanční situaci si členové domácnosti berou další půjčky, jedna půjčka pak kryje druhou a roztáčí se tzv. dluhová spirála. Rodiny se dostávají do situace, která má už nemá dobré řešení, ocitají se v dluhové pasti. Při nesplácení dluhů věřitelé začnou své pohledávky vymáhat – nejprve zpravidla přes „vymahače“ (inkasní agentury, právníci, apod.), dále prostřednictvím rozhodců (byla-li ve smlouvě podepsána rozhodčí doložka) nebo prostřednictvím soudu. V této fázi může být rozhodnuto o nařízení exekuce.

Jaké jsou dopady exekuce na dlužníka? Exekutor může:

- připravit dlužníka o domov (exekuce prodejem nemovitosti)
- zabavit dlužníkuv majetek (exekuce prodejem věcí movitých)
- strhnout peníze z dlužníkova účtu (exekuce příkázáním pohledávky)
- strhávat dluh z dlužníkovi mzdy, důchodu a sociálních dávek (exekuce srážkami ze mzdy)¹²⁴

Exekutor může vůči dlužníkovi uplatnit různé způsoby exekuce současně..

Vymáhání dluhu, soudní řízení a exekuce dluh významně, až několikanásobně navyšují, protože každý ze subjektů, který na vymáhání pohledávky participuje, si účtuje vlastní náklady, které se pak stávají tzv. *příslušenstvím* dluhu.

5.6.3 Obchod s chudobou

Ačkoliv se to může zdát nepochopitelné, půjčovat peníze chudým domácnostem je v legislativním prostředí České republiky dobrý byznys. Bankovní i nebankovní instituce se předhánějí v tom, aby lidem své produkty vnutily. V situaci, kdy exekuce srážkami ze mzdy umožňuje strhávat peníze dlužníka i z jeho důchodu a sociálních dávek, se nemusí obávat příliš vysokého rizika. Obchodníci s „rychlými půjčkami“ a „krátkodobými úvěry“ sází často na nízkopříjmové skupiny obyvatelstva. Nabízí půjčky

¹²⁴ Srov. *Dluhová problematika : informační brožura*. Plzeň: Člověk v tísní, 2007. 69 s. ISBN 978-80-86961-28-6, s. 42.

bez ručitele či prokázání výše příjmu. Případně se spokojí i s prokazatelně falešným potvrzením příjmu.¹²⁵

Každý dealer takovýchto půjček ví velice dobře, kde najde své zákazníky – v sociálně vyloučených lokalitách. Tak lze v posledních letech pozorovat, že divoké formy lichvy jsou vytlačovány úvěrovými produkty a leasingovými službami bankovních i nebankovních institucí. U některých produktů lze říci, že jediným cílem firmy, která je poskytuje, je dlužníka zadlužit, pak ho v zadlužení udržovat a po určité době začít exekurovat jeho sociální dávky či důchod. Na tomto byznysu kromě věřitelů participují, jak již bylo řečeno, vymahači, exekutoři i soukromí rozhodci. Využívají neznalosti právních předpisů na straně svých klientů, uvádějí je v omyl a stanovují penále, poplatky z prodlení a vysoké náklady řízení, o které se následně dělí. Nelze to označit jinak než jako obchod s chudobou.¹²⁶

Podobně jako někteří soukromí majitelé objektů našli zdroj své obživy v poskytování předraženého a nekvalitního bydlení chudým rodinám, vznikla také vrstva podnikatelů, kteří se specializují na chudou klientelu a z jejich sociálních příspěvků vytvářejí své příjmy. Lze samozřejmě namítnout, že dlužníci jsou svéprávní, samostatní lidé s vlastní zodpovědností za své činy, že si svou situaci zavinili a musí nést následky. Sami si vybrali. Měli však skutečně na výběr? Proti obchodně zdatným, asertivním dealerům půjček, proti masivní a líbivé reklamě na snadný život se zapůjčenými penězi stojí chudí lidé, často etnický stigmatizovaní, s nízkým vzděláním (mnozí negramotní), s nízkými sociálními kompetencemi a v situaci akutní finanční nouze. Podepisují smlouvy, které si nepřečetli, protože číst neumí, v lepším případě čtou, ale nerozumí obsahu čteného textu, mají sníženou schopnost vyjednávat a orientovat se ve své situaci. Následně neumí hájit a prosadit svá práva a nemají finanční prostředky na právní pomoc. Poskytovatelé úvěrů si toto uvědomují a zcela bezostyšně využívají. Většina takových aktivit se odehrává v rámci platných zákonů, případně se jejich překročení obtížně prokazuje. Legislativní rámec rozhodně není dostačující k tomu, aby zabránil nefér praktikám těchto firem. Každý sociální pracovník, který pracuje s lidmi ze sociálně vyloučených lokalit a zabývá se dluhovou problematikou, zná ze své praxe desítky takových případů.

¹²⁵ Srov. HIRT, T. Jak se parazituje na parazitech. *MF Dnes : příloha Kam s nimi?*. 2007, 22.5.2007.

¹²⁶ Srov. HIRT, T. *Spotřebitelský údel* [online]. 6.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Obchodují s chudobou. Dostupné z WWW: <<http://www.spotrebiteleskyudel.cz/?p=66>>.

5.6.4 Problematické aspekty vymáhání dluhů v České republice

V oblasti vymáhání dluhů existují v České republice postupy, které sice přímo neporušují zákon, ale jejich uplatňování lze označit jako nemorální. Dopad těchto postupů na sociálně vyloučené dlužníky jen zhoršuje jejich sociální situaci a způsobuje problémy, které zasahují fungování celé společnosti. Několik vybraných problémových okruhů bude popsáno v následujících kapitolách.

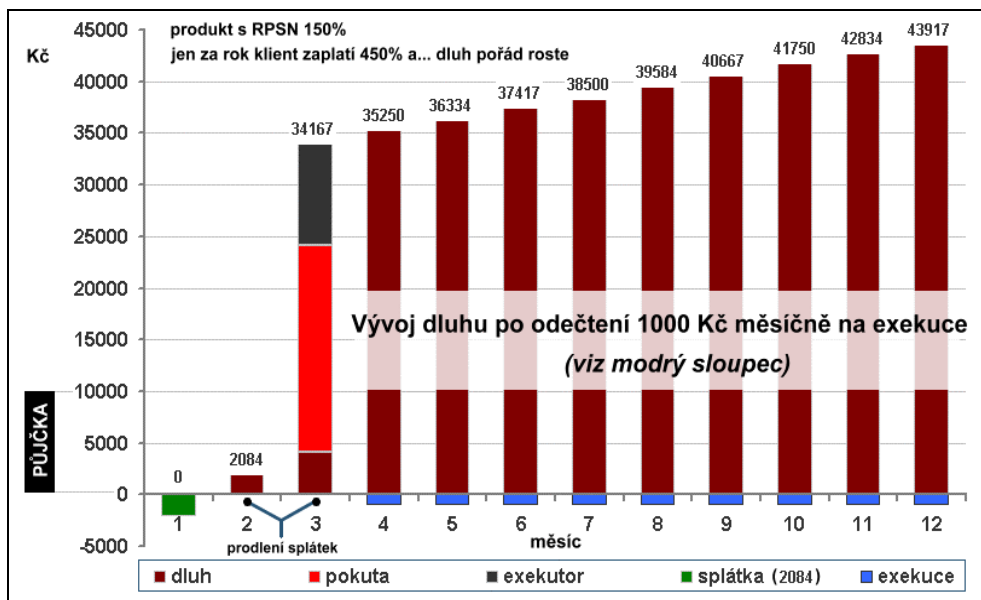
5.6.4.1 Trvale udržitelný dluh

Daniel Hůle, ze společnosti Člověk v tísni používá pro situaci vzniklou zadlužením některých sociálně vyloučených rodin, termín *trvale udržitelný dluh*. Jak vzniká trvale udržitelný dluh?

Jako příklad si představme klienta, který si půjčil deset tisíc korun. Pokud u něj dojde k prodlení u některé splátky, navýší se dluh o smluvní pokutu, která může činit i dvě stě procent půjčené částky. Společnost pak podá návrh na nařízení exekuce klientových příjmů. Z toho plynou další náklady okolo deseti tisíc korun. Kromě půjčené částky tak klient najednou dluží dalších třicet tisíc a pokud nemá k dispozici prostředky, kterými by nyní dluh co nejrychleji splatil, stává se v tuto chvíli doživotním dlužníkem. V případě nařízení exekuce může dojít k exekuvání dávek. Ne všechny dávky je však možné exektovat, navíc klientovi musí zůstat tzv. *nezabavitelné minimum* – exekuční srážky z dávek tudíž nemusí být vysoké – mohou činit např. jeden tisíc Kč. Paradoxně právě tyto malé srážky představují výhodu pro věřitele, protože se takto dluh umořuje velice pomalu a ve skutečnosti roste. Jestliže klient prostřednictvím exekuce splatí za rok dvanáct tisíc korun, přesto jeho dluh vlivem smluvní pokuty, nákladů na exekuci a různých úroků vzroste jeho v průběhu jediného roku na čtyřicet tisíc. Klient tak na konci roku dluží už čtyřnásobek částky, kterou si půjčil. V dalších letech pak dluh trvale narůstá. Tímto způsobem bude např. dvacetiletý klient tento dluh splácet až do konce života. Kdyby takto splácel dalších 40 let, vrátí se původní investice poskytovateli půjčky přibližně čtyřicetinásobně. Pokud bude mít stovku takových klientů, vytváří roční zisk v řádu desítek milionů korun. Je zřejmé, že vytváření dlužníků s trvale udržitelným dluhem je výhodný obchod. U jeho kořene stojí možnost

exekovat sociální dávky či důchody – příjmy, které jsou projevem solidarity v rámci státu a které se ovšem v tomto případě přelévají ke zcela jiným adresátům.¹²⁷

Vývoj trvale udržitelného dluhu ukazuje i následující graf:¹²⁸

5.6.4.2 Rozhodčí doložka

Rozhodčí doložka je klauzule ve smlouvě, která smluvním stranám zajistí, že se případný obchodní spor nebude projednávat u soudu, ale v tzv. rozhodčím řízení. O dlužníkovi, který podepsal ve smlouvě rozhodčí doložku a má problémy se splácením, pak je rozhodováno právě v rámci rozhodčího řízení. Rozhodčí řízení je jednoinstanční, což zaručuje okamžité vykonání rozhodčího nálezu. Rozhodčí řízení může být vedeno buď stálými rozhodčími soudy, nebo tzv. *rozhodci ad hoc*, kteří se často sdružují v rozhodčích centrech. Tato centra jsou zakládána soukromými firmami a mají tendenci se chovat klientelisticky. Právě řízení ad hoc je zneužíváno úvěrovými společnostmi, neboť zde mají možnost své rozhodce si vybrat, obvykle jde o rozhodce zaujaté v jejich prospěch.¹²⁹

¹²⁷ Srov. HŮLE, D. *Spotřebitelský úděl* [online]. 6.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Trvale udržitelný dluh? . Dostupné z WWW: <<http://www.spotrebiteleskyudel.cz/?p=67>>.

¹²⁸ Srov. tamtéž.

¹²⁹ Srov. JUŠKOVÁ, K. *Lidovky.cz : Zpravodajský server Lidových novin* [online]. 21.7.2010 [cit. 2011-03-28]. Pozor na původ rozhodce. Dostupné z WWW: <http://www.lidovky.cz/pozor-na-puvod-rozhodce-0w0-/ln_noviny.asp?c=A100721_000065_ln_noviny_sko&klic=238037&mes=100721_0>.

Lze namítnout, že přece rozhodčí doložka je důsledkem dobrovolné dohody dvou stran. Realita je však jiná – volbu provádí poskytovatel finančních služeb, který má nad klientem strategickou výhodu.¹³⁰

Stoupenci rozhodčího řízení je považují za rychlou cestu k vyřešení sporu a také za postup, který má odlehčit přetíženým soudům. Na druhé straně pak stojí kritici rozhodčí doložky, kteří hovoří o tom, že stát zde zcela rezignoval na ochranu občanů a na hodnoty, které by měl garantovat. Využitím rozhodčí doložky podle jejích kritiků došlo v praxi k vyloučení pravomoci státních soudů a ke svěřením spravedlnosti do soukromých rukou. Asi nejvíce je kritizována praxe vzájemné provázanosti úvěrových společností a rozhodčích center, lze se domnívat (a zkušenosti z praxe to potvrzují), že takoví rozhodci nejsou nezávislí a vycházejí vstříc úvěrovým firmám, které jsou fakticky zdrojem jejich obživy. Rozhodci v této pozici si dvakrát rozmyslí aplikovat na posouzení případu „dobré mravy“ a neuznat např. vysoký úrok, smluvní pokutu nebo jiné jednostranně (pro dlužníka) nevýhodné podmínky úvěru. Rozhodčí řízení tak zbavilo stát možnosti jak čelit některým nemorálním praktikám. Stát byl degradován na vykonavatele pochybných právních postupů a umožnil, aby se ze sociálního vyloučení stal výhodný byznys, který přelévá exekované sociální dávky do kapes vymahačů, soukromých exekutorů, soukromých rozhodců a úvěrových společností.¹³¹

Od dubna 2012 začne platit novela zákona o rozhodčím řízení. Rozhodci budou muset mít právní vzdělání a musí být zapsáni v seznamu ministerstva spravedlnosti. Především se však novela zaměřuje na lepší přehlednost spotřebitelských smluv. Rozhodčí smlouva musí být sjednána samostatně a nikoliv jako součást hlavní smlouvy (jinak je neplatná) a také musí být spotřebiteli poskytnuto náležité vysvětlení, aby byl schopen posoudit, jaké důsledky pro něho mohou uzavřením rozhodčí doložky nastat. Náležitým vysvětlením se rozumí vysvětlení všech následků rozhodčí doložky.

Rozhodčí doložka po novele musí obsahovat také pravdivé, přesné a úplné informace o

1. rozhodci nebo o tom, že rozhoduje stálý rozhodčí soud,
2. způsobu zahájení rozhodčího řízení,
3. odměně rozhodce a předpokládaných druhích nákladů, které mohou spotřebiteli v rozhodčím řízení vzniknout a o pravidlech pro jejich přiznání,

¹³⁰ Srov. UHL, P. Spotřebitelský úděl [online]. 5.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Spravedlnost na tržišti. Dostupné z WWW: <<http://www.spotřebitelskyudel.cz/?p=62>>.

¹³¹ Srov. tamtéž.

4. místu konání rozhodčího řízení,
5. způsobu doručení rozhodčího nálezu spotřebiteli a
6. tom, že pravomocný rozhodčí nález je soudně vykonatelný.

Smyslem novely je lépe ochránit spotřebitele v rozhodčím řízení a snížit počet lidí, kteří rozhodčí doložku uzavřeli, aniž to měli v úmyslu. Novela také umožní, aby rozhodčí řízení mohl přezkoumat soud. Bude možné rozhodčí nález zrušit v případech, kdy rozhodce postupoval v rozporu se zákonem na ochranu spotřebitele nebo ve zjevném rozporu s dobrými mravy nebo veřejným pořádkem. Nová právní úprava by tak mohla omezit dosavadní zneužívání rozhodčích doložek úvěrovými společnostmi. Její skutečný dopad je ale předčasné hodnotit.

5.6.4.3 Praxe neslučování pohledávek

V souvislosti s vymáháním pohledávek je kritizováno také to, že věřitelé vymáhají pohledávky odděleně. V případech, kdy dlužník dluží jednomu subjektu za více pohledávek se totiž jednotlivé pohledávky většinou slučují v jednu. Typickým příkladem jsou dluhy, které vznikají z nezaplacených pokut za černou jízdu v městské hromadné dopravě – jde o menší částky a není výjimkou situace, že má dlužník za sebou více černých jízd, při kterých byl přistižen. Pokud nedojde ke sloučení pohledávek, dlužník musí za každou jednotlivou vymáhanou pohledávku platit náklady a odměny jak právníkovi zastupujícímu věřitele, tak exekutorovi, ke kterému vymáhání pohledávky přejde. Tato stávající praxe, kdy dlužník vedle samotného dluhu musí hradit vysoké náklady na advokáty a exekutory, a to vícekrát, i když jsou pohledávky u jednoho věřitele, pak ohrožuje i schopnost dlužníka zaplatit samotný dluh. Zákon zatím dělení pohledávek nezakazuje, přesto lze takový postup označit za nekorektní. Důvod drobení pohledávek je přitom zřejmý – přináší větší zisk vymáhajícím subjektům.¹³²

5.6.4.4 Exekuce příkázáním pohledávky z účtu

Jedním ze způsobů provedení exekuce je příkázání pohledávky z účtu – laicky a srozumitelně řečeno, jde o zablokování účtu. Ačkoliv při exekuci sociálních dávek je třeba ponechat dlužníkovi zákonem stanovené nezabavitelné minimum, při využití institutu příkázání pohledávky z účtu dnes není možné rozlišovat mezi sociálními

¹³² Srov. FRANCOVÁ, P. Drobení pohledávek stojí dlužníky tisíce. *Lidové noviny*. 2010, 11.1.2010, s. 17.

dávkami a jinými prostředky. Tak se stane, že při tomto provedení exekuce jsou na účtu dlužníka zablokovány veškeré finanční prostředky, které tam jsou v daném okamžiku k dispozici a putují na účet exekutora. Tak znamená, že celé sociální dávky a důchod jsou dlužníkovi odebrány, ačkoliv byly již předtím než doputovaly na účet, postiženy exekucí srážkami ze mzdy. To vede v praxi k těžkému sociálnímu propadu dlužníka i jeho rodiny. Exekutor zpravidla odmítá odblokovat účet, pokud není dluh zcela uhrazen. Rodina se tak náhle ocitá bez prostředků. Takový stav může trvat i několik měsíců. Např. je-li na účet převáděn důchod, lze požádat o změnu výplaty na složenku. Česká správa sociálního zabezpečení, která důchod vyplácí, však tyto žádosti většinou vyřizuje až ke konci stanovené tříměsíční lhůty. Po tři měsíce míří celý důchod na účet exekutora. Institut přikázání pohledávky z účtu je v rámci stávající legislativy využíván způsobem, který posiluje pauperizaci sociálně vyloučených dlužníků.

Nedostatky v legislativě související s dluhovou problematikou ukazují na mnohem obecnější problém, který se týká role státu. Jsme svědky toho, že stát ztratil kontrolu nad celým odvětvím vztahů, které se pak vymkly hodnotovému rámci tradičního práva. Stát pak není s to zajistit svým občanům ani minimální ochranu, stává se marginální entitou a následně rezignuje na řešení excesů dalších subjektů (obce, regiony) a úpadek jím garantovaného práva se prohlubuje.¹³³

5.6.5 Návrhy opatření proti destruktivnímu zadlužování

Monitoring problematiky

Aby stát mohl v této oblasti efektivně zasáhnout, musí lépe znát situaci, kterou by měl řešit proto je třeba provádět systematické mapování tohoto jevu, včetně specifík v sociálně vyloučených lokalitách. Stát by měl znát praxi finančních institucí, strategie dlužníků i věřitelů, obsahy smluv, apod. bylo by rovněž na místě zmapovat působení institucí, které se zabývají pomocí a poradenstvím lidem ohroženým v důsledku zadlužení. Stát by měl také rozvíjet či podporovat programy na posílení finanční gramotnosti.

Podpora sociální práce s osobami v dluhové pasti

Stát by měl podporovat a rozvíjet projekty na podporu různých forem sociální práce v této oblasti, a to včetně vytvoření manuálu pro sociální práci a poradenství

¹³³ Srov. UHL, P. *Spotřebitelský úděl* [online]. 5.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Spravedlnost na tržišti. Dostupné z WWW: <<http://www.spotrebiteleskyudel.cz/?p=62>>.

v dluhové problematice a podpory vzdělávání pracovníků veřejné správy a pracovníků neziskového sektoru, kteří se s dluhovou problematikou ve své praxi setkávají.

Projekt nízkouročených půjček pro dlužníky

Další možností je připravit a pilotně ověřit v sociální oblasti projekty, které by se zaměřily na poskytování půjček sociálně vyloučené klientele. Např. zřídit subjekt (nestátní, státem podporovaný, či státní), který by poskytoval nízké finanční půjčky svým klientům a zároveň je provázel systematickou sociální prací.

Stanovení stropu pro celkovou výši úroků a dalších souvisejících plateb

Je nutné změnit stávající legislativu tak, aby byl nastaven jasný limit, o kolik procent maximálně může narůst výše úroků a všech souvisejících plateb vynaložených dlužníkem v souvislosti s půjčkou či úvěrem. Taková úprava by zabraňovala společensky nežádoucí a zcela nemorální situaci, kdy např. opomenutí zaplacení velmi malé částky má za následek vznik sociálně devastujícího dluhu.

Zákaz rozhodčích doložek ve spotřebitelských smlouvách

V občanském zákoníku by mělo být jasně uvedeno, že u spotřebitelských smluv jsou výslovně zakázány rozhodčí doložky určující rozhodce ad hoc .

Zamezit zneužívání institutu přikázání pohledávky

Při realizaci institutu přikázání pohledávky z účtu dnes není možné rozlišit mezi sociálními dávkami a jinými prostředky na účtu, protože peníze na účtu nejsou nijak označeny. Existuje návrh na převzetí modelu z Německa, kde sociální dávky jsou při zasílání na účet označeny jako nezabavitelný příjem a nemohou ze zákona podlehnout exekuci.¹³⁴

Stát by se měl zabývat fenoménem dluhové pasti jak z hlediska dopadů na jednotlivé rodiny (a nezletilé děti v nich žijící!), ale z hlediska dalších negativních souvislostí, které zasahují celou společnost. Cílenou orientací na osoby závislé na státním systému sociálních dávek narušují finanční instituce zamýšlené směřování těchto prostředků, určených na podporu životní úrovně nízkopříjmových rodin. Zadlužováním těchto rodin a jejich následným sociálním propadem vznikají společnosti další vícenáklady (náklady na ústavní péči nezletilých dětí odebraných z rodiny ze

¹³⁴ Srov. Zřvůle práva, o.s. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách : Dokumenty* [online]. 2009 [cit. 2011-03-28]. Evaluace protidluhových programů Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách. Dostupné z WWW: <<http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/ostatni/evaluace-protidluhovyh-programu-zvule-prava-2009/podrobnosti>>, s. 33-35.

sociálně ekonomických důvodů, náklady na péči o klienty azylových domů, náklady spojené s nárůstem sociálně patologických jevů navazujících na sociální propad).¹³⁵

Současné návrhy na posílení postihu exekuce sociálních dávek ignorují fenomén sociálního vyloučení. Navrhovatelé si neuvědomují, že přece dávno už bereme sociálně vyloučeným vše – např. prostřednictvím exekuce příkázáním pohledávky z účtu. Opravdu si ti, kteří tyto návrhy podporují, myslí, že tak vypadá spravedlnost? Kromě toho, dávky platíme solidárně ze svých daní, abychom pomohli lidem, kteří mají problémy. Chtějí lidé skutečně své daňové odvody směřovat do firem, které vydělávají na chudých dlužnících?

Při pranýřování „nepřízřivých“ ve veřejném prostoru jako by se zapomínalo na to, že v jejich rodinách žijí také děti a že pokud bychom rozšířením možnosti exekucí dávky rodinám ještě více redukovali, výrazně zhoršíme jejich životní podmínky. Jak naložíme s rodinami, které už dnes jsou v krajní existenční nouzi a obtížně uživí své děti? Je zájmem státu ještě více zvýšit počet dětí v ústavní výchově, když beztak v tomto ohledu zaujímáme čelné místo v Evropě?

Pokládám tyto návrhy za populistické a naivní zároveň. Nerespektují a nepromyšlejí realitu. Stupňování exekucí dávek pouze podpoří obchod s chudobou a prohloubí těžko řešitelné sociální problémy. Dáváme si tak „gól do vlastní branky“.¹³⁶

5.7 Sociální vyloučení a přístup na trh práce

Lidé žijící v sociálním vyloučení mají ztížený přístup na trh práce. S tím je spojena vysoká míra nezaměstnanosti. Výzkum společnosti GAC (Gabal Analysis & Consulting) z roku 2006 ukázal, že v sociálně vyloučených lokalitách se míra nezaměstnanosti pohybuje mezi 90 – 100 %, a to zcela nezávisle na celkové míře nezaměstnanosti v regionu. Většinou jde o dlouhodobou nebo opakovanou nezaměstnanost. V sociálně vyloučených lokalitách žijí lidé, kteří neměli práci mnoho let, je běžné, že v rodině jsou nezaměstnaní všichni dospělí členové domácnosti. Jejich postavení na trhu práce je marginální. V tomto prostředí vyrůstají děti, které během

¹³⁵ Srov. HRUBÁ, K.; STEJSKALOVÁ, E. *Právní rozbor k problematice zadlužování sociálně deprivovaných vrstev obyvatelstva : pro Odbor bezpečnostní politiky MV ČR* [online]. Praha : Ministerstvo vnitra ČR, 2006 [cit. 2011-03-28]. Dostupné z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/minority_zadluzovani.pdf>, s. 15.

¹³⁶ HIRT, T. Jak se parazituje na parazitech. *MF Dnes : příloha Kam s nimi?*. 2007, 22.5.2007.

svého dosavadního života nepoznaly význam pracovního vztahu a život bez práce je pro ně standardem.

Pokud obyvatelé lokalit pracují, vykonávají především nekvalifikované, sezónní a příležitostné práce. V takovém případě většinou nejsou chráněni řádnou pracovní smlouvou. To je spojeno trvalou nejistotou a také s nízkým výdělkem. Pracovat v běžném zaměstnaneckém poměru na dobu neurčitou je mezi obyvateli lokalit naprosto výjimečné. Lze to také označit jako vyloučení z dobré práce.

Důsledkem nezaměstnanosti je materiální chudoba a vyloučení z účasti na sociálním a ekonomickém životě společnosti. Nezaměstnanost má dále negativní dopad na psychiku – nezaměstnaní ztrácejí sebedůvěru, trpí úzkostmi a depresemi, podléhají pocitům rezignace a ztrácejí pracovní návyky. V těžké situaci dlouhodobé nezaměstnanosti se rovněž otevírá prostor pro závislosti – na lécích, na alkoholu, na tvrdých drogách a na automatech (gamblerství), což dále snižuje zaměstnatelnost a schopnost dodržet pracovní režim.¹³⁷

Vedle zajištění přístupu ke standardnímu bydlení, je integrace na trh práce klíčovým faktorem pro sociální začleňování.

5.7.1 Příčiny vylučování z trhu práce

Příčiny vylučování z trhu práce můžeme rozdělit na **vnitřní** – související s nízkou mírou lidského kapitálu a chybějící motivací a na **vnější** – vyplývající ze systémových faktorů.

Vnitřní faktory

- Nízká vzdělanost: Obyvatelé sociálně vyloučených lokalit mají nízkou kvalifikaci. Většina z nich absolvovala pouze základní školu (velice často speciální školu, dřívější terminologií zvláštní školu), nejsou ničím vyučeni, na pracovním trhu pak nemají co nabídnout. Tak na ně zbývají jen pomocné, nekvalifikované a špatně placené práce. V časech krize jsou prvními, kterých se zaměstnavatelé zbavují.
- Nízká vzdělanost je základní příčinou ztíženého uplatnění na trhu práce. Je známo, že většina dospělých romských obyvatel sociálně vyloučených lokalit

¹³⁷ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha: [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 42-43.

má ukončené maximálně základní vzdělání. Po absolvování základní školy většina z nich vzdělávací systém opouští. Tato skutečnost přispívá k trvalému prohlubování sociálního vyloučení. Podle Gabala český školský systém inklinuje k reprodukci vzdělanostního a sociálního původu. To tedy znamená, že se tento systém v případě dětí ze sociálně vyloučených romských lokalit sám stává nástrojem sociálního vylučování.

- **Nízké sociální kompetence:** Sociálně vyloučení nedokážou dostatečně uplatňovat a prosazovat svá práva a nároky. Hůře se orientují v sociálním systému, hůře získávají pro sebe potřebné informace a hůře vyjednávají. U romských obyvatel sociálně vyloučených lokalit komplikuje situaci někdy jejich nižší schopnost porozumění českému jazyku, především strohé a abstraktní úřední řeči. To vede v některých případech např. k ignorování obsahu důležitých úředních listin (nájemních smluv, smluv o úvěrech, upomínek, soudních rozhodnutí, apod.) a následně pak k sociálnímu propadu.
- **Špatný zdravotní stav:** obyvatelé sociálně vyloučených lokalit vykazují zvýšenou nemocnost, často mají sníženou pracovní schopnost. Je to následek dlouhodobě špatné životosprávy (levné a nezdravé potraviny, kouření, zneužívání alkoholu, léků a jiných drog) a stresu z existenčních problémů – ten vede také k rozvoji psychických poruch a onemocnění. To vše komplikuje zaměstnatelnost těchto osob.
- **Syndrom dlouhodobé nezaměstnanosti:** Projevuje se rezignací na hledání práce, pasivitou až apatií. Zaměstnavatelé dávají přednost osobám, které ještě neztratily pracovní návyky. Čím déle je člověk nezaměstnaný, tím těžší je návrat na trh práce
- **Solidární sítě fungující v rámci rodin:** Sociálně vyloučení Romové vytvářejí tyto solidární sítě jako ochranu v případě nouze. Příbuzní v rámci široké rodiny si navzájem vypomáhají a rovnostářsky sdílejí statky. Pokud někdo z rodiny vydělává, očekává se, že se o svůj plat podělí se členy rodinné sítě, kteří nejsou tak úspěšní. To může snižovat motivaci pro hledání zaměstnání. Zapojení do rodinných sítí komplikuje i udržení pracovního místa – rodina má vždy přednost. To je však něco, pro co zaměstnavatel nemusí mít pochopení.
- **Zadlužování rodin:** Demotivuje při hledání práce na oficiálním pracovním trhu. Zadlužení vede k exekucím, v tom případě pak vždy při vstupu do pracovního

poměru hrozí exekuce srážkami ze mzdy. Finanční prostředky získané prací „na černo“ jsou exekutorovi hůře dostupné.¹³⁸

Vnější faktory

- Demotivující sociální systém: Mzda ve většině nekvalifikovaných zaměstnání je buď na stejné úrovni, nebo dokonce nižší než sociální dávky, které rodina s dětmi pobírá. Pro nekvalifikované obyvatele sociálně vyloučených lokalit je výhodnější v této situaci pracovat „na černo“. K tomu přistupuje i značná nepřehlednost a nepředvídatelnost sociálního systému. Rovněž i jeho nepružnost – neumí totiž dostatečně rychle zareagovat na závažné životní změny - tak je práce bez smlouvy a život na dávkách někdy lepší garancí finanční stability než příjem z nejistého zaměstnání.¹³⁹
- Práce „na černo“ – zaměstnanecký poměr bez řádně uzavřené smlouvy: Jak bylo výše poukázáno, může to být za určitých okolností výhodnější než pracovat na smlouvu. Je však třeba říci, že na rozšíření nelegální práce významně participují i zaměstnavatelé, pro které je výhodnější smlouvu pracovníkovi nenabídnout. Nabízí se promyslet legalizaci pracovního vztahu ve formě výhodné pro obě strany.¹⁴⁰ Stát v současné době chystá zvýšení kontrol nelegálního zaměstnávání. Pokuty pro zaměstnance za práci na černo se zvyšují až na 100 000 Kč, oproti dřívějším maximálně 10 000 Kč. Definice nelegální práce je nově upravena tak, aby bylo její prokazování snazší a jednoznačné. Jako opatření k potírání nelegální práce se zvyšuje rovněž maximální částka pokuty za umožnění výkonu nelegální práce z 5 milionů Kč na 10 milionů Kč. Minimální výše pokuty činí 250 000 Kč.¹⁴¹
- Neformální ekonomické aktivity: Výdělečné aktivity bez zaměstnaneckého poměru, vycházející z poptávky po určitém zboží či surovinách (sezónní sběr hub, borůvek, , sběr železa a barevných kovů, rozebírání automobilových vraků,

¹³⁸ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 43-44.

¹³⁹ Srov. tamtéž, s. 44.

¹⁴⁰ Srov. tamtéž, s. 44.

¹⁴¹ Srov. *Nezaměstnanost: Postih práce na černo. Sociální reforma: Změny 2012* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/5>

apod.), ale také aktivity vyloženě kriminální (prostituce a kuplířství, krádeže a obchod s kradeným zbožím, výroba a prodej drog, úvěrové podvody)

- Nízká prostorová mobilita: Sociálně vyloučení mají horší šance odstěhovat se za prací, protože je pro ně složité získat bydlení jinde. V regionech s vysokou nezaměstnaností pak dochází k rozrůstání sociálně vyloučených lokalit a k jejich osidlování dalšími rodinami, které sem naopak přicházejí za levnějším bydlením. Výsledkem je zvyšující se koncentrace sociálně vyloučených v některých regionech.
- Diskriminace ze strany zaměstnavatelů: Nejvíce postihuje uchazeče o zaměstnání z řad romského etnika. Má kořeny ve všeobecně rozšířených předsudcích o nízké pracovní morálce Romů, někdy jsou tyto předsudky podpořeny konkrétní negativní zkušeností. Diskriminaci na pracovním trhu je těžké dokázat.
- Neefektivní státní politika v oblasti vyrovnávání příležitostí v přístupu na trh práce¹⁴²

5.7.2 Nástroje využívané pro integraci na trh práce

Existuje řada nástrojů, které lze využít pro podporu integrace na trhu práce, ne všechny jsou ale v praxi využívány, některé z nástrojů pak mají na cílovou skupinu sociálně vyloučených chudých jen omezený dopad.

- Vzdělávání dospělých: Job kluby, kurzy zvyšování funkční gramotnosti (např. k posílení sociálních dovedností potřebných pro získání práce, jako je psaní CV, vyplňování formulářů, nácvik telefonického hovoru, apod.), motivační programy (mají za cíl vyvedení z pasivity a posílení sebevědomí), doplnění vzdělání za účelem získání či zvýšení kvalifikace. Je důležité vzdělávací programy dobře nastavit a přizpůsobit je cílové skupině tak, aby se snížila rizika neúspěchu vzdělávání vyplývající z komunikačních a kulturních bariér či ze ztížené

¹⁴² Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analýza_romskych_lokalit.pdf>, s. 45.

dostupnosti kurzu pro potenciální účastníky (obyvatelé vzdálených lokalit, matky s dětmi).¹⁴³

- **Rekvalifikace:** Rekvalifikační kurzy zajišťují Úřady práce a rovněž hradí náklady na rekvalifikaci. Z údajů uváděných v *Analýze vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti v 1. pololetí 2011* vyplývá, že v 1. pololetí 2011 se nejvíce účastnili rekvalifikací lidé s vyučením (36,4%) a lidé s ÚSO vzděláním s maturitou (24,0%). Oproti tomu podíl lidí bez ukončeného vzdělání nebo se základním vzděláním v rekvalifikačních programech byl 17,3%. Z těchto údajů a rovněž z praxe, svědčící, že úřady práce nemají v tomto ohledu pro obyvatele sociálně vyloučených lokalit příliš co nabídnout, vyplývá, že je potřebné zacílit rekvalifikace více na nejohroženější skupinu lidí s nejnižším vzděláním. Navíc účinnost rekvalifikací (získání pracovního uplatnění do 12 měsíců od ukončení rekvalifikace) se snížila v 1. pololetí 2011 v důsledku omezené nabídky volných míst z 32,5% na 29,2%.¹⁴⁴ Uchazeč o zaměstnání si nově může od 1. 1. 2012 také sám vybrat rekvalifikační kurz i rekvalifikační zařízení, které však musí mít akreditovaný vzdělávací program. Podle vlastního uvážení si tak uchazeč zvolí druh pracovní činnosti, v níž má zájem získat kvalifikaci za účelem získání zaměstnání. Podmínkou však je, že úřad práce musí posoudit uplatnitelnost takto získané kvalifikace na trhu práce a zároveň posoudit, zda rekvalifikace vyhovuje zdravotnímu stavu uchazeče. Stanoven je maximální limit úhrady ceny za rekvalifikaci, pokud se překročí, rozdíl ceny hradí sám uchazeč.¹⁴⁵
- **Příspěvek na zapracování:** Příspěvek může ÚP poskytnout zaměstnavateli, který přijímá do pracovního poměru uchazeče o zaměstnání, kterému ÚP věnuje zvýšenou péči. Příspěvek lze poskytovat maximálně po dobu 3 měsíců a může činit nejvýše polovinu minimální mzdy osoby, která zapracovává.¹⁴⁶

¹⁴³ Srov. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf>, s. 46-47

¹⁴⁴ Srov. *Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti. Integrovaný portál MPSV: Zaměstnanost* [online]. říjen 2011 [cit. 2012-03-21]. Dostupné z:

http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/trh_prace/rok2011p1/analyza1p2011.pdf, s. 50.

¹⁴⁵ Srov. *Nezaměstnanost: Nový nástroj – zvolená rekvalifikace. Sociální reforma: Změny 2012* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/5#1.4>

¹⁴⁶ Srov. *Analýza vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti. Integrovaný portál MPSV: Zaměstnanost* [online]. říjen 2011 [cit. 2012-03-21]. Dostupné z:

http://portal.mpsv.cz/sz/politikazamest/trh_prace/rok2011p1/analyza1p2011.pdf

- Veřejně prospěšné práce (VPP): Časově limitované pracovní příležitosti, které po dohodě s úřadem práce vytváří zaměstnavatel. Jde o činnosti ve prospěch obce, státu nebo jiné veřejně prospěšné instituce (jde například o údržbu a úklid veřejných prostranství, veřejných budov, komunikací apod.). Cílem je umožnit obtížně umístitelným uchazečům o zaměstnání pracovat i v době, kdy nemohou najít standardní práci. Stát poskytuje na veřejně prospěšné práce zaměstnavatelům mzdové příspěvky, nejdéle však na dobu 12 po sobě jdoucích měsíců. Kromě VPP existuje v současné době také veřejná služba jako činnost, za níž pracovníci nedostávají mzdu. Jde o bezplatnou práci pro obce. Veřejná služba má vliv také na výši příspěvku na živobytí u lidí, kteří ho pobírají déle než šest měsíců – nedochází pak u nich k poklesu této dávky na existenční minimum. Veřejná služba dosud spočívá nejčastěji v udržování čistoty ulic a jiných veřejných prostranství.¹⁴⁷ Také pro uchazeče o zaměstnání, kteří jsou vedeni v evidenci nepřetržitě déle než 2 měsíce, byla od 1. 1. 2012 zavedena nabídka veřejné služby v rozsahu až 20 hodin týdně. Jestliže uchazeč bez vážného důvodu odmítne nabídku, bude vyřazen z evidence uchazečů o zaměstnání. Záměrem státu do budoucna je nabídnout veřejnou službu nejen pro úklid veřejných prostranství a komunikací, ale třeba i pro práci v nemocnicích a jiných veřejných budovách, ve školství, v oblasti životního prostředí a ochrany zvířat, v sociální, charitativní, sportovní oblasti apod.¹⁴⁸
- Společensky účelná pracovní místa: Zaměstnavatel může na základě dohody s úřadem práce zřídit pracovní místo pro osoby, pro které nelze jiným způsobem zajistit uplatnění na trhu práce (např. pro osoby společensky nepřizpůsobené, dlouhodobě nezaměstnané, aj.). Úřad práce může poskytnout příspěvek na částečné nebo úplné uhrazení mzdy, včetně pojistného. Pro obyvatele sociálně vyloučených lokalit však není dostatek míst, která by odpovídala vzdělanostní struktuře těchto osob.
- Podporované zaměstnávání: Zaměřuje se na vyrovnávání příležitostí zdravotně, ale i sociálně znevýhodněných osob. Cílem není pouze nalezení vhodného zaměstnání pro klienta, ale i jeho udržení. Podporované zaměstnávání zahrnuje

¹⁴⁷ Srov. Veřejně prospěšné práce versus veřejná služba. *Ministerstvo práce a sociálních věcí: Zaměstnanost* [online]. 20.5.2010 [cit. 2012-03-27]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/8811>

¹⁴⁸ Srov. Nezaměstnanost: Veřejná služba. *Sociální reforma: Změny 2012* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/5#1.4>

např. pohovory, přípravu na práci, doprovod k pohovoru, udržování kontaktu poskytovatele podporovaného zaměstnávání se zaměstnavatelem. Nevýhodou zde je časová náročnost a nedostatečná kapacita poskytovatelů.

- Pracovně právní poradenství: Poskytování poradenství buď ambulantně, nebo v terénu v přirozeném prostředí klientů. Pomoc s hledáním vhodného pracovního místa, pomoc s listinami (formuláře, životopis), poradenství v pracovně právní oblasti.
- Chráněné dílny: Vytvářejí chráněná pracovní místa pro osoby se zdravotním postižením. Úřad práce zaměstnavateli přispívá na provozní náklady.
- Podpora drobného podnikání osob ohrožených sociálním vyloučením: Tento nástroj v praxi dosud systémově není zaveden, Jde o vyhledávání vhodných osob, které by byly schopné provozovat s určitou podporou drobnou živnost a s nimi pak dlouhodobě spolupracovat (kurzy, mikropůjčky, časově limitovaná pomoc při vyhledávání zakázek, apod.)
- Posílení motivace zaměstnavatelů zaměstnávat Romy: Tento nástroj rovněž není v praxi využíván. Program by mohl zahrnovat např. daňové zvýhodnění zaměstnavatelů zaměstnávajících Romy, nebo úhradu sociálního a zdravotního pojištění takových zaměstnanců ze státního rozpočtu.
- Sociální podnikání: Tržně orientované podniky založené za účelem vytvoření pracovních míst pro znevýhodněné osoby. Nejde jen o poskytnutí práce znevýhodněným lidem, ale i o vytváření integračního pracovního prostředí, což posiluje společnost jako celek a kultivuje lokální komunity.¹⁴⁹ Samotné obce nebo neziskové organizace mohou zakládat sociální firmy, jejichž znakem je, že veškerý zisk investují do svého rozvoje. Tyto firmy mohou být úspěšně využívány i pro zaměstnávání dlouhodobě nezaměstnaných a nízkokvalifikovaných osob a pomoci jim tak obnovit či udržovat pracovní návyky. Jako vhodné oblasti podnikání těchto firem se objevují například: úklidové, stavební práce, ale i šicí dílny nebo restaurace.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Srov. Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení. *Ministerstvo vnitra České republiky: Vyloučené lokality* [online]. © 2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/prehled-dokumentu.aspx>, s. 28.

¹⁵⁰ Srov. Podpora podnikatelských aktivit v SVL. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. © 2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/podpora-podnikatelskych-aktivit-v-socialne-vyloucenych-lokalitach>

- Využívání institutu zvláštní podmínky při zadávání veřejných zakázek: Podle Zákona č. 137/2006 Sb., o veřejných zakázkách, zadavatel může v zadávacích podmínkách uvést též požadavky týkající se zvláštních podmínek na plnění veřejné zakázky, a to zejména v sociální oblasti, v oblasti zaměstnanosti nebo v oblasti životního prostředí. Nabízí se zde možnost začlenit do vyhlašovaných veřejných zakázek např. podmínku zaměstnávání 10 % dlouhodobě nezaměstnaných osob ve veřejných zakázkách.¹⁵¹

Z výše uvedeného je zřejmé, že stát vyvíjí řadu nástrojů na podporu zaměstnanosti. Potíž je v tom, že tyto nástroje nejsou vždy dobře využitelné v praxi právě pro tu nejohroženější cílovou skupinu – pro nízkokvalifikované obyvatele sociálně vyloučených lokalit. Schůzky na úřadech práce se stávají pro řadu těchto lidí formalitou, kterou je nutno absolvovat a od které už nic nečekají. Sami pracovníci úřadů práce přiznávají, že nemají těmto klientům příliš co nabídnout.

5.7.3 Návrhy na opatření pro další zpřístupnění trhu práce

Otázce zaměstnanosti se ve svých dokumentech věnuje také Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách. Podle Agentury se politika zaměstnanosti realizovaná úřady práce u obyvatel sociálně vyloučených lokalit dlouhodobě má míjí účinkem. Strategie aktivní politiky zaměstnanosti v kombinaci s veřejnou službou nejsou vůči skupině sociálně vyloučených obyvatel funkční. Služby podpory zaměstnanosti nejsou dostatečně propojeny se sociálními službami. Problémem je rovněž nedostatečná individuální práce s klientem, nízká návaznost rekvalifikací na konkrétní pracovní místa a především existence nelegálního zaměstnávání. To vše vede k nízké efektivitě používaných nástrojů na podporu zaměstnanosti. Agentura proto navrhla pro zlepšení situace následující opatření:

- rozdělit uchazeče o zaměstnání na kontaktních pracovištích Úřadu práce do skupin a ke každé skupině pak přiřazovat konkrétní nástroje a opatření aktivní politiky zaměstnanosti, tak, aby se zvýšila šance na zaměstnatelnost uchazeče

¹⁵¹ Srov. Podmínka zaměstnávání deseti procent dlouhodobě nezaměstnaných osob ve veřejných zakázkách. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. © 2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/podminka-zamestnavani-deseti-procent-dlouhodobě-nezamestnaných-osob-ve-verejnych-zakazkach>

- zavést systému dostupného zaměstnávání (od veřejné služby přes veřejně prospěšné práce, uplatnění v sociální firmě a podporovaná pracovní místa k otevřenému trhu práce)
- umožnit outsourcing individuálních akčních plánů jako součást poradenských služeb (větší zapojení nestátních neziskových organizací, spolupráce pracovníka kontaktního místa při zpracovávání a realizaci individuálního akčního plánu také se sociálním pracovníkem, pokud o to klient požádá)
- zajistit návaznosti rekvalifikačních programů na individuální akční plány a napojení rekvalifikačních programů na konkrétní pracovní příležitosti (při plánování rekvalifikací lze využívat tzv. poradních sbory ředitelů krajských poboček Úřadu práce nebo lokálních sítě zaměstnanosti, lze vyžadovat po poskytovatelích rekvalifikací návaznou péči při uplatňování absolventů rekvalifikací na trhu práce, podmiňovat další nákup rekvalifikací úspěšností s uplatněním účastníků)
- prevence pololegální a nelegální práce v sociálně vyloučených lokalitách (vytváření a realizace poradenských nástrojů, kampaně, podpora vzniku dotovaných míst, intenzivní spolupráce se zaměstnavateli, tvorba podnikatelských záměrů pro velké zaměstnavatele, oceňování zaměstnavatelů a jejich zvýhodňování při zadávání veřejných zakázek, zavádění alternativních způsobů odměňování apod.)
- snižovat regionálních rozdílů v zaměstnanosti (realizovat regionální projekty, které dlouhodobě nezaměstnaným osobám z odloučených mikroregionů umožní začlenit se na trh práce)
- vytvářet lokální programy zaměstnanosti v sociálně vyloučených lokalitách (podpora vzniku tzv. lokálních sítí zaměstnanosti, které budou propojovat klíčové aktéry podpory zaměstnanosti; aktéři v lokální síti zaměstnanosti budou společně plánovat a uskutečňovat opatření a projekty na podporu zvýšení zaměstnanosti a zaměstnatelnosti nezaměstnaných lidí)¹⁵²

¹⁵² Srov. Realizace komplexních programů na podporu zaměstnanosti osob ze SVL. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. © 2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/realizace-komplexnich-programu-na-podporu-zamestnanosti-osob-ze-socialne-vyloucenych-lokalit>

6 Minimalizace chudoby a sociálního vyloučení jako etická výzva

Chudoba v české společnosti na počátku 21. století je výzvou pro český stát. Stále je šance přistoupit k tomuto fenoménu poučeně, neopakovat chyby, kterých se dopustili jinde. Míra chudoby je u nás zatím nižší, než v okolních státech EU. Aby k tomu mohlo dojít, je třeba oprostít se do emocí a populismu a přemýšlet o chudobě a sociálním vyloučení také v sociologických a etických kontextech. Bez hlubšího nahlédnutí do problému máme jako společnost malou šanci na nalezení dobrého řešení.

6.1 Jak přistupovat k problému chudoby a sociálního vyloučení

Jak píše Erazim Kohák, základním předpokladem demokratické společnosti je, že se jí podaří začlenit co největší část svých vyděděných, poskytnout jim sebevědomí totožnosti, důvěru vlastnímu porozumění a pocit sounáleženosti. Z pohledu zpět do dějin našeho kontinentu je zřejmé, že evropské politické úsilí opakovaně ztroskotávalo na „nepředvídatelné, výbušné síle odcizených, vyčleněných, vyděšených –vyděděných“. Novodobé evropské státy mají podobný problém, když do značné míry ignorují problém vyděděných. Se společenskými změnami, které přináší globalizace se ovšem počet vyděděných zvyšuje v celém světě, stejně jako narůstá jejich třaskavý potenciál. Prudké společenské změny zpochybnily tradiční úlohy, aniž by společnost, orientovaná na výkon a osobní prospěch, poskytla úlohy náhradní. Může být jen otázkou času, kdy se objeví dostatečně zdatný demagog, který např. generaci mladých, nezaměstnaných, vyděděných Romů nabídne naplnění jejich potřeby identity a seberealizace, a to způsobem, který tyto přehlížené spoluobčany promění na výbušninu. Za ještě nebezpečnější pokládá ale Kohák potenciál mladých Čechů mimo privilegované vrstvy, kterým tato společnost rovněž neposkytuje možnost začlenění. Pokud jim někdo poskytne příležitost k utvrzení jejich totožnosti, víry a nenávisti, povede to k prudké radikalizaci a extremismu a následně k eskalaci napětí ve společnosti.

Mohlo by se zdát, že základním problémem v české politice je měření sil mezi „pravicí“ a „levicí“. Kohák navrhuje uvažovat v jiných pojmových kategoriích. Lidé, kteří jsou ze společnosti vyloučení – podle Koháka „vydědění“ nemají výraznou ideologii. Přejímají nejrůznější postoje, které doba přináší a snadno je mění. Vydědění nejsou ani pravíkoví, ano levíkoví, jsou prostě vydědění. Jejich poznávacím znakem je hluboce zpochybněná osobní totožnost, směřují především k jejímu utvrzení, potřebují někam patřit a něčemu věřit. Osobní nejistota generuje také hněv, zlost a potřebu identifikovat nepřítel.

Tak se mladí, nezaměstnaní Romové uzavírají ve svých komunitách a mnozí s pohrdáním pohlíží na společnost, která je nepřijímá a vyřazuje a se kterou necítí žádnou sounáležitost. Podobně mladí nezaměstnaní z majoritní společnosti hledají viníka svého stavu a nacházejí ho mezi příslušníky další skupiny vyděděných – mezi chudými Romy, kteří přece nepracují, vysávají a zneužívají sociální systém, dopouštějí se trestné činnosti, neposílají děti do školy a vůbec porušují pravidla. Všem těmto lidem je společná jedna věc: hluboká osobní nespokojenost. Jsou-li lidé nešťastní, mohou být i nebezpeční. Budou ochotni naslouchat jednoduchým a radikálním řešením, která však mohou celou společnost stáhnout do mnohem větších problémů.¹⁵³

Demagogie a populismus nás od skutečných řešení vzdalují. Bylo by dobré oprostít se od ideologického dělení na levice a pravici nejen při posuzování vyděděných skupin obyvatelstva, ale i při hledání cest jak jim pomoci. Nejde o značkování přístupů, jde směřování k rozumným a užitečným strategiím sociální politiky. Ideologizace zdržuje a komplikuje dialog zúčastněných.

6.2 Česká republika a její současný postoj k chudobě a k sociálnímu vyloučení

Před českým státem tedy stojí úkol pokusit se o začlenění svých „vyděděných“, a to v situaci, kdy jejich počet může narůstat. Ekonomický vývoj v posledních letech vedl k růstu nezaměstnanosti, zároveň došlo k radikalizaci extrémistických politických subjektů a ke konfliktům, které lze označit jako sociálně-etnické. Počet sociálně vyloučených romských lokalit se zvýšil. Zatímco v roce 2006 tzv. Gabalova analýza uváděla zhruba 300 těchto lokalit, dnes odborníci hovoří o tom, že jich může být až o stovku více.¹⁵⁴ Ačkoliv se zvýšila nezaměstnanost, i nezaměstnanost dlouhodobá, snížil se v souvislosti se sociálními reformami v posledních dvou letech počet příjemců sociálních dávek. Analýzy ukazují, že Česká republika zaostává sociálními výdaji ve většině oblastí, kromě zdravotní péče. Např. v oblasti aktivních sociálních výdajů (na zaměstnanost, bydlení a rodinnou politiku) vydává ČR 1,5% HDP oproti 3,4% v EU-15, ve školství pak 4,4% na rozdíl od 5,4% v EU-15. Rovněž systém dávek v nezaměstnanosti je méně štědrý než je obvyklý standard v EU. Přístup české sociální politiky lze označit jako stále se upevňující „pasivní“ strategii.

¹⁵³ Srov. KOHÁK, E. Vyvolení, zúčastnění, vydědění. *Sociální revue: Sociální práce a společenské otázky* [online]. 2006 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/erazim-kohak-vyvoleni-zucastneni-vydedeni>

¹⁵⁴ Srov. MARTINEK, J. Romských ghett jsou už čtyři stovky. *Lidové noviny*. 17.9.2011, XXIV, s. 5.

Hlavním problémem je celkové chápání chudoby v České republice. Ačkoliv, objektivně vzato, je chudoba určitou pozicí v příjmové struktuře společnosti, prosadil se v Česku behaviorální výklad chudoby - chudoba je interpretována jako důsledek morálního deficitu a lenosti. Ve veřejných prohlášeních je často kritizována příliš nákladná sociální ochrana a údajné masové zneužívání dávek (přestože ve státním rozpočtu jsou nepojistné dávky okrajovou položkou). Tento přístup vede k tomu, že je chudoba subjektivně pocíťována jako znehodnocující a ponižující stav. Zároveň tento přístup blokuje společenskou solidaritu a dobročinnost. Tato strategie v přístupu k chudobě vyvolává následně u některých primitivnějších společenských vrstev nenávist, agresi, touhu identifikovat viníky neutěšeného stavu společnosti – stala se generátorem celospolečenské nenávisti vůči chudým. Jde o klasický zástupný problém. Výsledkem je sociální napětí a destrukce. Na místo nenávisti je však třeba rozvíjet solidaritu, která je hlavním principem politiky Evropské unie.¹⁵⁵

6.2.1 Problém represivního přístupu k sociálnímu vyloučení

Skutečností je, že ve veřejném prostoru jsme zahlceni negativními výroky na adresu chudých, zejména Romů. Není nic horšího, než otevřít si na internetu pod nějakým článkem o Romech diskusi čtenářů. Publikované názory jsou zasažené předsudky, neznalostí problému a často i neskrývanou nenávistí k lidem na okraji společnosti.

Jakkoliv je to smutné, od nejširší veřejnosti nelze poučený a chápající pohled na problémy chudoby očekávat. Pokud však jde o český stát a jeho politickou reprezentaci, je kvalifikovaný přístup k problematice jistě žádoucí.

Přesto někteří čeští politici vyjadřují poměrně radikální postoje k lidem sociálně vyloučeným, s důrazem na to, zabránit jim zneužívat sociální dávky a přimět je pracovat, což přímo implikuje představu, že sociální dávky jsou systematicky zneužívány a pracovat sociálně vyloučení lidé prostě nechtějí. Veřejným nepřitelem č. 1 se v Česku stali chudí. V návrzích těchto politiků se objevují radikální tendence k represí a převýchově „nepřizpůsobivých“. Příkladem, na kterém je možné to demonstrovat je programové prohlášení političky Ivany Řápkové, (poslankyně Parlamentu České republiky a primátorky Chomutova) zveřejněné na jejích webových stránkách.¹⁵⁶ Prohlášení Ivany Řápkové je radikální nejen programově ale i jazykově.

¹⁵⁵ Srov. Analýza nástrojů a platných koncepcí politiky sociálního začleňování v České republice, indikace klíčových nástrojů sociálního začleňování a vyhodnocení efektivity opatření sociálního začleňování na národní úrovni. *NAPSI spolu!: Analýzy a výstupy projektu* [online]. 30.9.2009, s. 87-90 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: http://www.napsi.cz/download/pdf/pdfs_1.pdf

¹⁵⁶ Mé desatero programových priorit. *Ivana Řápková: Poslankyně za ústecký kraj* [online]. 3.3.2011 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.rapkova.cz/muj-program>

Je zde řada výrazů s negativní konotací, které samy o sobě navozují představu čehosi zlého, čemu je třeba po právu se bránit – *dávkaři, nepřizpůsobiví, obtěžují, terorizují, zneužívají, lumpové, zločinci*, je třeba je *donutit*, vést k *nápravě*. V tomto pojetí jsou *nepřizpůsobiví* objektem převýchovy a případně trestání, pokud převýchova nezabere.

Cituji zde text Ivany Řápkové v kurzívě a přidávám k němu svůj komentář:

Opatření, která chci prosazovat:

1. využít všech dostupných právních a politických prostředků ke zlepšení bezpečnosti ve městech a získání účinných nástrojů proti nepřizpůsobivým občanům, kteří stojí za kriminalitou.

2. snížit dluhy neplatičů (většina na sociálních dávkách) vůči městům a státu.

Stát nárůstu předlužení nejchudších občanů dlouhodobě benevolentně přihlížel a svou legislativou umožnil poskytovatelům úvěrů i vymahačům nesplácených dluhů rozvinout „obchod s chudobou“. Z půjčování chudým a následného vymáhání se stal byznys. Další postihy dávek jen zhorší situaci sociálně vyloučených lidí. (komentář. L.K.)

3. zabránit dávkařům, aby zneužívali sociální dávky a navíc obtěžovali a terorizovali slušné občany. Umožnit obcím individuálně omezit příspěvek na bydlení těm, kteří jej zneužívají. Není možné, aby nepřizpůsobivý nebyl schopen platit městu 3.000 korun nájmu v obecním bytě, který navíc zničil, ale za ubytovnu platil až 20.000 korun, na kterou dostává příspěvek.

Lidé, kteří pobírají sociální dávky, jsou příjemci sociálních dávek. Termín *dávkaři*, použitý Ivanou Řápkovou je pejorativní a etiketizující. Argument, že příjemci příspěvku na bydlení jej zneužívají, když za ubytovnu platí 20 000 a dávka je tedy použita na úhradu takto předraženého nájmu, je pláčem na nesprávném hrobě. Jestliže jsou chudí lidé na trhu s byty diskriminováni, jsou nuceni pak využít nabídky drahých pronájmů a ubytoven a dávky, které na bydlení čerpají jdou k majitelům takovýchto nemovitostí. Je navíc známo, že desítky českých měst vytlačily ze svých území předlužené Romy, kterým pak realitní kanceláře nabízejí vybydlené byty v chudých regionech. Nájemné v těchto bytech je předražené a stává se důvodem k dalšímu zadlužování. Legislativa tuto praxi umožnila (komentář. L.K.)

4. umožnit městům a obcím, aby si pokuty a dluhy mohly automaticky strhávat ze sociálních dávek a tím donutily nepřizpůsobivé nemít pokuty, tedy se chovat slušně.

5. zřídit registr přestupků a zavést systém 5× a dost v přestupkovém řízení. Tzn., nezaplátíš 5x pokutu, automaticky dostaneš veřejně prospěšné práce nebo vězení. Toto opatření postihne zejména ty nepřizpůsobivé, kteří neberou dávky a živí se kriminální činností (prodej drog apod.).

6. zavést tvrdší postihy za lichvu a výrobu, držení a distribuci drog. Dále za drobnou kriminalitu v přestupkovém řízení. Zde se jedná zejména o kapesní krádeže, vykrádání aut, sklepů a společných prostor. Výrazně omezit výherní automaty, terminály, herny a casina.

7. aktivní zapojení všech potřebných složek státní správy. Zejména vnitra a spravedlnosti. Zrychlení práce soudů, aby některá rozhodnutí byla rychlejší, jedná se zejména o výpovědi z nájmu a návazná rozhodnutí systému 5x a dost.

8. zavedením účinných opatření proti nepřizpůsobivým zabránit vzrůstu extremismu a xenofobie, které vychází z frustrace většinové společnosti z neřešení letitého problému nepřizpůsobivých

Na frustraci většinové společnosti se výrazně podílí finanční krize, korupční aféry a celková diskreditace politiky jako služby veřejnosti. V atmosféře krize a nejistoty je pak třeba identifikovat společného nepřítele (komentář. L.K.)

9. zlepšit komunitní soudržnost obyvatelstva. Přesvědčit ty nepřizpůsobivé, kteří mají snahu se zapojit do běžného života, že to má smysl. Že se vyplatí mít věci v pořádku, že se vyplatí nedělat svému okolí problémy, že se vyplatí být pořádaný občan. Chceme vrátit děti nepřizpůsobivých tam, kam patří, tedy do školy. Podpoříme veškeré sociální programy, které povedou k jejich nápravě a společenskému uplatnění.

10. také změnit přístup neziskových organizací a ministerstva pro lidská práva a národnostní menšiny. Je potřeba, aby přestaly s městy bojovat, ale naopak začaly spolupracovat. Musí vykonávat původní ideu terénní pomoci sociálně potřebným a nevyvolávat politické šarvátky jako dosud. Je také potřeba, aby tyto organizace vedly nepřizpůsobivé k hodnotovému systému většinové populace. Tedy alespoň k základním principům: nekrást, obživu si získat prací, co nechci, aby ostatní dělali mně, nesmím dělat ostatním. To se bohužel nyní neděje a místo, aby tyto organizace s městy spolupracovaly, radši s nimi válčí. Výsledek je jediný: Nepřizpůsobiví nemají důvod se změnit. Ministr pro lidská práva již nesmí být advokátem lumpů a zločinců, ale naopak musí stát za slušnými občany, kteří jsou jejich obětí.

Tento odstavec už přímo navozuje představu zlých nepřizpůsobivých s pokřiveným hodnotovým žebříčkem, který je potřeba napravit, protože jinak nepracují a kradou.

Opět se zde hovoří nutnosti změny nepřizpůsobivých, konstatuje se, že se v důsledku nevykonávání správné terénní práce neziskovými organizacemi nepřizpůsobiví změnit nechtějí. Od ministerstva a od neziskových organizací poslankyně očekává v podstatě převýchovu „nepřizpůsobivých“, místo vedení politických šarvátek. Není jasné, co zde má Ivana Řápková na mysli. Jestli bylo např. na loňských událostech ve Šluknovském výběžku něco nápadného tak to, že se naopak skoro vůbec ve veřejné diskusi neozývaly hlasy neziskových organizací a jejich terénních sociálních pracovníků, ačkoliv ti znají situaci sociálně vyloučených lidí velmi dobře. Je to dáno tím, že systém sociálních služeb v České republice je postaven tak, že neziskové organizace, které je poskytují, jsou často finančně závislé na dotacích z obcí a krajů a jsou vůči donátorům z obavy o svou existenci loajální. O politických šarvátkách nelze hovořit.

Podobně radikální postoj jako paní Řápková zastávali v nedávné době i další politici. Starosta Nového Bydžova Pavel Louda na podzim 2010 v reakci na kriminální čin jednoho z novobydžovských Romů vydal prohlášení, ve kterém v podstatě uplatnil princip kolektivní viny a rovněž vidí řešení v represí:

V prohlášení mimo jiné napsal:

... „Počet Romů narostl za posledních pět let na 5%, roztahují se ve městě, otravují, kradou, znásilňují. Čas, kdy slušný občan pracuje, cikáni tráví rozvalení na lavičkách na náměstí a spokojeně klábosí. Město hloubkovým šetřením zjistilo, že třetina cikánů nemá ve městě trvalý pobyt, přesto tady čerpá veřejné služby. Bydlí v soukromých objektech. Každý z nich byl prověřen a byla zjištěna skutečnost, které se ani nechce věřit. Majitelé vysoké příjmy z nelegálních nájmu nedaní a je to vlastně zbytečné, neboť na většinu dotčených nemovitostí je uvalená exekuce. Občané žádají represe. Město v posledních 7 letech značně posílilo aktivity sociální integrace, zavedlo terénní práci, rok funguje nízkoprahové centrum pro děti a mládež, každoročně je zaměstnáno 20 cikánů na veřejně prospěšné práce, ačkoli jejich pracovní morálka je ubohá, sociální odbor organizuje veřejnou službu pro osoby závislé na dávkách hmotné nouze, realizovaly se programy pracovní integrace a podpory zaměstnanosti. Ročně město do romské integrace vráží nemalé peníze z nejrůznějších dotací. Všechny tyto aktivity občané odsuzují, nechtějí je, chtějí, aby cikáni zmizeli. Ale jak? Město má svázané ruce zejména státní legislativou, která neumožňuje radikální opatření tak, aby mu nehrozili žaloby za diskriminaci. Město se má starat o blaho svých občanů, ale jak může, když nesmí zakročit proti těm, kteří ničí všechny pokusy spokojenost občanů naplnit?“

V poslední části dokumentu přicházejí návrhy bezpečnostních a represivních opatření:

... „*Takže následuje řada opatření, neboť cukrování života cikánům už bylo dost. Potrvají sice výše zmíněná sociální opatření podporující integraci, ale budou zahájena i další, méně příjemná.*

- *Město zvýší počet svých strážníků o dva v roce 2011, tak aby byly posíleny hlídky ve městě*
- *Městská policie dostane auto, aby stihla dozorovat více míst ve městě*
- *Městská police dostane služebního psa s výcvikem*
- *Přímé řízení policie převezme starosta s okamžitou platností a zvýší efektivitu výkonu*
- *Město zahájí jednání se Svazem měst a obcí ve věci zákonného tlaku na zastavení toku peněz plynoucí do takzvané romské integrace*
- *Město podá stížnost k soudu a ombudsmanovi ve věci snížení rozpočtu Policie České republiky a nedostatečné ochraně obyvatelstva, tak jak to deklaruje ústavní zákon č.2/1993 Sb. Listina práv a svobod v článcích 3, 7 a 10 a zákon č. 283/1991 Sb. §2, odst.1*
- *Omezíme zneužívání veřejně prospěšných prací cikány*
- *Město zahájí razie pro hernách a barech, kdokoli bude přistižen u automatu a je na dávce hmotné nouze, bude mu dávka neprodleně odejmuta navzdory očekávaným soudním procesům v této věci*
- *Město zjistí více kontrol cizinecké policie a zlepšení spolupráce s Policií České republiky*
- *Město bude usilovat o získání mobilního kamerového systému*“¹⁵⁷

Po tomto prohlášení došlo v polovině února 2011 v Novém Bydžově ke schůzce starostů, jejímž výsledkem bylo přihlášení se k postojům Ivany Řápkové a vydání dalších dokumentů, ve kterých účastníci mimo jiné požadují možnost minimalizovat výplatu sociálních dávek na existenční minimum, zavedení registru přestupků, zveřejňování údajů o neplatičích na veřejné vývěsce, zavedení sankce zákazu pobytu

¹⁵⁷ Cikáni znásilnili, město chystá zvláštní opatření. LOUDA, Pavel. *Nový Bydžov: Dokumenty odboru sociálních věcí a školství* [online]. 25.11.2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.novybydzov.cz/dokumenty-odboru-socialnich-veci-a-skolstvi/ds-1010/archiv=0&tzv=1&pocet=25&stranka=4>

včetně definování pojmu "noční klid", odejmutí jakékoli dávky ze sociálních systémů v případech jejich zřejmého zneužívání.¹⁵⁸

Návrhy represivních opatření mohou jistě uspokojit širší veřejnost – jsou rázné, jasné, jednoduché. Stojí však za nimi nedostatečná znalost příčin a důsledků sociálního vyloučení a tak jejich realizace může vést k dalšímu zhoršení situace. Ředitel Agentury pro sociální začleňování Martin Šimáček poukázal mimo jiné na rizika zákazu pobytu ve městě pro občany bez trvalého pobytu, kteří spáchali přestupek. Takový zákaz se může dotknout velkého množství sociálně vyloučených obyvatel, neboť majitelé pronajímaných objektů často nedají souhlas k přihlášení nájemníka k TP. Města, která se včas zbavila svých chudých, se před nimi hermeticky uzavrou. Lidé bez trvalého pobytu budou stále dokola migrovat, trh s ubytováním pro chudé pokvete a prohloubí se jejich zadlužení. To může jednak vyústit v radikalizaci jednání chudých, jednak ještě více prohloubit jejich odříznutí od většinové společnosti.¹⁵⁹

Nejde o to, že by se politici neměli starat o pořádek a bezpečnost ve městech, která spravují, otázkou je, zda to bude pro řešení problému sociálního vyloučení dostačující. Navíc jejich rázná až agresivní vyjádření na adresu „nepřizpůsobivých“, nebo rovnou „cikánů“ podněcují v českém veřejném prostoru latentní nenávist a rasovou nesnášlivost.

6.3 Sociální doktrína České republiky

Hovoříme-li o potřebě hledání adekvátních strategií v přístupu k chudobě, je na místě nahlédnout do dokumentu, který má za cíl v dlouhodobém horizontu inspirovat směřování sociální politiky státu.

Sociální doktrína vznikala v letech 1997 – 2002. Návrh Sociální doktríny České republiky, který byl připraven širokým autorským kolektivem pod vedením Prof. Martina Potůčka, byl ministerstvem práce a sociálních věcí v září 2000 předložen do veřejné diskuse a zveřejněn na webu MPSV ČR. Po dopracování v roce 2001 dokument projednala Rada vlády pro sociální a ekonomickou strategii. Na počátku roku 2002 byl dokument publikován v odborném měsíčníku Sociální politika a projednán v orgánech Rady hospodářské a sociální dohody. V červenci 2002 přijaly vládní politické strany v tzv. Koaliční smlouvě, která vedla k vytvoření vlády ČR, závazek projednat Sociální

¹⁵⁸ Prohlášení starostů 14. 2. 2011 v Novém Bydžově. *Nový Bydžov: Pod společné prohlášení měst směrem k vládě se podepsalo 51 starostů* [online]. 14.2.2011 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.novybydzov.cz/pod-spolecne-prohlaseni-mest-smerem-k-vlade-se-podepsalo-51-starostu/d-5496>

¹⁵⁹ Srov. ŠIMÁČEK, M. Nepřizpůsobivý Bydžov. *Lidové noviny*. 17.2.2011, XXIV, č. 40, s. 13.

doktrínu České republiky. K tomuto projednání ovšem nedošlo.¹⁶⁰ Přesto je Sociální doktrína významným dokumentem – určuje zásadní směr české sociální politiky .

Sociální doktrína se opírá o hodnoty zakotvené v evropském kulturním a myšlenkovém prostoru. Sociální politiku chápe doktrína jako rámec, jehož prostřednictvím stát umožňuje svým občanům, aby se cítili jeho užitečnými a cennými členy. Důraz je kladen na solidaritu, stabilitu a legitimitu společenského řádu a na upevňování sociální soudržnosti ve společnosti.

Česká sociální doktrína deklaruje čtyři základní hodnotová východiska:

Humanismus: Sociální politika moderní demokratické společnosti vychází z úcty k člověku jako jedinečné lidské bytosti. Důstojný a spokojený lidský život je smyslem a cílem sociální politiky. Člověk je také tvůrcem zdrojů pro rozumnou sociální politiku.

Svobodu a odpovědnost: Sociální politika směřuje k tomu, aby každý člověk mohl uplatnit své právo na svobodný rozvoj osobnosti a na svobodná rozhodnutí. Zároveň klade důraz na osobní odpovědnost každého člověka, ať už je na straně těch, kteří poskytují pomoc, či na ni přispívají, nebo na straně těch, kteří jsou příjemci této pomoci.

Rovnost: V moderní demokratické společnosti je deklarována rovnost všech lidí v důstojnosti, svobodě, právech, v odpovědnosti i povinnostech. Moderní společnost usiluje o vytváření rovných příležitostí pro všechny. Vytváří podmínky pro rovný přístup ke vzdělání, zdravotní péči, k práci, sociálnímu zabezpečení a občanskému i osobnímu uplatnění.

Solidaritu: Je uplatňována přirozená lidská solidarita se skupinami, které jsou podmínkami svého života hendikepovány a jsou tak i ohroženy sociálním propadem, chudobou a sociálním vyloučením. Stát i občanská společnost usilují o vytvoření důstojných podmínek života pro rodiny s dětmi, pro důchodce, nemocné a zdravotně postižené, osoby neznalé jazyka a neadaptované na převládající kulturu a způsob života a rovněž i pro jinak hendikepované menšiny.

Česká sociální doktrína se opírá o občanská práva deklarovaná v Listině základních lidských práv a svobod. Základními a nezadatelnými lidskými právy jsou právo na život, na lidskou důstojnost, na rovné zacházení a právo na svobodu. Základní linii sociální doktríny pak určují sociální práva – právo na práci, právo na uspokojivé pracovní podmínky, právo na důstojné životní minimum, právo na zdraví, právo na rodinu, právo na sociální zabezpečení, právo na svobodu sdružování, právo na vzdělání.

¹⁶⁰ Srov. Diskuse o sociální politice. *Socioklub: Sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky* [online]. 20.12.2007 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socioklub.cz/diskuse.php>

V návaznosti na nezadatelná lidská práva stanovuje doktrína pro sociální politiku státu tyto základní priority:

- Práce a rozvoj lidského potenciálu
- Rodina a trh práce
- Vzdělávání a trh práce
- Odstraňování diskriminace
- Podpora rozvoje občanské společnosti a neziskového sektoru
- Podpora důvěry a reciprocity, odpovědnosti a jistoty v uspořádání sociálního systému: systém sociálního pojištění musí do značné míry odrážet přínos účastníků systému a jejich pracovní či jiné zásluhy (např. péče o rodinu).

Při praktickém naplňování sociální politiky je třeba uplatňovat princip subsidiarity. To však předpokládá vytváření příznivých podmínek pro aktivity všech zúčastněných. Věrohodnost, legitimita i určitá trvalost sociální doktríny je posilována v dialogu státu se sociálními partnery (odbory, zaměstnavatelé). Rovněž srozumitelné a komplexní informování veřejnosti o cílech, opatřeních a nákladech sociální politiky je podmínkou její efektivní realizace.¹⁶¹

6.4 Lidská důstojnost jako východisko

Prostřednictvím sociální doktríny se dostáváme k tomu, jak má společnost jednat, jak přistupovat k otázkám chudoby. Kde ještě hledat oporu a inspiraci pro strategie nakládání s chudobou? Česká sociální doktrína se hlásí k humanismu, k ochraně jedinečného a důstojného lidského života, k rovnosti a mezilidské solidaritě. Vyzdvihuje nezadatelná lidská práva. Humanistická orientace doktríny se zde v akcentaci lidské jedinečnosti protíná s pojetím lidské bytosti v křesťanství.

V křesťanském pojetí člověk zaujímá zvláštní místo mezi všemi živými bytostmi – je stvořen k Božímu obrazu. To je také základem jeho lidské důstojnosti, kterou mu nelze za žádných okolností, v žádné situaci odejmout. „Lidská důstojnost je zakotvena v uznání důstojnosti Bohem samým.“¹⁶² Životním posláním člověka pak je zrcadlit obraz Boží také ve svých skutcích a spravovat stvořené svobodně, odpovědně a starostlivě. Podle biblického pojetí je vládnutí vždy takové jednání, které usiluje o

¹⁶¹ Srov. FRANCOVÁ, H.; NOVOTNÝ, Aleš. *Sociální politika v základech*. Vydání 1. Praha: Triton, 2008. 181 s. ISBN 978-80-7387-125-3, s. 174-181.

¹⁶² NĚMECKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE 1995. *Život z víry: Překlad 2. dílu katolického katechismu pro dospělé*. Vydání první. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Neumanna, 1998. Knihovna setkání. ISBN 80-86074-02-1., s. 24.

plnost života, blaho a spásu ovládaného. Vládnutí bez péče a starosti o druhé je z pohledu bible špatné.¹⁶³

V příbězích evangelia Ježíš přistupuje k lidem, se kterými se setkává, s láskou a uznáním jejich lidské důstojnosti, ačkoliv postavení těchto lidí ve společnosti je často marginální. Centrálním motivem křesťanského pojetí člověka je přesvědčení, že i takoví lidé jsou božími dětmi, stejně jako ostatní. Starost o slabé, soucit a milosrdenství jsou projevy respektu k důstojnosti člověka. Důstojnost člověka je bezpodmínečná, platí za všech okolností. Nezávisí na pohlaví, věku, sociálním statutu nebo zdravotním stavu.

Podle křesťanského pojetí má člověk svou důstojnost dokonce bez ohledu na to, že jeho čin byl morálně zavrženíhodný. Jsme něco více, než jen to, co činíme. Tento postoj je důležitý také pro odpuštění – jestliže člověk znamená více než činy, mohou být činy předmětem odpuštění. Křesťanství vidí člověka také jako chybujícího a hříšného a otevírá tak prostor k jeho přijetí a k odpuštění. Je to realistické pojetí člověka, člověk je přijímán takový, jaký je.¹⁶⁴ Člověku nejsou určovány podmínky za kterých může být akceptován. Pojetí člověka jako důstojné a plnohodnotné bytosti má zásadní význam a vliv na naše jednání s druhými. Je rozdíl, pokud vidíme člověka jako náhodnou hříčku přírody – pak se k němu chováme zcela jinak, než když věříme, že život má smysl a cíl, bez ohledu na momentální stav člověka a jeho činy.¹⁶⁵

Česká společnost se ve svém přístupu k chudým a sociálně vyloučeným vyznačuje právě nedostatkem realistického a zároveň přijímajícího přístupu. Veřejný prostor je zaplněn negativními a odsuzujícími stanovisky, to může bránit realistickému posouzení a promýšlení problémů. Existuje rovněž tendence podmiňovat pomoc druhým, pomoc je třeba si zasloužit, pomáhá se těm, kteří spolupracují, kteří mají zájem a prokážou ho svým konáním. Motivovaných a zvládajících je však mezi lidmi na okraji společnosti jen menšina. Bude-li společnost čekat, až si tito lidé pomoc tzv. „zaslouží“, nemusí se dočkat.

¹⁶³ Srov. NĚMECKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE 1995. *Život z víry: Překlad 2. dílu katolického katechismu pro dospělé*. Vydání první. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Neumanna, 1998. Knihovna setkání. ISBN 80-86074-02-1., s.23- 24.

¹⁶⁴ Srov. HENRIKSEN, J. O., VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené: Etické teorie a principy práce s lidmi*. Vydání první. Boskovice: Nakladatelství Albert, 2000. 215 s. ISBN 80-85834-85-5., s. 103-105

¹⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 108.

Závěr

Diplomová práce se zabývá přístupem české společnosti k fenoménům chudoby a sociálního vyloučení. Vystává otázka, jak si česká společnost s narůstající chudobou části svých občanů poradí, jaké strategie a metody zvolí k jejímu zvládnutí.

Práce mapuje problematiku chudoby a sociálního vyloučení. Ukazuje na různé přístupy k sociálnímu vyloučení. V současnosti se v části společnosti prosadilo pojetí sociálního vyloučení jako důsledku asociálního chování a morálního úpadku celých sociálních skupin. Společnost za to *underclass* vytěsňuje a vylučuje. Pokládám za důležité upozornovat na rizika a nevýhodnost tohoto přístupu. Je třeba poukazovat nejen na jednání sociálně vyloučených lidí, ale také reflektovat že odmítání a vylučování druhých má hlubší příčiny, že se objevuje v průběhu lidských dějin opakovaně a že může být projevem frustrace a dlouhodobé existenční nejistoty ve společnosti. V nejistých časech mají lidé tendenci identifikovat jasně nepřítel a rázně proti němu zakročit. Tak se vedle odmítání a nepřijímání některých společenských skupin objevuje v těchto časech ve společnosti nápadná posedlost zákonem a pořádkem (Bauman), volání po nastolení přísných pravidel a po represí vůči vyloučeným, kteří se v tomto pojetí stávají nepřáteli společnosti.

To, co v české společnosti zásadně chybí k uchopení problému sociálního vyloučení je dialog s lidmi, kteří se ocitají mimo společnost. Nastavení „kultury ticha“, která sociální vyloučení obklopila, nevede k dobrému. Jistě, známe chudobu z televize, z novinových článků – to ale převážně v interpretaci někoho z majority. Zůstávají obrazy vytržené z kontextu, které nepomáhají problém uchopit. Aby společnost mohla použít dobré nástroje pomáhající ke změně, musí znát své chudé. Represivní přístup však cestu k dialogu uzavírá. Ostře vymezuje úhel pohledu a jen těžko přijímá jiná pojetí. Je ve své podstatě rigidní. Jozef Tischner jasně upozornil, že dialog je *conditio sine qua non*. Je třeba překročit vlastní uzavřenost, zaujatost, předsudky, dívat se na věci také pohledem druhého a přitom si zachovat věcnost a realistický přístup. Jde o budování autentického dialogu, o vzájemnost, teprve ta je kořenem solidarity.

Klíčovým pro řešení chudoby a sociálního vyloučení, je dosažení co nejširšího společenského konsensu o potřebě solidarity. Určitá míra vzájemné solidarity je jednou z hlavních podmínek fungování společnosti. Je třeba uplatňovat sociálně etický princip solidarity – to znamená reflektovat sociální skutečnost ve společnosti a utvářet jako odpověď na tuto reflexi promyšlenou a spravedlivou sociální strukturu, řád a vztahy.

Společnost však potřebuje nejen solidaritu začleněnou do právního řádu, která vede k sociální spravedlnosti, ale i ochotu jednotlivce pomáhat a angažovat se ve prospěch druhých. Osobní připravenost k solidaritě je nezbytná pro utváření solidarity institucionalizované. Vždy bude znovu a znovu nastolována otázka míry těchto dvou aspektů solidarity – tedy v jakých oblastech a nakolik se má angažovat stát a jaký je prostor pro individuální pomoc potřebným

Křesťanská sociální etika klade důraz právě na osobní ochotu pomáhat a angažovat se pro druhého – hovoří o kultuře srdce, o sociální lásce. Jde o to, že právo a spravedlnost jsou strohé pojmy, teprve sociální láska vede k porozumění, překonává konflikty, zbavuje požadavky spravedlnosti jejich přísnosti.

Na cestě k sociální spravedlnosti v českém prostředí, nelze opominout otázku sociálního státu. Má sociální stát v českém prostoru místo? Pokud ano, jakou podobu by měl mít? Současný stav v České republice vypovídá o odklonu od pečovatelského státu, který zároveň omezuje a potlačuje lidskou individualitu, a o prosazování pojetí, ve kterém stát jako ochránce svobody jedince, porušuje svůj závazek přispívat k sociálnímu smíru a společenské integraci. V prvním případě stát více přihlížel k antropologickému předpokladu křehkosti a nedostatečnosti člověka, v tom druhém k vůli člověka utvářet svůj život sám a svobodně. Jak upozorňuje Spieker, stát by měl zohlednit oba antropologické předpoklady pokud možno vyváženě – s respektem k lidské křehkosti i ke svobodě individua.

V současné době jsme svědky krize sociálního státu. V českém prostředí dochází k celkové desolidarizaci, jak ji popsal Kaufmann. Jednotlivci zneužívají systém vytvořený státem, ať už jde o sociální dávky, či (v daleko větší míře) o daňové úniky. Zároveň firmy a organizace přenášejí břemeno sociálního státu na skupiny, které mají ve společnosti horší postavení a menší vliv. To se týká především středních vrstev, které se podle Kellera stávají osamocenými sponzory sociálního státu. Zároveň se objevují i pokusy celkově revidovat a zpochybnit hodnoty sociálního státu.

Při koncepci novodobého sociálního státu se lze opřít o sociální učení církve a o jeho základní principy – princip solidarity, subsidiarity a obecného blaha. Zároveň je vyzdvihována potřeba morálního étosu občana sociálního státu. Právě tyto základní atributy novodobého sociálního státu stojí před českou společností jako etická výzva. Reflektovat společenskou situaci a vnímat ji včetně morálních aspektů nás může přiblížit k sociálnímu smíru ve společnosti.

Ukazuje se, že česká společnost při budování nového státu po převratu v roce 1989 podcenila rizika nastolených společenských změn a na nástup chudoby nebyla připravena. Očekávalo se, že v nových poměrech poroste životní úroveň a chudých lidí bude ubývat. Zcela uniklo, že ve společnosti žije velká skupina lidí, kteří se jen obtížně vyrovnají se změnami v oblasti bydlení, zaměstnávání, byla podceňována prakticky nulová finanční gramotnost těchto vrstev a nebyla vnímána jejich zranitelnost. Tak se stalo, že chudoba v České republice masivně zasáhla především romské etnikum. Přikláním se k tomu, že vysvětlovat situaci sociálně vyloučených Romů jejich etnicitou, je rezignací na ideál rovnosti a může vést k tzv. *trvale udržitelnému vyloučení*. V praxi se ukazuje, že romskou komunitu mnohem více než otázky národnostní postihují a ovlivňují problémy sociální povahy.

Ve své práci věnuji pozornost také záchranné sociální síti v České republice, jejím možnostem a slabinám. Stát rozvíjí aktivní politiku zaměstnanosti, zaručuje minimální mzdu, stanovuje životní minimum a definuje pro účely státem poskytované sociální pomoci a podpory sociálně potřebné občany. V neposlední řadě stát legislativně kodifikuje a z významné části také poskytuje občanům sociální služby. Záchranná sociální síť v České republice prošla několika reformami, poslední nyní od 1. ledna 2012. Za její hlavní problém pokládám nedostatečnou pružnost, neschopnost rychle reagovat na náhlé zhoršení životní situace. Náhlost a překotný rozvoj nešťastných událostí jsou přitom v praxi často vídané příznaky života v chudobě. Život ze dne na den, bez plánů, bez ušetřených peněz, je zranitelný. Sociální systém je stále nedostatečně namířen na pomoc těm nejpotřebnějším. Nejde zdaleka jen o výši dávek, jde spíše o jejich pružné a rychlé vyplácení tak, aby splnily svůj úkol – pomoc v nouzi. Podobně se s potřebami sociálně vyloučené klientely mívají některé nástroje aktivní politiky zaměstnanosti. Asi největší deficit má však Česká republika v oblasti bydlení. Docházelo a stále dochází k prostorové segregaci a ke vzniku sociálně vyloučených lokalit. Veřejná podpora české bytové politiky je výrazně orientována na vlastnické bydlení, což místo podpory ohrožených domácností zvyšuje sociální nerovnost ve společnosti. Sociálně vyloučení jsou zasaženi malou dostupností kvalitního a především finančně únosného bydlení. Český stát by měl rozvíjet programy víceetapového sociálního bydlení a zároveň věnovat pozornost i kompenzaci rizik pronajímatelů, kteří poskytují legální, dlouhodobé nájemní smlouvy (cílená garance).

V poslední kapitole práce reflektuje nálady v české společnosti v souvislosti s problematikou chudoby a sociálního vyloučení a upozorňuje na výskyt tendencí k represivním řešením, a to jak v české veřejnosti, tak v části její politické reprezentace.

Behaviorální výklad chudoby, který se v Česku prosadil a který vidí chudobu jako důsledek morálního deficitu a lenosti, stupňuje společenské napětí. Vůle veřejnosti k solidaritě a dobročinnosti je tím do značné míry blokována. Jsme také svědky radikalizace extrémistických skupin a sociálně etnických konfliktů ve společnosti. Navíc vzrůstá poptávka po identifikaci viníka neutěšeného stavu společnosti. V prohlášeních politické reprezentace je pravidelně kritizováno zneužívání sociálních dávek a nákladná sociální ochrana, ačkoliv statistiky naopak hovoří o nízkých výdajích státu na sociální systém ve srovnání s EU. To vše vytváří příhodné prostředí pro akceptaci radikálních stanovisek některých politiků. Na prohlášeních senátorky Řápkové a novobydžovského starosty Loudy jsem se pokusila demonstrovat společné rysy tohoto přístupu, od razantní dikce projevů, přes používání pejorativních výrazů či výrazů s negativní konotací směrem k sociálně vyloučeným romským obyvatelům („nepřizpůsobiví“) až k formulaci požadavků na tvrdý postup, s důrazem na postihy, potrestání a převýchovu. Moje argumentace směřuje k tomu, že rázné a represivní kroky samy o sobě nestačí a fungují jen omezeně. Ve své diplomové práci jsem se pokusila ukázat, že je pro řešení problémů chudoby a sociálního vyloučení potřeba více než jen tvrdá ruka státu – jde především o kvalifikované reflektování problémů a vědomí o jejich pravých příčinách.

V České republice přitom tým odborníků na přelomu tisíciletí koncipoval sociální doktrínu, ve které nalezneme cennou inspiraci pro sociální politiku státu. Doktrína chápe sociální politiku jako nástroj, jehož prostřednictvím umožňuje občanům, aby se cítili užitečnými a cennými členy společnosti. Vychází z principů humanismu, svobody spjaté s odpovědností, rovnosti a solidarity. Zároveň se opírá o občanská práva deklarovaná v Listině základních lidských práv a svobod a uplatňuje princip subsidiarity.

Česká sociální doktrína vychází z hodnot zakotvených v evropském kulturním a myšlenkovém prostoru. Je zřejmé, že její humanistická orientace, která akcentuje lidskou jedinečnost, se setkává s pojetím lidské důstojnosti v křesťanské etice. Křesťanská etika nás navrácí k pravému stavu věcí – nic neidealizuje, vidí člověka také jako chybujiícího a hříšného. Zároveň však upevňuje pojetí člověka jako důstojné

bytosti stvořené k obrazu Božímu, vyzdvihuje závazek lásky k bližnímu, ujímá se slabých, pěstuje soucit a milosrdenství. Nestanovuje podmínky, za kterých může být člověk akceptován, ukazuje cestu ke smíření a odpuštění. Vede člověka k tomu, aby spravoval stvořené svobodně, odpovědně a spravedlivě. Správa věcí bez péče a starosti o druhé postrádá smysl a nevede k dobrému.

To, že křesťanství reflektuje realitu a zároveň nás podněcuje ke starosti o druhé, pokládám za cenný příspěvek do diskuse o přístupu k chudobě. V české společnosti právě kombinace realistického a zároveň přijímajícího přístupu chybí.

Na závěr bych ráda zmínila i svoji osobní zkušenost z terénní práce v sociálně vyloučených lokalitách. Každodenní setkávání s lidmi, kteří jsou obyvateli těchto lokalit mne utvrdilo v přesvědčení, že je důležité pěstovat jednak střízlivý a realistický přístup a zároveň neztratit schopnost soucítění. Vnímám chudobu a sociální vyloučení jako fenomén, který má určité zákonitosti, to mne přivedlo k pochopení a přijetí problémů, se kterými jsem se u sociálně vyloučených lidí setkávala a také k promýšlení cest, jak jim pomoci. Přijetí a realistický přístup k situaci chudých lidí spolu s uvědomováním si příčin jejich stavu soucit neoslabuje, naopak ho kultivuje a posiluje. Nejde o lacinou lítost, kterou chceme jen setřást břemeno druhého. Jde o soucit, který je vytrvalý, stálý a pevný. Soucit, který je hybnou silou na cestě k pomoci druhým lidem. Už milosrdný Samaritán „pohnut soucitem“ (Lk 10,33) pomohl oloupenému a zraněnému pocestnému. Ošetřil mu rány, odvezl jej do nejbližšího hostince, staral se o něj a posléze mu zajistil ještě další péči. Zachoval se soucitně a nanejvýš prakticky. Český stát v přístupu k chudobě by měl, domnívám se, jednat podobně.

Seznam literatury a dalších použitých zdrojů:

- ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika : Úvod a principy*. 1. vydání. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2004. 254 s. ISBN 80-7325-030-6.
- BAUMAN, Z. *Myslet sociologicky*. Praha: Slon 1997. ISBN 80-85850-14-1
- BAUMAN, Z. *Globalizace: Důsledky pro člověka*. dotisk 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2000. 160 s. ISBN 80-204-0817-7
- BAUMAN, Z. *Tekuté časy: Život ve věku nejistoty*. vydání první. Praha: Academia, 2008. 109 s. ISBN 978-80-200-1656-0.
- Dluhová problematika: informační brožura*. Plzeň: Člověk v tísni, 2007. 69 s. ISBN 978-80-86961-28-6.
- FRANCOVÁ, H.; NOVOTNÝ, A. *Sociální politika v základech*. Vydání 1. Praha: Triton, 2008. 181 s. ISBN 978-80-7387-125-3.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4
- HENRIKSEN, J. O., VETLESEN, A. J. *Blízké a vzdálené: Etické teorie a principy práce s lidmi*. Vydání první. Boskovice: Nakladatelství Albert, 2000. 215 s. ISBN 80-85834-85-5.
- HIRT, T., JAKOUBEK, M. (eds.), „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2006. 414 s. ISBN 80-86898-76-8
- KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. 1. vyd. Praha: Slon, 2006. 158 s. ISBN 80-86429-41
- LUX, M.; MIKESZOVÁ, M.; SUNEGA, P. *Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením: mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR*. Vydání první. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010. 64 s. ISBN 978-80-7330-176-7.
- MARADA, R. (ed.), *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006. 310 s. ISBN 80-7325-111-6
- MARTINEK, C. *Cesta k solidaritě : Nástin sociálního učení církve*. 1. vyd. Svitavy: Trinitas, 1998. 336 s. ISBN 80-86036-07-3
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Vydání první. Praha: Portál, 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0. [kniha]
- NAVRÁTIL, P. a kol. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. 223 s. ISBN 80-7178-741-8

PESCHKE, K. H. *Křesťanská etika*. Vydání druhé. Praha: Vyšehrad, 2004. 695 s. ISBN 80-7021-718-9.

NĚMECKÁ BISKUPSKÁ KONFERENCE 1995. *Život z víry: Překlad 2. dílu katolického katechismu pro dospělé*. Vydání první. České Budějovice: Sdružení sv. Jana Neumanna, 1998. Knihovna setkání. ISBN 80-86074-02-1.

SIROVÁTKA, T. (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova Univerzita, 2002. 355 s. ISBN 80-210-2791-6

SPIEKER, M. *Sociální stát a jeho krize*. 1. vyd. Praha: Česká křesťanská akademie, 1996. 74 s. ISBN 80-85795-26-4.

ŠANDEROVÁ, J.; ŠMÍDOVÁ, O. *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Vydání první. Praha: Slon, 2009. 269 s. ISBN 978-80-7419-015-5.

TISCHNER, J. *Etika solidarity*. 1. vydání. Mnichov: Opus Bonum, 1985. 80 s.

TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. 2. vyd. Praha: Socioklub, 2001. 262 s. ISBN 80-86484-00-9

Články v novinách a časopisech

BĚLOHRADSKÝ, V. Pět poučení z květnových voleb. *Právo*. 2010, 3.7.2010, s. 10.

Česko dává v rámci EU na sociální systém málo. *Lidové noviny*. 2010, 13.9.2010, s. 18.

FRANCOVÁ, P. Drobení pohledávek stojí dlužníky tisíce. *Lidové noviny*. 2010, 11.1.2010, s. 17.

HIRT, T. Jak se parazituje na parazitech. *MF Dnes: příloha Kam s nimi?*. 2007, 22.5.2007, s. 2.

KOVALČÍK, M. Česká sociální past: co je špatně?. *Lidové noviny : Chudoba okolo nás: Mimořádná příloha organizací bojujících proti sociálnímu vyloučení*. 2009, 23. 10. 2009, s. 1.

MARTINEK, J. Romských ghett jsou už čtyři stovky. *Lidové noviny*. 17.9.2011, XXIV, s. 5.

NASS, E. Sociální spravedlnost. *Teologické texty*, 2007, roč. 18, č. 2, s. 87-91.

ŠIMÁČEK, M. Nepřízřivý Bydžov. *Lidové noviny*. 17.2.2011, XXIV, č. 40, s. 13.

Elektronické dokumenty

HIRT, T. *Spotřebitelský úděl* [online]. 6.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Obchodují s chudobou. Dostupné z WWW: <<http://www.spotřebitelskyudel.cz/?p=66>>.

HŮLE, D. *Spotřebitelský úděl* [online]. 6.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Trvale udržitelný dluh? . Dostupné z WWW: <<http://www.spotřebitelskyudel.cz/?p=67>>.

JUŠKOVÁ, K. *Lidovky.cz : Zpravodajský server Lidových novin* [online]. 21.7.2010 [cit. 2011-03-28]. Pozor na původ rozhodce. Dostupné z WWW: <http://www.lidovky.cz/pozor-na-puvod-rozhodce-0w0-/ln_noviny.asp?c=A100721_000065_ln_noviny_sko&klic=238037&mes=100721_0>.

UHL, P. *Spotřebitelský úděl* [online]. 5.3.2008 [cit. 2011-03-28]. Spravedlnost na tržišti. Dostupné z WWW: <<http://www.spotřebitelskyudel.cz/?p=62>>.

Český statistický úřad [online]. 2011, 17.3.2011 [cit. 2011-03-27]. Životní podmínky (EU-SILC). Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_\(eu_silc\)](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zivotni_podminky_(eu_silc))>

Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 2011 [cit. 2011-03-27]. Státní sociální podpora. Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/2>>.

Integrovaný portál MPSV [online]. 2011, 1.1.2011 [cit. 2011-03-27]. Sociální tematika. Dostupné z WWW: <<http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/obecne>>.

Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 2011 [cit. 2011-03-27]. Pomoc v hmotné nouzi. Dostupné z WWW: <<http://www.mpsv.cz/cs/5>>.

Český statistický úřad : ČSÚ Analýzy [online]. 2011 [cit. 2011-03-28]. České domácnosti dluží bilion. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/ckta120310.doc>>.

Osoby v domácnostech s příjmy pod hranicí chudoby v roce 2008. In *Statistická ročenka České republiky 2009* [online]. Praha : [Český statistický úřad], 2009 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <[http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/DD0030C6BA/\\$File/0001090904.XLS](http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/t/DD0030C6BA/$File/0001090904.XLS)>.

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti [online]. Praha : [s.n.], 2006 [cit. 2011-03-27]. Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf>.

HRUBÁ, K.; STEJSKALOVÁ, E. *Právní rozbor k problematice zadlužování sociálně deprivovaných vrstev obyvatelstva : pro Odbor bezpečnostní politiky MV ČR* [online]. Praha : Ministerstvo vnitra ČR, 2006 [cit. 2011-03-28]. Dostupné z WWW: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/minority_zadluzovani.pdf>.

Zřívule práva, o.s. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách : Dokumenty* [online]. 2009 [cit. 2011-03-28]. Evaluace protidluhových programů Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách. Dostupné z WWW: <<http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/ostatni/evaluace-protidluhovych-programu-zvule-prava-2009/podrobnosti>>.

Články, studie, citace Jana Kellera: O lidech na okraji společnosti. *Darius.cz* [online]. [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: http://www.darius.cz/jankeller/index_clanky.html

Tisková zpráva: Hodnocení chudoby v EU. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR [online]. 17.2.2012 [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/12503/tz_170212a2.pdf

Vývoj vybraných ukazatelů charakterizujících riziko chudoby. Ministerstvo práce a sociálních věcí [online]. 17.2.2012 [cit. 2012-03-25]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/12504/priloha.pdf>

Projekt dluhové poradenství proti dluhové pasti: Seminář ve Zlíně: Jak čelit nástrahám dluhové pasti. Asociace občanských poraden [online]. [cit. 2012-03-20]. Dostupné z: <http://dluhy.obcanskeporadny.cz/index.php/clanky/34-clanky/88-semina-ve-zlinjak-ELIT-nasrah-am-dluhove-pasti>

Archiv tiskových zpráv: Téměř osm procent Čechů má potíže se splácením svých závazků. SOLUS: Zájmové sdružení právnických osob [online]. 13.12.2011 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <https://www.solus.cz/cs/archiv-tiskovych-zprav/13-12-2011-temer-osm-procent-cechu-ma-potize-se-splacenim>

Nezaměstnanost: Postih práce na černo. Sociální reforma: Změny 2012 [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/5>

Nezaměstnanost: Nový nástroj – zvolená rekvalifikace. *Sociální reforma: Změny 2012* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/5#1.4>

Veřejně prospěšné práce versus veřejná služba. *Ministerstvo práce a sociálních věcí: Zaměstnanost* [online]. 20.5.2010 [cit. 2012-03-27]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/8811>

Nezaměstnanost: Veřejná služba. *Sociální reforma: Změny 2012* [online]. [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnireforma.mpsv.cz/cs/5#1.4>

Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení. *Ministerstvo vnitra České republiky: Vyloučené lokality* [online]. © 2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/prehled-dokumentu.aspx>

Podpora podnikatelských aktivit v SVL. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. © 2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/podpora-podnikatelskych-aktivit-v-socialne-vyloucenych-lokalitach>

Podmínka zaměstnávání deseti procent dlouhodobě nezaměstnaných osob ve veřejných zakázkách. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. © 2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/podminka-zamestnavani-deseti-procent-dlouhodobě-nezamestnaných-osob-ve-verejnych-zakazkach>

Realizace komplexních programů na podporu zaměstnanosti osob ze SVL. *Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách* [online]. © 2012 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/realizace-komplexnich-programu-na-podporu-zamestnanosti-osob-ze-socialne-vyloucenych-lokalit>

KOHÁK, E. Vyvolení, zúčastnění, vydědění. *Sociální revue: Sociální práce a společenské otázky* [online]. 2006 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://socialnirevue.cz/item/erazim-kohak-vyvoleni-zucastneni-vydedeni>

Analýza nástrojů a platných koncepcí politiky sociálního začleňování v České republice, indikace klíčových nástrojů sociálního začleňování a vyhodnocení efektivity opatření sociálního začleňování na národní úrovni. *NAPSI spolu!: Analýzy a výstupy projektu* [online]. 30.9.2009, s. 87-90 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: http://www.napsi.cz/download/pdf/pdfs_1.pdf

Mé desatero programových priorit. *Ivana Řápková: Poslankyně za ústecký kraj* [online]. 3.3.2011 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.rapkova.cz/muj-program>
Cikáni znásilnili, město chystá zvláštní opatření. LOUDA, Pavel. *Nový Bydžov: Dokumenty odboru sociálních věcí a školství* [online]. 25.11.2010 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.novybydzov.cz/dokumenty-odboru-socialnich-veci-a-skolstvi/ds-1010/archiv=0&tzv=1&pocet=25&stranka=4>

Prohlášení starostů 14. 2. 2011 v Novém Bydžově. *Nový Bydžov: Pod společné prohlášení měst směrem k vládě se podepsalo 51 starostů* [online]. 14.2.2011 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.novybydzov.cz/pod-spolecne-prohlaseni-mest-smerem-k-vlade-se-podepsalo-51-starostu/d-5496>

Diskuse o sociální politice. *Socioklub: Sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky* [online]. 20.12.2007 [cit. 2012-03-26]. Dostupné z: <http://www.socioklub.cz/diskuse.php>

Abstrakt

KOLÁŘOVÁ, Lucie. *Chudoba a sociální vyloučení: etická výzva české společnosti*. České Budějovice, 2012. Diplomová práce. Jihočeská univerzita. Teologická fakulta. Katedra teologické a sociální etiky. Vedoucí práce doc. Mgr. Jindřich Šrajer, Dr. theol.

Klíčová slova: chudoba, sociální vyloučení/sociální exkluze, kultura chudoby, solidarita, sociální spravedlnost, sociální stát, záchranná sociální síť, sociálně vyloučené lokality, Romové, represe, lidská důstojnost, křesťanská etika

Práce se věnuje úloze státu a společnosti v přístupu k chudobě a sociálnímu vyloučení. V úvodní části práce charakterizuje fenomén chudoby a sociálního vyloučení a zabývá se otázkou vnímání chudoby společností. Zaměřuje se na koncept kultury chudoby, pozornost je věnována potřebnosti solidarity, sociální spravedlnosti a sociálnímu státu.

V další části se práce zabývá mírou chudoby a sociálního vyloučení v České republice, a možnostmi záchranné sociální sítě v ČR. Popisuje konkrétní projevy sociálního vyloučení a chudoby v české společnosti, především v oblasti bydlení, uplatnění na trhu práce a destruktivního zadlužování. Objasňuje situaci Romů jako nejvíce postižené skupiny obyvatel.

Stávající situace v České republice ukazuje, že přístup společnosti k chudobě jako k osobnímu nedostatku a selhání, blokuje vzájemnou solidaritu a generuje strategie spojené s represí, které rezignují na pochopení příčin. Proto nemohou být dostatečně efektivní. Společnost by měla problémy chudoby reflektovat, promýšlet a účinně je řešit. Inspiraci lze nalézt v křesťanské etice a jejím pojetí lidské důstojnosti.

Abstract

Poverty and social exclusion: an ethical challenge for the Czech society.

Key words: poverty, social exclusion, culture of poverty, solidarity, social justice, social state, social safety net, socially excluded localities, Romanies, repression, human dignity, Christian ethics.

The thesis deals with the role of the state and society in their attitudes to poverty and social exclusion. The introductory part aims at characterising the phenomenon of poverty and social exclusion, and deals with the issue of how the society perceives poverty. It focuses on the concept of the culture of poverty, and attention is given to the need of solidarity, social justice and the social state.

The following part of my thesis deals with the extent of poverty and social exclusion in the Czech Republic, as well as possibilities of a social safety net in the Czech Republic. It describes particular examples of the manifestation of social exclusion and poverty in the Czech society, especially in the sphere of housing, opportunities in the labour market and falling into destructive debts. It sheds light on the situation of Romanies as the worst affected population group.

The current situation in the Czech Republic shows that the attitude of the society to poverty as a personal fault and failure, impedes mutual solidarity, and generates strategies connected with repression that fail to understand the causes of poverty. For this reason, they cannot be adequately efficient. The society should react to, consider and efficiently solve poverty-related problems. Inspiration may be found in Christian ethics and its concept of human dignity.